

PROBACJA

KWARTALNIK MINISTERSTWA SPRAWIEDLIWOŚCI

CZASOPISMO
PUNKTOWANE

100 PKT

II/2022

ISSN 1689-6122

e-ISSN 2719-311X

www.probacja.com

PROBACJA

KWARTALNIK MINISTERSTWA SPRAWIEDLIWOŚCI

Zgodnie z ujednoliconym wykazem czasopism MNiSW z dnia 1 grudnia 2021 roku za publikację w kwartalniku PROBACJA z dziedzin nauki prawne, nauki socjologiczne i psychologia przyznawanych będzie 100 punktów

www.probacja.com

II/2022
ISSN 1689-6122
e-ISSN 2719-311X

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

Wydawca:

Ministerstwo Sprawiedliwości

Adres Wydawcy:

00-950 Warszawa, Al. Ujazdowskie 11

tel. 22 521 27 69

e-mail: joanna.strzalkowska@ms.gov.pl

Nakład:

3 500 egz.

Redakcja, korekta i łamanie:

Pracownia C&C Sp. z o.o.

Druk i dystrybucja:

Wojskowe Zakłady Kartograficzne Sp. z o.o.

PROBACJA

REDAKCJA:

Redaktor Naczelny:

dr Anna Dalkowska, Sędzia Naczelnego Sądu Administracyjnego

Zastępca Redaktora Naczelnego:

Witold Cieśla

Redaktorzy tematyczni:

dr hab. Aldona Nawój-Śleszyński, prof. nadzw. UŁ

dr hab. Leszek Korporowicz, prof. UJ

dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS

dr Małgorzata Żbikowska, USz

dr Krzysztof Stasiak, UG

dr Paweł Opitek, prokurator del. do Prokuratury Krajowej

Redaktor statystyczny:

Justyna Kowalczyk

Redaktorzy językowi:

dr Anna Sporczyk-Popielarczyk

dr Mariusz Bobiński

Marcin Marciniak

Kolegium Doradcze Redakcji:

Agnieszka Puchalska

Erwin Ryter, UŁ

Małgorzata Boczkowska, SWWS

Daniel Mielnik, SWWS

Adam Pawlyta

Sekretarz Redakcji:

Joanna Strzałkowska

joanna.strzalkowska@ms.gov.pl

Zastępca Sekretarza Redakcji:

Magdalena Woźniak

RADA PROGRAMOWO-NAUKOWA:

Przewodniczący Rady:

Zbigniew Ziobro

Zastępcy Przewodniczącego:

dr hab. Adam Taracha, prof. UMCS

dr hab. Henryk Haak, prof. USz, sędzia

dr hab. Kamil Zaradkiewicz, SSN

dr hab. Czesław Kłak, Prof. KPSW

Członkowie:

prof. zw. dr hab. Wiesław Ambrozik

prof. zw. dr hab. Stefan Lelental, UŁ

prof. zw. dr hab. Andrzej Baładynowicz, SGGW

prof. zw. dr hab. Leon Chełmicki-Tyszkiewicz

ks. dr hab. Marian Nowak, prof. KUL

ks. dr hab. Henryk Skorowski, prof. UKSW

dr hab. Sławomir Przybyliński, prof. UWM

dr hab. Barbara Stańdo-Kawecka, prof. UJ

dr hab. Tomasz Demendecki, prof. nadzw. UMCS

dr hab. Rafał Sura, prof. KUL

dr hab. Andrzej Sakowicz, prof. UwB

dr hab. Anna Błachnio-Parzych, prof. ALK

dr hab. Krystyna Ostrowska, prof. UW

dr hab. Anna Fidelus, prof. UKSW

dr hab. Magdalena Błażek, GUMed

Prof. DDr Janusz Surzykiewicz,

Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt

SSO Paweł Zwolak

dr Marcin Romanowski

dr Marcin Wielec, UKSW

dr Piotr Chrzczonowicz, UMK

dr Wojciech Sych, sędzia TK

Andrzej Martuszewicz

Recenzenci zewnętrzni:

prof. zw. dr hab. Karol Poznański, APS

prof. zw. dr hab. med. Antoni Florkowski

prof. zw. dr hab. Jarosław Majewski, UKSW

dr hab. Leszek Korporowicz, UJ

dr hab. Barbara Janusz-Pohl, UAM

dr hab. Paweł Łuków, UW

dr hab. Andrzej Hankała, prof. UW

dr hab. Robert Opora, prof. UG

dr hab. Beata Maria Nowak, prof. SWWS

dr hab. Paweł Sobczyk, prof. UP

dr hab. Piotr T. Nowakowski, prof. UR

dr hab. Jerzy Nikolajew, prof. UO

dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS

dr hab. Witold Mazurek, prof. AIK

ks. dr hab. Mirosław Kosek, UKSW

ks. dr hab. Kazimierz Pierzchała, prof. KUL

dr hab. Mieczysław Dudek, prof. SAN

dr hab. Norbert Malec, prof. UPH

dr hab. Małgorzata Michel, prof. UJ

dr hab. Mariusz Nawrocki, USz

dr hab. Igor Zgoliński, prof. KPSW

dr Magdalena Kowalewska-Łukuć, USz

dr Konrad Burdziak, USz

dr Sylwia Jaskuła-Korporowicz, PWSliP

dr Mariusz Kuryłowicz, SWWS

dr Karina Szafrńska, CHAT

dr Paweł Czarnecki, UJ

dr Valeri Vachev, UW

dr Paweł Dzienis, SSR

dr Krzysztof Stasiak, UG

dr Grzegorz Fuchs, Areszt Śledczy w Mysłowicach

dr Katarzyna Chałubińska-Jentkiewicz, prof. ASzWoj

dr Piotr Rogoziński, UG, SSR

dr Krzysztof Masło, Prokurator

dr Wojciech Federczyk, dyrektor KSAP

dr Monika Bieniek-Ciarcińska, INP – PAN

dr n. med. Alicja Kozłowska, Centralny Zarząd Służby Więziennej

dr n. med. Katarzyna Jermakow, UM im. Piastów Śląskich we Wrocławiu

dr Konrad Wierzbicki, SWWS

dr Łukasz Wirkus, UG

dr Piotr Zakrzewski, UKSW

dr Paweł Opitek, prokurator del. do Prokuratury Krajowej

dr Anna Sporczyk-Popielarczyk, UMK

Redaktorzy tematyczni

Dr hab. Leszek Korporowicz, prof. UJ

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych, Instytut Studiów Międzykulturowych, Katedra Antropologii Kultury Współczesnej

Obszar tematyczny: Przemiany kulturowe społeczeństw współczesnych

Procesy globalizacji, wzrastającej w coraz większym stopniu mobilności osób, grup i treści kultury, powodują daleko idące zmiany w sile i charakterze więzi społecznych, modelu relacji międzyludzkich i osobowości kulturowej człowieka w dobie późnej nowoczesności. Sytuacja ta kształtuje postrzegane i ukryte dynamizmy zarówno przekazu, przemiany, ale także tworzenia nowego porządku w działaniach indywidualnych, grupowych i instytucjonalnych w cywilizacji coraz częściej określanej jako medialna, informacyjna lub konceptualna. Aby zrozumieć dylematy, potencjały, ale także zagrożenia w sferze tożsamości, rozwoju i kondycji uwikłanych w nie osób oraz społeczności, a więc przemiany kulturowe współczesności, warto pytać o ich przyczyny, sposoby poznawania i konsekwencje.

Dr hab. Agnieszka Lewicka-Zelent, prof. UMCS

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Zakład Pedagogiki Resocjalizacyjnej

Obszar tematyczny: Otwartość na zmiany osobowe a zmiany systemowe i społeczne. Wychowanie. Profilaktyka. Wsparcie

- Wszechstronność funkcjonowania nieletnich i dorosłych osób nieprzystosowanych społecznie w środowisku instytucjonalnym i pozainstytucjonalnym w aspekcie ich zasobów osobowych i społecznych oraz czynników ryzyka.
- Zmiany osobowe u osób nieprzystosowanych społecznie i zagrożonych nieprzystosowaniem:
 - przyczyny, determinanty, skutki, sposoby ich aktywowania i utrwalania, gotowość do zmiany;
 - uzasadnienie ich wprowadzania, wymiar interdyscyplinarności i współdziałania, zakres zmian systemowych, propozycje rozwiązań systemowych i ich efektywność;
 - siła i kierunek zależności, predyktory, charakterystyczne zjawiska – ich przyczyny i skutki;
 - konflikty i sposoby ich rozwiązywania, założenia, zasady i skuteczność mediacji sądowych;

- motywacja do zmiany, skutki zmiany i jej braku, zmiana a skuteczność udzielania pomocy, współpraca specjalistów, różnorodne formy wsparcia specjalistów;
- konwencjonalne i innowacyjne sposoby wsparcia a ich efektywność (pomoc, interwencja, terapia, konsultacja, tutoring itd.);
- oddziaływania wychowawcze i profilaktyczne w środowisku społecznym;
- oddziaływania resocjalizacyjne.

Dr hab. Aldona Nawój-Śleszyński, prof. nadzw. UŁ

Uniwersytet Łódzki, Zakład Prawa Karnego Wykonawczego, Wydział Prawa i Administracji

Obszar tematyczny: Prawo karne wykonawcze
Podstawowe problemy tego obszaru to:

- badania empiryczne nad problematyką orzekania tych środków oraz ich skuteczności;
- szukanie odpowiedzi na pytanie – na ile aktualny stan prawny regulujący stosowanie środków probacyjnych jest efektywny;
- efekty zmian instytucji warunkowego zawieszenia wykonania kary;
- skuteczność warunkowego przedterminowego zwolnienia różnych grup penitencjarnych (młodociani, pierwszy raz odbywający karę pozbawienia wolności, recydywiści penitencjarni);
- rola poszczególnych oddziaływań penitencjarnych w toku odbywania kary pozbawienia wolności (art. 67 § 3 k.k.w.) na pozytywny przebieg okresu próby w czasie warunkowego przedterminowego zwolnienia;
- czy i jakie występują problemy przy wykonywaniu dozoru wobec sprawców przestępstw seksualnych, w szczególności tych, których czyny popełnione są w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych;
- jaki powinien być model wykonywania dozoru wobec skazanych na kary długoterminowe;
- rola Służby Więziennej w przygotowaniu osób pozbawionych wolności do funkcjonowania w systemie probacyjnym po odbyciu kary.

Ważnym problemem, który wymaga wciąż dyskusji jest rola polityki kryminalnej w kształtowaniu racjonalnej struktury kar kryminalnych ze szczególnym uwzględnieniem kar nieizolacyjnych.

Dr Małgorzata Żbikowska, USZ

Uniwersytet Szczeciński, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Postępowania Karnego

Obszar tematyczny: Prawo karne procesowe

Zakres zagadnień, które mogą aktualizować się na tle prawa karnego procesowego obejmuje problematykę:

- praw i obowiązków osób tymczasowo aresztowanych i skazanych, a także funkcji tymczasowego aresztowania (w tym funkcji prewencyjnej);
- roli postępowania mediacyjnego w rozwiązywaniu konfliktów pomiędzy stronami postępowania karnego oraz wpływu mediacji na zakończenie tego postępowania;
- instytucji karnoprosesowych związanych z ochroną pokrzywdzonego w procesie karnym;
- roli nieizolacyjnych środków zapobiegawczych w prewencji indywidualnej i generalnej;
- zapobiegania przestępczości na tle seksualnym poprzez wprowadzenie Rejestrów Sprawców Przestępstw na Tle Seksualnym oraz Policijnej Mapy Zagrożeń;
- konsensualnych sposobów zakończenia postępowania karnego z perspektywy ochrony społeczeństwa przed przestępcą i przestępczością;
- prawa dowodowego, w tym ciężaru dowodu i obowiązku dowodzenia organów procesowych, swobodnej oceny dowodów w procesie karnym oraz zakazów dowodowych;
- roli pokrzywdzonego w procesie karnym, w tym statusu pokrzywdzonego, jego praw i obowiązków, praktycznych aspektów związanych z ochroną pokrzywdzonego przed zjawiskiem wtórnej wiktymizacji oraz sposobu przesłuchiwania małoletniego pokrzywdzonego w procesie karnym;
- wyodrębnienia oraz opisu zasad procesu karnego, w tym zwłaszcza statusu ontologicznego zasad procesowych, kryteriów wyodrębniania zasad prawa oraz znaczenia zasad prawa we wnioskowaniach prawnych.

Dr Krzysztof Stasiak, UG

Uniwersytet Gdański, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii, Kurator Okręgowy w Sądzie Okręgowym w Gdańsku

Obszar tematyczny:

- prawo karne i prawo karne wykonawcze, w tym w szczególności orzekanie i wykonywanie sankcji karnych (wolnościowych)
- prawo karne nieletnich, w tym w szczególności wykonywanie środków wychowawczych wobec nieletnich
- prawo rodzinne, w tym w szczególności orzekanie i wykonywanie orzeczeń sądów rodzinnych przez kuratorów rodzinnych
- kuratela sądowa w Polsce – jej historia, ustrój, sposób funkcjonowania, model zarządzania

Dr Paweł Opitek

prokurator Prokuratury Okręgowej w Krakowie del. do Prokuratury Krajowej
Członek Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego oraz Rady Naukowej Stowarzyszenia Ekspertów Blockchain; ekspert Instytutu Kościuszki. Wykładowca i egzaminator w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury. Wykładowca na studiach podyplomowych na Uniwersytecie Jagiellońskim, Akademii Górniczo-Hutniczej, Uczelni Łazarskiego i w Szkole Głównej Handlowej. Recenzent w czasopiśmie naukowym „Nieruchomości@” i „Wojskowy Przegląd Prawniczy”.

Zainteresowania badawcze: wykładnia i stosowanie przepisów prawa karnego materialnego w zakresie znamion przestępstwa, kryminalistyka, cyberprzestępczość, dowody cyfrowe i informatyka śledcza, czynności operacyjno-rozpoznawcze, pranie pieniędzy, waluty wirtualne i blockchain, przestępczość zorganizowana.

Obszary tematyczne: prawnokarna analiza przestępstw związanych z systemem wykonywania kar i środków karnych (bezprawne samouwolnienie, uwolnienie osoby pozbawionej wolności, niestosowanie się do orzeczonych środków karnych, manipulacja danymi informatycznymi w systemie dozoru elektronicznego itp.), uzyskiwanie informacji i dowodów od osadzonego, wykorzystanie metod biometrycznych i monitoringu w zakładach karnych, udział i rola osób karanych w przestępczości zorganizowanej, wirtualna subkultura cyberprzestępców, prewencyjny charakter odzyskiwania mienia pochodzącego z czynów zabronionych, technologia blockchain w sądownictwie i systemie penitencjarnym, narażenie funkcjonariuszy publicznych na przemoc, korupcja.

Thematic editors

Leszek Korporowicz, PhD, professor of the Jagiellonian University

Jagiellonian University in Krakow, Faculty of International and Political Studies, Institute of Intercultural Studies, Department of Contemporary Culture Anthropology

Thematic area: Cultural changes in contemporary societies

Globalization processes, mobility of individuals, groups and cultural content that has been emerging increasingly, cause excessive changes in the strength and type of social bonds, interpersonal relationships and cultural personality of man in the times of late modernity. The situation shapes both the visible and hidden dynamisms of the message, the change, as well as of the creation of the new order in individual, group and institutional actions in the civilization, which is now more often described as medial, informative or conceptual. To understand the dilemmas, potentials and threats in the field of identity, development and shape of the persons and communities involved, i.e. the contemporary cultural changes, it is worth asking about their causes, methods of cognition and about their consequences.

Agnieszka Lewicka-Zelent, PhD, professor of the Maria Curie Skłodowska University in Lublin

Maria Curie Skłodowska University in Lublin, Faculty of Pedagogy and Psychology, Department of Rehabilitation Pedagogy

Thematic area: Readiness for personal changes in the scope of systemic and social changes. Education. Prevention. Support.

- Versatility of the functioning of minors and adults who are socially maladjusted in an institutional and non-institutional environment in terms of their personal and social resources and risk factors;
- Personal changes regarding the individuals who are socially maladjusted or endangered of maladjustment:
 - causes, determinants, effects, methods of their activation and consolidation, readiness to change,
 - justification for the implementation, dimension of interdisciplinarity and cooperation, suggestions of systemic solutions and their effectiveness,
 - the strength and the direction of the dependence, predictors, typical phenomena – their causes and effects;

- conflicts and methods of their resolving, assumptions, rules and effectiveness of court mediations;
- motivation to a change, effects of a change and of a lack of it, change and the effectiveness of providing help, cooperation of specialists, various types of specialist support;
- conventional and innovative methods of support and their effectiveness (aid, intervention, therapy, consultancy, tutoring, etc.);
- educational and preventive influences in the social environment;
- rehabilitation influences.

Aldona Nawój-Sleszyński, PhD, professor of the University of Lodz

Department of Executive Criminal Law, Faculty of Law and Administration, University of Lodz

Thematic area: Executive Criminal Law The basic problems of the area are:

- empirical research in the field of the judgment of those measures and their effectiveness;
- finding an answer to: how effective is the contemporary legal state regulating the use of probation measures;
- the effects of changes in the institution of conditional suspension of the execution of the sentence;
- the effectiveness of parole in different penitentiary groups (juveniles, imprisoned for the first time, penitentiary repeat offenders);
- the role of various penitentiary influences within the deprivation of liberty [Art. 67 § 3 k.k.w. (Executive Penal Code)] on the positive course of the probation period during parole;
- are there and what are the problems while supervising sexual offenders, especially those, whose acts have been committed due to the sexual preference disorders;
- what shall be the model for the enforcement of supervision over those punished with long-term sentences;
- the role of the Prison Service in the preparation of inmates to function in the probation system after serving the sentence.

An important problem that still needs to be discussed is the role of the criminal policy in shaping the rational structure of criminal punishments with the impact on non-custodial punishments.

Dr Małgorzata Żbikowska, PhD, University of Szczecin

University of Szczecin, Faculty of Law and Administration, Department of Criminal Procedure

Thematic area: Procedural criminal law

The scope of issues that may be updated in the light of procedural criminal law includes the following topics:

- the rights and obligations of persons under temporary arrest and conviction, as well as the role of temporary arrest (including its preventive function);
- the role of mediation in resolving conflicts between parties to criminal proceedings and the impact of mediation on the conclusion of such proceedings;
- criminal-trial institutions related to the protection of the victim in a criminal trial;
- the role of non-custodial preventive measures in individual and general prevention;
- prevention of sexual crime by introducing the Registers of Sex Offenders and the Police Map of the Threats;
- consensual ways of concluding criminal proceedings from the perspective of society protection against a criminal and crime;
- evidence law, including the burden of proof and the evidential obligation of procedural organs, facultative assessment of evidence in a criminal trial and prohibitions on evidence;
- the role of the victim in a criminal trial, including the status of the victim, the rights and obligations of the victim, practical aspects related to the protection of the victim against secondary victimization and the way of interrogating a minor victim in a criminal trial;
- extracting and describing the principles of the criminal trial, including in particular the ontological status of procedural rules, criteria for distinguishing the principles of law and the importance of legal principles in legal inferences.

Krzysztof Stasiak, PhD

University of Gdańsk, Faculty of Law and Administration, Department of Material Criminal Law and Criminology, District Probation Officer of the District Court in Gdańsk

Thematic area:

- Criminal law and executive criminal law, including in particular the imposition and enforcement of criminal penalties (custodial)
- Juvenile criminal law, in particular the implementation of juvenile educational measures
- Family law, including in particular ruling and enforcement of judgments of family courts by family guardians
- Probation system in Poland – its history, structure, way of functioning, management model

Paweł Opitek, PhD

public prosecutor of the Regional Prosecutor's Office in Kraków delegated to the National Public Prosecutor's Office

Member of the Polish Forensic Association and the Scientific Council of the Blockchain Experts Association; expert of the Kosciuszko Institute. Lecturer and examiner at the National School of Judiciary and Public Prosecution. Lecturer at postgraduate studies at the Jagiellonian University, AGH University of Science and Technology, Lazarski University and the Warsaw School of Economics. Reviewer in scientific journals „Nieruchomości@” and „Wojskowy Przegląd Prawniczy”.

Research interests: interpretation and application of substantive criminal law provisions in the field of crime premises, forensics, cybercrime, digital evidence and IT investigation, operational and intelligence activities, money laundering, virtual currencies and blockchain, organized crime.

Preferred subjects: criminal and legal analysis of crimes related to the system of execution of penalties and penal measures (illegal self-release, release of a person deprived of liberty, failure to comply with the imposed penal measures, manipulation of IT data in the electronic supervision system, etc.), obtaining information and evidence from an inmate, use of biometric methods and monitoring in prisons, participation and role of convicted persons in organized crime, a virtual subculture of cybercriminals, the preventive nature of recovering property from prohibited acts, blockchain technology in the judiciary and penitentiary system, exposure of public officials to violence, corruption.

SPIS TREŚCI

WSTĘP..... 11

Dr hab. Kamil Zaradkiewicz

Wykładowca WPiA Uniwersytetu Warszawskiego, sędzia Sądu Najwyższego, były Dyrektor Zespołu Orzecznictwa i Studiów Biura Trybunału Konstytucyjnego

NADUŻYCIE ŚRODKÓW OCHRONY DÓBR OSOBISTYCH – UWAGI DE LEGE FERENDA 13

Dr hab. Joanna Helios

Profesor UW, Katedra Teorii i Filozofii Prawa WPAiE Uniwersytetu Wrocławskiego

Dr hab. Wioletta Jedlecka

Profesor UW, Katedra Teorii i Filozofii Prawa WPAiE Uniwersytetu Wrocławskiego

Dr hab. Tomasz Kalisz

Profesor UW, Katedra Prawa Wykonawczego WPAiE Uniwersytetu Wrocławskiego

Dr Monika Mościbrodzka

Adiunkt, Zakład Statystyki i Badań Operacyjnych WPAiE Uniwersytetu Wrocławskiego

**PRZEMOC FIZYCZNA WOBEC DZIECI W POLSCE
W ŚWIADOMOŚCI MŁODZIEŻY** 57

Dr hab. Marcin Jurgilewicz

Prof. PRz, Zakład Prawa i Administracji, Politechnika Rzeszowska im. I. Łukasiewicza. Ekspert Polskiej Komisji Akredytacyjnej

Dr Andrzej Dana

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

**ZATRZYMANIE PENITENCJARNE W SYSTEMIE ŚRODKÓW PRZYMUSU
POZAPROCESOWEGO** 85

Dr Beata Boćwińska-Kiluk

Zakład Twórczej Resocjalizacji Wydział Nauk o Edukacji
Uniwersytetu w Białymstoku

HUMANISTYCZNY I KOREKCYJNY MODEL ODDZIAŁYWAŃ FOLKOWYCH . . . 109

Dr Monika Bieniek-Ciarcińska

Ministerstwo Sprawiedliwości; Instytut Nauk Prawnych Polskiej
Akademii Nauk

**KRAJOWA MAPA ZAGROZEŃ BEZPIECZEŃSTWA W POLSCE – ASPEKTY
PRAKTYCZNE W PERSPEKTYWIE KRYMINOLOGICZNEJ 129**

Mgr Witold Cieśla

Zastępca dyrektora Departamentu Prawa Europejskiego
w Ministerstwie Sprawiedliwości, zastępca redaktora naczelnego
Kwartalnika „Nieruchomości@”, „Prawo i Klimat”, „Kwartalnik Prawa
Międzynarodowego” i „Probacja”

Mgr Adam Pawłyta

Referendarz sądowy w Sądzie Rejonowym w Opocznie, Wydział
Ksiąg Wieczystych, członek Kolegium redakcyjnego kwartalnika
„Nieruchomości@” i członek Kolegium doradczego redakcji kwartalnika
„Probacja”

**ZASADA SAMODZIELNOŚCI JURYSDYKCYJNEJ SĄDU ORZEKAJĄCEGO
W SPRAWIE KARNOSKARBOWEJ W PRAKTYCE ORZECZNICZEJ SĄDÓW
POWSZECHNYCH I ADMINISTRACYJNYCH 159**

INFORMACJA DLA AUTORÓW 195

DR ANNA DALKOWSKA

Sędzia Naczelnego Sądu Administracyjnego
Redaktor Naczelny kwartalnika „Probacja”

Szanowni Państwo,

z przyjemnością przekazuję Państwu numer 2/2022 kwartalnika „Probacja”, gdzie tradycyjnie zostały opublikowane artykuły dotyczące problemów badawczych z różnych aspektów prawnych, mające istotne znaczenie dla nauki i praktyki.

Jako pierwszy, polecam artykuł pt.: „Nadużycie środków ochrony dóbr osobistych – uwagi *de lege ferenda*”, którego Autor przedstawił interesujące propozycje uzupełnienia przepisów Kodeksu cywilnego, regulujących instrumenty niemajątkowej i majątkowej ochrony dóbr osobistych (osobowości człowieka). Autor poruszył także istotne zagadnienie, jakim jest aktualnie często występujące zjawisko SLAPP, a także przedstawił propozycje rozwiązań normatywnych.

Przedmiotem kolejnego artykułu jest próba zbadania świadomości młodzieży w zakresie przepisów prawnych obowiązujących w Polsce, dotyczących karania za stosowanie przemocy fizycznej wobec dzieci. Autorzy przeprowadzili ankiety, wśród uczniów szkół średnich i szkoły policyjalnej we Wrocławiu, której wyniki prezentują i szeroko omawiają. W założeniu Autorów, tekst ma wpływać na dalszy rozwój orzecznictwa sądowego w przedmiocie karcenia wychowawczego.

Zasadniczym celem kolejnego artykułu jest zwrócenie uwagi na kwestię sfery proceduralnej, jak i technicznej, wiążącej się z realizacją zatrzymania osoby w trybie zatrzymania penitencjarnego, a także próba zwrócenia uwagi na to, czy możliwym jest uregulowanie zatrzymania penitencjarnego w sposób ujednociony w jednym akcie normatywnym.

Zachęcam także do lektury artykułu, który przedstawia metody, formy i intencje wykorzystywania działalności artystycznej w resocjalizacji, w takich przestrzeniach jak areszty śledcze, zakłady karne, czy zakłady poprawcze. W artykule Autorka przedstawiła tło historyczne i podstawy teoretyczne oraz postulaty uzasadniające wykorzystywanie sztuki w resocjalizacji.

W bieżącym numerze, został również opublikowany interesujący tekst, przedstawiający metodę walki z przestępczością poprzez jej obrazowanie, czyli odzwierciedlenie na mapie zdarzeń niepożądanych. Celem artykułu pozostaje przedstawienie przedmiotowego zagadnienia pod kątem możliwości jego praktycznego zastosowania, co zostało poprzedzone stosownymi rozważaniami, zarówno w oparciu o badania naukowe Autora, jak i w perspektywie zmian, jakie zostały dokonane na przestrzeni kilku ostatnich lat od 2016 roku.

W niniejszym numerze znajdują Państwo także artykuł, którego Autorzy dokonali analizy problematyki, związanej z granicami samodzielności sądu orzekającego w sprawie karnoskarbowej i przedstawili relację postępowania podatkowego do postępowania karnego na tle aktualnego orzecznictwa sądów powszechnych i administracyjnych.

Kwartalnik „Probacja” jest zbiorem merytorycznych stanowisk i poglądów naukowców, a także forum do wymiany doświadczeń praktyków wykorzystujących swoją wiedzę z zakresu nauk prawnych, nauk o bezpieczeństwie, nauk socjologicznych, pedagogiki, psychologii, filozofii, nauk medycznych oraz nauk o zdrowiu – dotyczących zagadnień związanych z penitencjarystyką i resocjalizacją.

Zapraszam wszystkich specjalistów, naukowców i praktyków do publikowania na łamach „Probacji”. Zapraszam również Państwa – kuratorów zawodowych do udziału w cyklicznie organizowanych przez redakcję czasopisma webinarium.

Informacji na temat kwartalnika i bieżącej działalności redakcji, możecie Państwo znaleźć na stronie internetowej www.probacja.com.

Z życzeniami przyjemnej lektury
Redaktor Naczelny

Anno Dalkowska

Sędzia Naczelnego Sądu Administracyjnego

Kamil Zaradkiewicz¹

**NADUŻYCIE ŚRODKÓW OCHRONY DÓBR
OSOBISTYCH – UWAGI *DE LEGE FERENDA***

**ABUSE OF PROTECTION OF PERSONAL RIGHTS
– REMARKS *DE LEGE FERENDA***

Otrzymano: 29.04.2022 Zaakceptowano: 13.06.2022 Opublikowano: 30.06.2022

DOI: 10.5604/01.3001.0015.8768

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie propozycji uzupełnienia przepisów Kodeksu cywilnego regulujących instrumenty niemajątkowej i majątkowej ochrony dóbr osobistych (osobowości człowieka). Chodzi o usunięcie skutków naruszenia dobra (art. 24 k.c.) oraz instytucję zadośćuczynienia za krzywdę niemajątkową (art. 448 k.c.). Obecne ujęcie ogólne nie wskazuje kryteriów, jakimi każdorazowo powinien kierować się sąd przyznając odpowiednią ochronę pokrzywdzonemu. Prowadzi to w praktyce niejednokrotnie do powstania wątpliwości, czy zasądzony środek ochrony pozostaje z jednej strony adekwatny, z drugiej zaś – czy nie stanowi nadmiernego obciążenia (przede wszystkim finansowego) dla osoby ponoszącej odpowiedzialność. Praktyka dostarcza też licznych przykładów na to, że czasem dochodzenie roszczeń z tytułu naruszenia dóbr osobistych stanowi bardziej rodzaj szykany dla osoby pozwanej, niż źródło rekompensaty dla pokrzywdzonego. Istotnym przykładem takich nieprawidłowości

¹ Dr hab. Kamil Zaradkiewicz, wykładowca WPiA Uniwersytetu Warszawskiego, sędzia Sądu Najwyższego, były Dyrektor Zespołu Orzecznictwa i Studiów Biura Trybunału Konstytucyjnego, e-mail: k.zaradkiewicz@wpia.uw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-3067-3583.

jest zjawisko tzw. SLAPP. W artykule przedstawiono propozycje rozwiązań normatywnych, które pozwoliłyby w istotniej mierze uniknąć tych negatywnych zjawisk.

Słowa kluczowe: ochrona osobowości, dobra osobiste, zadośćuczynienie, usunięcie naruszenia, SLAPP

Summary

The aim of the article is a proposal to supplement the provisions of the Civil Code regulating the instruments of both peculiar and non-peculiar protection of personal sphere (human personality). It is about removing the effects of breach (Art. 24 of the Civil Code) and the institution of compensation for non-pecuniary damage (Art. 448 of the Civil Code). The current general approach of the Code does not indicate the criteria that each time should be followed by the court granting appropriate protection. In practice, this often leads to doubts as to whether the adjudicated protection measure remains adequate on the one hand, and whether it does not constitute an excessive burden (primarily financial) for one, who is responsible on the other hand. The practice also provides numerous examples that sometimes the pursuit of claims for infringement of personal rights is more of a harassment for the defendant than a source of compensation for the aggrieved party. An important example of such irregularities is the phenomenon of so-called SLAPP. The article presents proposals for normative solutions that would allow to avoid the negative effects of these phenomena to a significant e

Keywords: personality protection, personal rights, redress, removal of the violation, SLAPP

I. Wstęp

Rozwój nowoczesnych technologii i ogólnodostępność różnorodnych treści, w tym publikacji dotyczących osób budzących powszechne zainteresowanie (polityków, celebrytów itp.), prowadzą do powstawania nowych wyzwań i problemów związanych z naruszeniem sfery osobowości tych podmiotów, a w szczególności dotyczących środków usunięcia skutków

takiego naruszenia. Powstaje w szczególności pytanie o to, czy z uwagi na coraz istotniejsze koszty, które musi ponosić obowiązany (sprawca naruszenia) właściwe jest pozostawienie dotychczasowego ogólnego ujęcia art. 24 k.c., przy jednoczesnym braku kryteriów, którymi mają kierować się sądy orzekając określony sposób usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego.

II. Środki ochrony dóbr osobistych *de lege lata*

2.1. Osobowość człowieka jako dobro chronione

W polskim prawie cywilnym ochrona sfery osobowości człowieka (względnie innego podmiotu, w tym osoby prawnej, zob. art. 43 k.c.) realizowana jest z wykorzystaniem konstrukcji osobowości, której poszczególne elementy składowe określane są jako dobra osobiste. Ujęcie takie koresponduje z aksjologią Konstytucji RP, w której centralnymi wartościami chronionymi są życie (art. 38), godność (art. 30) oraz wolność człowieka (art. 31 ust. 1). Ponadto art. 47 Konstytucji poręcza prawo do ochrony czci i dobrego imienia – państwo zobowiązuje się do nieingerencji w konstytucyjnie określony zakres życia jednostki oraz zapewnia w tym zakresie stosowną ochronę². Oznacza to, że na prawodawcy ciążyą odpowiednie obowiązki o charakterze pozytywnym (gwarancji instytucji prawnej) stworzenia na poziomie ustawowym odpowiedniego instrumentarium prawnego służącego efektywnej realizacji (dochodzenia) odpowiednich uprawnień w celu skutecznego zagwarantowania zainteresowanym przeciwdziałanie nieuprawnionym ingerencjom w tę sferę ze strony każdego, komu na mocy przepisów szczególnych można taka nie przysługuje. Jak wskazuje przy tym Trybunał Konstytucyjny, „godność osoby ludzkiej wymaga jednak zawsze, by sądy i inne upoważnione organy władzy publicznej dążyły do zapewnienia, iż każda krzywda moralna zostanie (w miarę możliwości) naprawiona i usunięta”³. Konstytucja nie określa wprost ani instrumentów prawnych (roszczeń), ani sposobu ich urzeczywistnienia,

² Wyrok TK z 2.04.2001 r., SK 10/00, OTK ZU 2001, nr 3, poz. 52.

³ Wyrok TK z 7.02.2005 r., SK 49/03, OTK ZU 2005, nr 2/A, poz. 13.

pozostawiając te kwestie swobodzie prawodawcy zwykłego i wyznaczając w tym zakresie jedynie ogólne ramy (zob. np. art. 77).

Również w orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjmuje się, że cywilistyczna kategoria dobra osobistego wynika z wartości niemajątkowych, które pozostają ściśle związane z człowiekiem, obejmując jego fizyczną i psychiczną integralność (w którą ingerencja wywołuje odpowiednio fizyczny lub psychiczny ból, stanowiący krzywdę jako bezprawne wkroczenie w sferę prawa osobowości) albo będąc przejawem jego twórczej działalności. Wartości te, jak się wskazuje, „skupiają niepowtarzalną, pozwalającą na samorealizację indywidualność człowieka, jego godność oraz pozycję wśród innych ludzi. Dobrem osobistym jest zatem wartość immanentnie złączona z istotą człowieczeństwa oraz naturą człowieka, niezależna od jego woli, stała, dająca się skonkretyzować i zobiektywizować”⁴.

Dobra osobiste (niem. *persönliche Güter*) stanowią kategorię pojęciową stworzoną w nauce prawa przełomu XIX i XX w. (K. Specker⁵), a normatywny charakter w prawie polskim uzyskało po II wojnie światowej (po raz pierwszy w ustawie z dnia 18 lipca 1950 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego⁶, następnie w przepisach prawa autorskiego oraz o ochronie znaków towarowych, wreszcie w k.c. z 1964 r. W ujęciu Kodeksu cywilnego składają się na sferę prawnie chronioną, którą F. Zoll (mł.) określał mianem „interesów ściśle osobistych”⁷. Aktualne pozostaje stanowisko zaprezentowane jeszcze w latach 50. XX w. przez Stefana Grzybowskiego, że „wspólną charakterystyczną cechą wszelkich dóbr osobistych są niemajątkowe, indywidualne wartości świata uczuć, stanu życia psychicznego człowieka”, choć dalej autor ten wskazywał – odmiennie niż przyjmuje się powszechnie na gruncie *legis latae* – że „[p]rzedmiotem ochrony jest uczucie ludzkie, niezmałowany stan życia psychicznego”⁸.

⁴ Uchwała SN z 28.05.2021 r., III CZP 27/20, OSNC 2021, z. 11, poz. 72; zob. też uchwałę SN z 19.11.2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, z. 4, poz. 41; wyrok SN z 6.05.2010 r., II CSK 640/09, niepublikowany.

⁵ K. Specker, *Die Persönlichkeitsrechte*, Aarau 1911.

⁶ Dz. U. Nr 34, poz. 311.

⁷ F. Zoll, *Prawa osobiste w zarysie ze stanowiska prawa pryw. austr.*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1903, s. 535.

⁸ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957, s. 78; idem, w: *System prawa cywilnego*, t. I. *Część ogólna*, red. S. Grzybowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s. 297; zob. też np. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, wyd. 4, Warszawa 2020, s. 219.

Dobra osobiste kształtujące osobowość stanowią przedmiot praw osobistych (generalnie – ogólnego prawa osobistości)⁹. Coraz częściej powraca się do właściwej konstrukcji przedmiotu chronionego, którym jest osobowość człowieka (niem. *Persönlichkeit*). Stanowi ona przedmiot ogólnego, jednolitego, niezbywalnego i przyrodzonego, bezwzględniego prawa podmiotowego osobistego¹⁰. W każdym takim „częstkowym” dobru osobistym tkwi ten sam element obejmujący wartości jednostkowe, związane z integralnością osobową¹¹. W konsekwencji ani z perspektywy konstytucyjnej, ani z uwagi na cel i funkcje ochrony indywidualnego świata uczuć i przeżyć człowieka nie jest istotne to, czy, ani w jaki sposób zostaną nazwane poszczególne składniki jego osobowości. Kategoria terminologiczna „dóbr osobistych” w art. 23 k.c. stanowi swoisty *terminus technicus* dla wskazania przykładowych wartości podlegających ochronie w ramach ogólnego dobra, jakim bez wątpienia pozostaje osobowość człowieka. Znane prawu cywilnemu instrumenty ochrony tej sfery pozostają zasadniczo tożsame bez względu na to, jaki jej „wycinek” zostaje dotknięty cudzym nieuprawnionym działaniem. Przepisy Kodeksu cywilnego tworzą zręb unormowań służących realizacji ochrony powyżej wskazanych wartości. Ich ramy w odniesieniu do ochrony dóbr osobistych wyznaczają art. 24 oraz art. 446 i art. 448 k.c. Pierwszy przede wszystkim wskazuje środki ochrony o charakterze niemajątkowym, zaś art. 446 i art. 448 – środki ochrony majątkowej.

Prawo osobistości, jakkolwiek najściślej związane z osobą uprawnioną, w pewnym zakresie ma pewną wartość majątkową¹², a w konsekwencji jego naruszenie może prowadzić do powstania nie tylko – o czym będzie mowa w dalszej części rozważań – szkód niemajątkowych, ale także uszczerbków majątkowych albo podlegających majątkowej kompensacji. Naruszenie osobowości w postaci „częstkowej” stanowiącej skonkretyzowane dobro osobiste, a zatem sferę chronioną w określonym zakresie interesu niemajątkowego (jak np. zdrowie, cześć, wolność, pseudonim,

⁹ Zob. np. F. Zoll, *Prawa osobiste w zarysie ze stanowiska prawa pryw. austr.*, s. 542.

¹⁰ Zob. szeroko, ale też krytycznie na ten temat: M. Lijowska, *Koncepcja ogólnego prawa osobistości w niemieckim i polskim prawie cywilnym*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2001, z. 4, s. 713 i n.

¹¹ Podobnie M. Safjan, *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2002, z. 1, s. 244.

¹² Podobnie F. Zoll, *Prawa osobiste w zarysie...*, s. 558.

prywatność), będąc działaniem bezprawnym, skutkuje uruchomieniem odpowiednich instrumentów ochronnych.

Polskie prawo cywilne nie uzasadnia kompensaty wszelkich uszczerbków niemajątkowych, lecz tylko tych, wyraźnie wskazanych w ustawie¹³. W konsekwencji nie każdy dyskomfort czy oddziaływanie ze strony innej osoby należy traktować jako naruszenie sfery prawnie chronionej. Szkodą w przypadku dóbr osobistych jest krzywda (zwana także szkodą moralną bądź niematerialną). Zasadniczo środki ochrony dóbr osobistych na gruncie prawa cywilnego mają współcześnie służyć eliminacji zagrożenia naruszenia, a w razie jego dokonania przywrócenia stanu zgodnego z prawem oraz indemnizacji szkód poniesionych przez osobę pokrzywdzoną. Odrzuca się przy tym niemal zupełnie represyjną funkcję środków ochrony dóbr osobistych, co przede wszystkim odnosi się do naprawienia szkody niemajątkowej w pieniądzu (która dawniej niejednokrotnie była traktowana jako rodzaj „kary prywatnej”¹⁴), choć powołuje się ją również czasem w orzecznictwie SN¹⁵.

Jedynie na marginesie warto zauważyć, że coraz częściej pojawiają się głosy wskazujące, iż przepisy ochronne na gruncie prawa prywatnego są wystarczające, a w konsekwencji zasadna jest eliminacja regulacji karnoprawnych (przestępstw zniesławienia i znieważenia). Co więcej, prawo karne postrzegane jest od dawna jako niewystarczające dla zapewnienia należytej ochrony osobowości, a to przede wszystkim dlatego, że normy prawa karnego nie służą pierwszorzędnej w tym przypadku satysfakcji

¹³ Zob. uchwałę składu siedmiu sędziów SN z 22.10.2019 r., I NSZP 2/19, OSNKN 2021, z. 4, poz. 29; wyrok SN z 5.05.2021 r., I NSNc 156/20, OSNKN 2021, z. 4, poz. 29; R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, wyd. III, opracowane przez J. Górskiego, Poznań 1948, s. 298-299; Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. *Podkomisja Prawa o Zobowiązaniach, Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1934, z. 4, s. 230.

¹⁴ Zob. na ten temat szerzej np. A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1999, s. 74-75; w doktrynie niemieckiej zob. np. G. Schiemann, w: idem red., *J. v. Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Buch 2. Recht der Schuldverhältnisse, §§ 249-254 (Schadenersatzrecht)*, Berlin 2005, s. 284.

¹⁵ SN wskazuje, że obowiązek zapłaty powinien dla zobowiązanego stanowić sankcję stosowną do popełnionego czynu. Aby sankcja ta była odczuwalna, określając wysokość zadośćuczynienia, sąd powinien uwzględnić sytuację majątkową sprawcy (wyrok SN z 8.12.1973 r., III CZP 37/73, OSNCP 1974, z. 9, poz. 145). Nasilenie winy ma wpływ na wysokość zadośćuczynienia (zob. wyroki SN: z 19.08.1980 r., IV CR 283/80, OSNCP 1981, z. 5, poz. 81; z 16.04.2002 r., V CKN 1010/00, OSNC 2003, z. 4, poz. 56; z 31.03.2020 r., II CSK 124/19, OSNC 2021, z. 1, poz. 4).

jednostki, lecz ochronie interesu publicznego¹⁶. Jak zauważał już F. Zoll (mł.), „w pewnych granicach czyni się zadość i pokrzywdzonemu, to jest to tylko skutkiem refleksyjnym, a nie głównym celem kary”¹⁷.

2.2. Środki ochrony dóbr osobistych

a) roszczenie o zaniechanie

Podstawowym środkiem ochrony sfery interesów niemajątkowych stanowiących dobro osobiste jest roszczenie o zaniechanie. Stanowi ono element treści prawa osobistości kształtujący je jako prawo podmiotowe bezwzględne (skuteczne *erga omnes*), mimo że w doktrynie prezentowany jest również pogląd, iż *de lege lata* należy wyróżnić tyle odrębnych praw osobistych, ile jest dóbr osobistych stanowiących ich przedmiot¹⁸. Roszczenie to przysługuje zarówno wówczas, gdy realizowane jest działanie zagrażające dobru osobistemu (ochrona prewencyjna), jak i takie, które narusza to dobro (ochrona represyjna). Obok roszczenia o zaniechanie w art. 24 k.c. przewidziano, iż podmiot, którego dobro osobiste zostało naruszone, może także żądać, ażeby osoba, która dopuściła się naruszenia, dopełniła czynności potrzebnych do usunięcia jego skutków, w szczególności ażeby złożyła oświadczenie odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. Na zasadach przewidzianych w Kodeksie może on również żądać zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny. Sąd może przyznać poszkodowanemu zadośćuczynienie w przypadkach wskazanych w art. 445, art. 446 § 4, art. 4462 oraz art. 448 k.c. Ostatni z tych przepisów stanowi, że w razie naruszenia dobra osobistego sąd może przyznać temu, czyje dobro osobiste zostało naruszone, odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę lub na jego żądanie zasądzić odpowiednią sumę pieniężną na wskazany przez niego cel społeczny, niezależnie od innych środków potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia.

b) oświadczenie o określonej formie i treści

Kodeks przewiduje – w przypadku dokonanego bezprawnego naruszenia – możliwość żądania przez pokrzywdzonego usunięcia jego skutków.

¹⁶ F. Zoll, *Prawa osobiste w zarysie...*, s. 538.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, s. 220.

Teoretycznie możliwe jest ujęcie przez prawodawcę sposobów usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego bądź w sposób ogólny, przy czym możliwe jest wyliczenie przykładowe takich środków, bądź też wskazanie enumeratywnego ich katalogu¹⁹. Możliwe jest w szczególności publiczne odwołanie lub inna deklaracja publiczna, ogłoszenie wyroku w czasopiśmie i inne środki zadośćuczynienia²⁰. Kodeks cywilny przyjął pierwsze rozwiązanie, które z uwagi na wielość możliwych naruszeń i ich skutków należy uznać za prawidłowe.

Sposób usunięcia *in concreto* podlega ocenie pod kątem jego adekwatności oraz skuteczności i zależy od tego, z jakiego rodzaju naruszeniem oraz jego skutkami mamy do czynienia, jak również rozmiaru obu tych okoliczności. Środek powinien być zarówno możliwy do realizacji, jak i odpowiedni, skoro ma być spełniony w „odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie”. Jest przy tym również oczywiste, że powinien być on taki, aby było możliwe osiągnięcie zamierzonego celu (funkcji)²¹, a zatem faktycznego usunięcia skutku naruszenia. Zgłoszenie żądania usunięcia skutku naruszenia dobra osobistego oznacza, iż z wyjątkiem zadośćuczynienia²², którego przyznanie ma charakter fakultatywny, sąd nie może odmówić jego uwzględnienia wówczas, gdy uzna, iż dochodzony środek usunięcia skutku naruszenia jest adekwatny i do takiego zniwelowania bądź – w pewnych przynajmniej wypadkach – zmniejszenia ujemnych następstw naruszenia prowadzi. Środek taki można zatem traktować jako służący przywróceniu stanu sprzed naruszenia.

Nie można wykluczyć, że nie każdy środek może samodzielnie doprowadzić do pełnego urzeczywistnienia tego celu, a w konsekwencji pokrzywdzony teoretycznie może żądać usunięcia różnych skutków naruszenia w różny sposób. W kontekście niniejszych rozważań powstaje pytanie, czy, zważywszy skutki polegające na oddziaływaniu naruszenia zarówno w sferze osobistej poszkodowanego, jak i efektów powstałych niejednokrotnie w świadomości innych osób, jest to w ogóle możliwe. Skutki naruszenia w obu wskazanych sferach i wymiarach nigdy nie będą

¹⁹ Zob. na ten temat S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych...*, s. 142.

²⁰ Zob. art. 58 ustawy z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim (Dz. U. Nr 48, poz. 286), art. 53 § 1 ustawy z dnia 10 lipca 1952 r. o prawie autorskim (Dz. U. Nr 34, poz. 234, ze zm.).

²¹ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych...*, s. 143.

²² Wyrok SN z 6.03.2019 r., I CSK 88/18, LEX nr 2630595.

mogły być usunięte w dosłownym znaczeniu. Chodzi raczej o zatarcie czy minimalizację ich dalszego trwania i oddziaływania zarówno na samego dotkniętego niedozwolonym działaniem, jak i inne osoby, co z kolei ma istotne znaczenie dla oceny dopuszczalnych ram kształtu normatywnego przyznanych zainteresowanemu środków. Jest to szczególnie widoczne w przypadku naruszeń sfery osobowości z wykorzystaniem coraz powszechniej stosowanych środków komunikacji elektronicznej dostępnych dla nieoznaczonej liczby odbiorców (internetowe media społecznościowe, elektroniczne/internetowe portale informacyjne itp.). W tych przypadkach zazwyczaj oddziaływanie w postaci naruszenia sfery osobowości w praktyce zazwyczaj – choćby z uwagi na zainteresowanie odbiorców – ma znacznie szerszy zasięg niż późniejsze oświadczenie służące niwelowaniu skutków naruszenia. Przyjmowana zatem powszechnie w orzecznictwie polskim tzw. zasada adekwatności, nakazująca dokonanie publikacji oświadczenia w miejscu, w którym doszło do naruszenia, nie przynosi zazwyczaj oczekiwanych efektów.

Sąd Najwyższy uznaje, że poszkodowany może żądać, aby osoba, która jego dobro naruszyła, dokonała takiej czynności lub takich czynności, które według powszechnie przyjętych poglądów lub pojęć danego środowiska stanowią ekwiwalent wyrządzonej krzywdy w tym znaczeniu, że niejako niwelują jej skutki²³. Jak wskazuje, „[r]odzaj tych czynności musi być odpowiedni, tzn. musi zależeć od rodzaju dobra osobistego oraz rodzaju i rozmiaru naruszenia tego dobra. Typowym sposobem usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego jest przeproszenie, odwołanie zarzutów, ogłoszenie w prasie itp.”. Ponadto SN podkreśla, że „zastosowany przez sąd środek usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego musi być adekwatny do każdego wypadku”. Co istotne, według Sądu nie zawsze jest konieczne przyznanie środka, jakim jest ogłoszenie w prasie, zaś jego zastosowanie nie powinno być w zasadzie stosowane, gdy „samo zajście, w toku którego doszło do naruszenia dobra osobistego, jest znane tylko wąskiemu gronu osób”²⁴. Wreszcie zaznacza się również, że dla oceny zasadności żądań pokrzywdzonego kryterium subiektywne, o którym wzmiankuje się w skardze, nie pozostaje zupełnie bez znaczenia. W ocenie Sądu Najwyższego ma ono w szczególności znaczenie wówczas, gdy treścią roszczenia ma być usunięcie skutków naruszenia, w tym, w szczególności,

²³ Uchwała SN z 30.12.1971 r., III CZP 87/71, OSNCP 1972, z. 6, poz. 104.

²⁴ *Ibidem*.

obowiązek złożenia oświadczenia zawierającego w swej treści przeprosiny, bowiem skutki dotyczą w tym przypadku sfery przeżyć i odczuć zainteresowanego, zaś przeprosiny mają służyć uzyskaniu moralnej satysfakcji przez zainteresowanego, którego dobro osobiste zostało naruszone w taki sposób, iż wpłynęło to negatywnie na jego sferę integralności duchowej, odczuć i przeżyć psychicznych. W konsekwencji ocena zewnętrznego, postronnego i obiektywnego obserwatora nie ma pierwszorzędного znaczenia dla rozstrzygnięcia o zasadności dochodzonego roszczenia²⁵.

W doktrynie wskazuje się, że usunięcie może polegać na podjęciu środków „subiektywnych” – spełnieniu świadczenia, które ma spowodować zatarcie ujemnych przeżyć psychicznych w świadomości poszkodowanego (pokrzywdzonego) oraz doprowadzenie do „powrotu niezamąconej równowagi psychicznej”. Chodzić może np. o ustalenie orzeczeniem sądu faktu naruszenia, przeproszenia, odwołania, wyjaśnienia, wyrażenia żalu, ale również spełnienia świadczenia pieniężnego w postaci zadośćuczynienia pieniężnego²⁶.

Drugi sposób obejmujący środki „obiektywne” usunięcia skutków naruszenia może polegać jego zdaniem na podjęciu takich działań, które poza powyższym „mają dotrzeć do świadomości osób trzecich wiedzących lub mogących wiedzieć o naruszeniu”²⁷. W tej grupie S. Grzybowski wymienia ogłoszenie wyroku w czasopiśmie, publiczne odwołanie lub inne publiczne oświadczenie²⁸. Przypadki ogłoszenia wyroku R. Longchamps de Bérier zaliczał do kategorii pojęciowej tzw. zadośćuczynienia w naturze²⁹.

Oba rodzaje środków są ze sobą powiązane, mając ten sam cel, zaś środki subiektywne mogą się „przeistaczać” w obiektywne, natomiast te ostatnie pełnią również funkcję środka subiektywnego³⁰. Mimo wyróżnienia obu grup autor uznaje, iż chodzi o jedno ogólne roszczenie o usunięcie tych skutków.

Sąd Najwyższy przyjmuje, że w świetle art. 24 § 1 k.c. to sąd każdorazowo powinien dokonać oceny tego, czy żądana przez powoda treść i forma oświadczenia jest odpowiednia i celowa do usunięcia skutków

²⁵ Wyrok SN z 17.05.2019 r., IV CSK 79/18, LEX nr 2665128.

²⁶ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych...*, s. 140-141.

²⁷ *Ibidem*, s. 140.

²⁸ *Ibidem*, s. 141.

²⁹ R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, s. 296.

³⁰ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych...*, s. 141.

naruszenia. Sąd także *ad casum* ma decydować o tym, gdzie (tj. w jakim miejscu, w szczególności w jakim okresie lub innym środku komunikacji publicznej), w jakiej liczbie oraz w jaki sposób ma nastąpić publikacja oświadczenia zawierającego przeprosiny celem zapewnienia pokrzywdzonemu najszerzego i najbardziej satysfakcjonującego zadośćuczynienia moralnego.

Niejednokrotnie usunięcie skutków naruszenia dobra osobistego może wiązać się z koniecznością poniesienia przez sprawcę naruszenia wysokich kosztów dopełnienia tego działania. Dotyczy to w szczególności najczęściej spotykanego w praktyce naruszenia dóbr osobistych w formie wypowiedzi słownej bądź słowno-graficznej, jakim jest złożenie oświadczenia o odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie. W praktyce najczęściej z wysokim kosztem powiązany jest obowiązek złożenia oświadczenia w formie przekazu telewizyjnego bądź w prasie. To właśnie w takich sytuacjach najczęściej pojawia się pytanie o celowość zastosowania wskazanego środka oraz o to, czy nie stanowi on swoistego nadużycia funkcji środków ochrony dóbr osobistych, a wręcz czy nie jest rodzajem represji wobec osoby odpowiedzialnej. Istotne jest to, iż w świetle standardów orzeczniczych sąd nie może stosować wobec sprawcy naruszenia „nadmiernej i nieuzasadnionej okolicznościami danego przypadku represji”³¹. Obowiązany jest każdorazowo równoważyć interesy pokrzywdzonego tak, aby zapewnić najszerze i najbardziej satysfakcjonujące zadośćuczynienie moralne³².

Co istotne, w odniesieniu do formy oświadczenia służącego usunięciu skutków naruszenia sąd nie jest związany żądaniem i może dokonać wyboru miejsca publikacji przeprosin niewskazanej przez powoda (art. 321 § 1 k.p.c.)³³. Sąd jest uprawniony do dostosowania formy oświadczenia do standardów edytorskich i technicznych³⁴. Ma on ponadto kompetencje co do ukształtowania treści oświadczenia przez ograniczenie jego zakresu, uściślenie bądź wyeliminowanie określonych sformułowań, nadanie przejrzystości i poprawności pod względem językowym, ponieważ – jak

³¹ Wyrok SN z 11.03.2016 r., I CSK 90/15, LEX nr 2030470; postanowienie SN z 29.05.2020 r., IV CSK 631/19, LEX nr 3223620; postanowienie SN z 21.04.2021 r., I NSNc 89/20, OSNKN 2021, z. 3, poz. 23.

³² Wyrok SN z 11.03.2016 r., I CSK 90/15.

³³ Wyroki SN z 10.09.2009 r., V CSK 64/09, niepublikowany; z 9.05.2011 r., I CSK 497/10, niepublikowany; z 24.08.2011 r., IV CSK 587/10, niepublikowany i z 17.05.2013 r., I CSK 540/12, „Biuletyn SN” 2013, nr 9, s. 9.

³⁴ Wyroki SN z 27.03.2013 r., I CSK 518/12, OSNC-ZD 2014, z. 1, poz. 13; z 5.11.2008 r., I CSK 164/08, niepublikowany; i z 11.04.2006 r., I CSK 159/05.

wskazuje Sąd Najwyższy – w ten sposób nadaje woli powoda określonej zakresem zgłoszonego żądania, poprawną jurydycznie formę³⁵. Organ orzekający może także być w pewnych przypadkach wręcz obowiązany do dokonania ingerencji w treść oświadczenia³⁶. Może wreszcie dokonać wyboru miejsca publikacji przeprosin niewskazanej przez powoda³⁷.

c) zadośćuczynienie pieniężne

Źródeł prawnej koncepcji zadośćuczynienia, jako formy kompensaty doznanych krzywd, można poszukiwać już w prawie rzymskim. Jak wskazuje Józef Steinberg powołując się na Rudolfa von Jheringa, „Rzymianie często najrozmaitsze przykre uczucia jak np. utratę widoku pięknego szacowali pieniężnie, a nawet w stosunkach umownych, a jeszcze bardziej przy zobowiązaniach *ex delicto* wszelkiego rodzaju uczucia, nawet przywiązania i miłości do rodziców szacowano na sumy pieniężne”³⁸.

We współczesnym prawie polskim zadośćuczynienie powszechnie ujmowane jest jako szczególny rodzaj odszkodowania w pieniądzu w wypadku powstania szkody o charakterze niemajątkowym (krzywdy)³⁹. Jego przyznanie jest możliwe jedynie wówczas, gdy znajduje wyraźną podstawę prawną w ustawie⁴⁰. Krzywda bywa najczęściej traktowana jako uszczerbek odnoszący się do sfery przeżyć – cierpienia fizycznego bądź psychicznego (np. stresu, utraty jakości życia etc.⁴¹). A. Strugała wskazuje, iż ustawodaw-

³⁵ Wyroki SN z 7.01.2005 r., IV CK 413/04, niepublikowany; z 13.04.2007 r., I CSK 28/07, niepublikowany; z 20.01.2011 r., I CSK 409/10, niepublikowany; z 11.02.2010 r., I CSK 286/09, niepublikowany; z 11.02.2011 r., I CSK 334/10, niepublikowany.

³⁶ Wyroki SN z 22.12.1997 r., II CKN 546/97, OSNC 1998, z. 7-8, poz. 119; z 14.05.2003 r., I CKN 463/01, OSP 2004, z. 2, poz. 22; z 28.06.2007 r., IV CSK 115/07, niepublikowany; z 11.01.2007 r., II CSK 392/06, OSP 2009, z. 5, poz. 55; z 23.07.2015 r., I CSK 549/14, niepublikowany.

³⁷ Wyroki SN z 11.03.2016 r., I CSK 90/15; 10.09.2009 r., V CSK 64/09; z 9.05.2011 r., I CSK 497/10; z 24.08.2011 r., IV CSK 587/10; z 17.05.2013 r., I CSK 540/12; z 11.03.2016 r., I CSK 90/15.

³⁸ J. Steinberg, *Ochrona czci a kodeks cywilny w chwili reform*, w: *VI Zjazd Prawników i Ekonomistów Polskich*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1906, s. 14.

³⁹ A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1999, s. 66; M. Kaliński, *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, wyd. 2, Warszawa 2014, s. 211 i n.; R. Strugała, w: E. Gniewek, P. Machnikowski red., *Kodeks cywilny. Komentarz*, wyd. 10, Warszawa 2021, s. 1043.

⁴⁰ R. Longchamps de Brier, *Zobowiązania*, Lwów 1939, s. 285; M. Kaliński, *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, s. 221-222; R. Strugała, w: E. Gniewek, P. Machnikowski red., *Kodeks cywilny. Komentarz*, s. 1044.

⁴¹ A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, s. 68.

ca „posługuje się pojęciem krzywdy na oznaczenie wszelkich przejawów szkody niemajątkowej, które może podlegać naprawieniu, niezależnie od tego, czy szkoda ta stanowi skutek naruszenia takiego interesu poszkodowanego, który może być zakwalifikowany jako dobro osobiste”⁴².

Sama zasadność kompensacji szkód niemajątkowych oraz sposób ustalania ich wysokości budzą od dawna liczne kontrowersje i spory zarówno w doktrynie polskiej, jak i obcej. Wiele miejsca ich ustaleniu poświęca również orzecznictwo Sądu Najwyższego.

Instytucja ma zarówno zwolenników, jak i przeciwników, a to z uwagi na naturę samej krzywdy jako szkody o niewymiernym majątkowo charakterze oraz niejednokrotnie bardzo trudnych do ustalenia rozmiarach. Już w okresie międzywojennym pod rządami Kodeksu zobowiązań z 1933 r. wskazywano argumenty, które mogły przemawiać przeciwko przyznawaniu zadośćuczynienia. Podkreślano, że istnieją trudności w ustaleniu tego, że szkoda miała miejsce. Jak bowiem zaznaczał R. Longchamps de Bérier, „każdy inaczej odczuwa moralnie te same zdarzenia”⁴³. W jego ocenie, kwestia ta nie może być pozostawiona orzecznictwu, to bowiem oznaczałoby powstanie rozbieżności. Dostrzegając jednak istotne i niebudzące wątpliwości w pewnych wypadkach znaczenie instytucji kompensacji szkód niemajątkowych wskazywano, że wówczas, tj. gdy „można przyjąć z wielkim prawdopodobieństwem, że dana osoba krzywdę odczuła”, celowe było unormowanie tego zagadnienia w sposób szczególny (wówczas w art. 165 i n. k.z.)⁴⁴.

W okresie komunistycznym instytucja zadośćuczynienia została wyeliminowana z katalogu środków ochrony dóbr osobistych. Jak wskazywał S. Szer, usunięcie zadośćuczynienia za krzywdę wiązało się z zarzuceniem koncepcji „przeliczenia na pieniądze krzywd moralnych”, która wyrosła „na gruncie stosunków kapitalistycznych”, a obca była prawu sowieckiemu⁴⁵. Wywoływała zatem co najmniej „zasadnicze wątpliwości ideologicz-

⁴² R. Strugała, w: E. Gniewek, P. Machnikowski red., *Kodeks cywilny. Komentarz*, s. 1044.

⁴³ R. Longchamps de Bérier, *Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań z uwzględnieniem ostatecznego tekstu kodeksu. Art. 1-167*, Warszawa 1934, s. 229.

⁴⁴ R. Longchamps de Bérier, *Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań...*, s. 230.

⁴⁵ S. Szer, *Kodeks rodzinny*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1950, nr 3, s. 8; zob. też J. Wasilkowski, *Stosunki prawne między małżonkami w prawie socjalistycznym*, „Państwo i Prawo” 1950, z. 4, s. 127.

ne⁴⁶, jako „relikt prawa burżuazyjnego” oraz „historyczny przeżytek”⁴⁷. W podobnym duchu wypowiedali się również inni autorzy⁴⁸, a także Sąd Najwyższy uznający tę instytucję za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego w „państwie ludowym” (w przypadkach zasądzenia zadośćuczynienia najbliższym członkom rodziny w razie śmierci)⁴⁹. Zaznaczano, iż wynagrodzenie krzywdy moralnej przez środki materialne „zmierzać może jedynie do pewnego zrównoważenia doznanej przez pokrzywdzonego przykrości zadowoleniem, jakiego dostarczy mu zasądzona z tytułu zadośćuczynienia kwota pieniężna”. Ujęcie takie nawiązywało do funkcji zadośćuczynienia eksponowanej we wcześniejszej, nie tylko w ustroju komunistycznym, doktrynie. W rezultacie doszło do wykluczenia aż do 1996 r. zadośćuczynienia z katalogu środków ochrony dóbr osobistych (niemajątkowych)⁵⁰. Należy jednak zaznaczyć, że niechęć wobec pieniężnej kompensaty szkód niemajątkowych nie pojawiła się w doktrynie dopiero w drugiej połowie XX w. Przykładowo, już współtwórca austriackiego kodeksu cywilnego z 1811 r. Franz von Zeiller wskazywał, że indemnizacja pieniężna „nie zgadza się (...) z pojęciem cywilizowanego szlachetnego

⁴⁶ J. Wasilkowski, *Stosunki prawne między małżonkami w prawie socjalistycznym*, s. 127.

⁴⁷ M. Wawilowa, *Zadośćuczynienie za krzywdę moralną w prawie polskim*, „Państwo i Prawo” 1954, z. 6, s. 1031.

⁴⁸ W. Warkalfo, H. Zwolińska, *Odszkodowania i inne świadczenia wypadkowe*, Warszawa 1951, s. 108, 115-117; M. Wawilowa, *Zadośćuczynienie za krzywdę moralną...*, s. 1017-1035; A. Wolter, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1955, s. 153, 155; W. Czachórski, w: Z. Radwański red., *System Prawa Cywilnego. t. III cz. 1, Zobowiązania – część ogólna*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981, s. 681.

⁴⁹ Uchwała sądu siedmiu sędziów SN z 1/15.12.1951 r., C 15/51, „Państwo i Prawo” 1952, z. 12, s. 877. SN w uzasadnieniu zaznaczył, że „niewspółmierność pomiędzy niematerialną szkodą a materialnymi środkami, przy pomocy których mogłaby być wynagradzana, pozwala tylko na wynagrodzenie jej pośrednie, przybliżone”. Jednak były wcześniej prezentowane również zapatrywania odmienne. Przykładowo, w orzeczeniu z 5.12.1950 r., C 326/50, SN wskazał, że „nie można przyjąć, by zadośćuczynienie za krzywdę moralną lub cierpienia fizyczne, jakkolwiek są to straty pieniężnie niewspółmierne, nie mogło być wypłacone w pieniądzu i by było ono sprzeczne z ustrojem demokracji ludowej. Pieniężne odszkodowania, dostarczając poszkodowanemu pewnych środków pieniężnych, pozwala wymienić mu je na inne środki, które choć w pewnym stopniu mogą przyczynić się do poprawy sytuacji poszkodowanego, a przez to do nieznacznego zwiększenia jego zadowolenia życiowego. Na tym polega rola zadośćuczynienia pieniężnego za krzywdę moralną, która, rzecz jasna, nigdy nie może mieć charakteru „zadośćuczynienia” w pełnym tego słowa znaczeniu” („Państwo i Prawo” 1951, z. 7, s. 177).

⁵⁰ A. Ohanowicz, *Odpowiedzialność za czyny niedozwolone w projekcie kodeksu cywilnego PRL*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1960, z. 4, s. 66.

narodu, aby obrazę czci można pieniędzmi opłacić” (komentarz⁵¹ do § 1330 ABGB)⁵². To podejście tłumaczy zapewne podkreślaną w dawniejszym piśmiennictwie niechęć judykatury do zasądzania zadośćuczynienia wówczas, gdy szkoda niemajątkowa – podobnie jak w powołanym orzecznictwie powojennym na gruncie k.z. – nie pozostawała w ścisłym związku z uszczerbkiem majątkowym⁵³. Krytykująca instytucję zadośćuczynienia w okresie stalinowskim M. Wawiłowa przywoływała natomiast zdanie Savatiera, który podkreślał, że „wydaje się rzeczą odpychającą przyjęcie tych kryteriów (pieniężnego wynagrodzenia (...)) w odniesieniu do cierpień moralnych i zrównanie radości z otrzymania sumy pieniężnej z naruszeniem godności i honoru ofiary lub bólem spowodowanym śmiercią dziecka”⁵⁴. Warto także wspomnieć o tym, iż funkcja kompensacyjna bywa uznawana za towarzyszącą tej, która ma wiązać się z „zadowoleniem” pokrzywdzonego (niem. *Genugtuungsfunktion*) na gruncie prawa niemieckiego⁵⁵.

Jeszcze na gruncie przepisów Kodeksu zobowiązań z 1933 r. wskazywano jednak również, iż zadośćuczynienie służyć ma zapewnieniu, iż naprawienie szkody stać się ma najpełniejsze. Koncepcja, iż zadośćuczynienie pełni funkcję odszkodowawczą, nie będąc karą, nawiązywała do zapatrywań prezentowanych już w XIX w. w doktrynie niemieckiej, w tym do stanowiska jednoznacznie sformułowanego przez wybitnego cywilistę B. Windscheida⁵⁶. Równocześnie przy tym podkreślano, iż instytucja odszkodowania w ogólności nie może stać się „krzywdą dla osoby odpowiedzialnej lub nieusprawiedliwioną korzyścią dla osoby poszkodowanej”⁵⁷.

Współcześnie istotna funkcja zadośćuczynienia nie budzi aż tak zasadniczych wątpliwości. Uznaje się, iż pełni ono przede wszystkim funkcję kompensacyjną⁵⁸. Przyjmuje się, iż chodzi w tym przypadku o przyznanie

⁵¹ F. v. Zeiller, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch, Dritter Band. II Abth.*, Wien und Triest 1813, s. 766.

⁵² J. Steinberg, *Ochrona czci a kodeks cywilny w chwili reform*, s. 14.

⁵³ F. Zoll, *Prawa osobiste w zarysie...*, s. 545; J. Steinberg, *Ochrona czci a kodeks cywilny w chwili reform*, s. 14.

⁵⁴ M. Wawiłowa, *Zadośćuczynienie za krzywdę moralną...*, s. 1019.

⁵⁵ G. Schiemann, w: idem red., *J. v. Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, s. 284, 293.

⁵⁶ B. Windscheid, *Lehrbuch des Pandektenrechts. Zweiter Band*, wyd. 9, Frankfurt a.M. 1906, s. 980.

⁵⁷ R. Longchamps de Brier, *Zasady Kodeksu zobowiązań*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1934, z. 2, s. 92.

⁵⁸ Zob. np. Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, wyd. 16, Warszawa 2021, s. 195

osobie poszkodowanej ekwiwalentu za doznaną szkodę niemajątkową, służąc jej łagodzeniu⁵⁹. Jak wskazuje A. Szpunar, „[g]łównym celem zadośćuczynienia jest dostarczenie poszkodowanemu realnej wartości ekonomicznej”, choć jednocześnie podkreśla, iż taka rekompensata jest niedoskonała⁶⁰. Z. Radwański referując zapatrywania doktryny podkreślał, że kompensacja jest realizowana „na płaszczyźnie przeżyć psychicznych człowieka, która stanowi tę poszukiwaną wspólną platformę zetknięcia dóbr majątkowych i niemajątkowych”⁶¹. Jak dalej zauważał, zapatrywania prezentowane w piśmiennictwie prowadzą do wniosku, iż „kompensować pieniędzmi można i należy wszystkie ujemne uczucia człowieka, niezależnie od tego, jaki one mają charakter i gdzie leży ich źródło”⁶². Sam autor wskazywał jednak – trafnie – iż *ex definitione* „wszelka szkoda niemajątkowa, w tym i szkoda niemajątkowa wynikła z uszkodzenia ciała, jest nieocenna w pieniądzu”⁶³.

Teoria kompensacyjnej funkcji zadośćuczynienia została przyjęta przez Sąd Najwyższy na tle dawnego stanu prawnego w uchwale z 8.12.1973 r., III CZP 37/73, w której wskazano, że „zadośćuczynienie jest przede wszystkim środkiem rekompensaty krzywdy. Ten kompensacyjny cel zadośćuczynienia ma polegać, zgodnie z językowym znaczeniem, na – z natury rzeczy niedoskonałym – wynagrodzeniu krzywdy przez zaspokojenie w większym zakresie potrzeb poszkodowanego”⁶⁴. W orzecznictwie uznaje się ponadto, że zadośćuczynienie za krzywdę wyrządzoną czynem niedozwolonym stanowi świadczenie przyznawane jednorazowo, ma charakter całościowy i powinno stanowić rekompensatę za całą krzywdę wyrządzoną poszkodowanemu czynem niedozwolonym (uwzględniając wartość nabywczą pieniądza wg oceny w chwili wydania wyroku⁶⁵), za wszystkie jego cierpienia fizyczne i psychiczne, zarówno te, których już doznał, jak i te, które zapewne w związku z doznanym uszkodzeniem ciała lub rozstrojem

⁵⁹ A. Szpunar, *O funkcjach odpowiedzialności cywilnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej” 1974, z. 1, CCCXLVI, s. 174.

⁶⁰ A. Szpunar, *O funkcjach odpowiedzialności cywilnej...*, s. 174.

⁶¹ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową. Rozwój i funkcja społeczna*, Poznań 1956, s. 136.

⁶² *Ibidem*, s. 138.

⁶³ *Ibidem*, s. 143.

⁶⁴ OSNC 1973, z. 9, poz. 145.

⁶⁵ Orzeczenia SN z 15.03.1946 r., C.II. 129/46, „Państwo i Prawo” 1946, z. 5-6, s. 218 i z 5.03.1947 r., C.II. 756/46, „Państwo i Prawo” 1947, z. 11, s. 175.

zdrowia, wystąpią u niego w przyszłości, jako możliwe do przewidzenia następstwa czynu niedozwolonego⁶⁶.

Funkcja kompensacyjna analizowanej instytucji przesądza o tym, że zadośćuczynienie według stanowiska prezentowanego w orzecznictwie powinno mieć charakter całościowy, obejmować wszystkie krzywdy – cierpienia psychiczne i fizyczne, doznane oraz spodziewane, nie może być zatem symboliczne, w konsekwencji zaś wysokość tej formy odszkodowania musi przedstawiać „odczuwalną wartość ekonomiczną adekwatną do warunków gospodarki rynkowej”⁶⁷. Za nadaniem prymatu funkcji kompensacyjnej przemawia także charakter dobra chronionego w przepisach dotyczących zadośćuczynienia.

Krzywda odpowiadająca negatywnym przeżyciom nie jest wymierna w jednostkach pieniężnych⁶⁸. Z jednej strony nie jest możliwe ustalenie wysokości zadośćuczynienia w razie naruszenia sfery niemajątkowej (szkody niemajątkowej, krzywdy) zgodnie z regułami, jakie znajdują zastosowanie w przypadku indemnizacji szkód majątkowych⁶⁹, z drugiej – istnieją pewne istotne różnice między ustaleniem kompensaty, w tym zadośćuczynienia, w tych przypadkach, w których uszczerbek wynika ze szkody na osobie polegającej na uszkodzeniu ciała lub rozstroju zdrowia (w dawniejszej doktrynie zadośćuczynienie w tym przypadku nazywane było nawiązką, niem. *Schmerzensgeld*), a tą, która uwzględniać ma uszczerbek wyłącznie psychiczny związany z naruszeniem sfery uczuciowej (emocjonalnej) w razie naruszenia dóbr osobistych objętych hipotezą art. 448 k.c. W doktrynie uznaje się, iż art. 445 k.c. stanowi *lex specialis* w stosunku do art. 448⁷⁰. W obu natomiast przypadkach niewątpliwie tożsamy pozostaje powoływany już cel zadośćuczynienia, który można określić jako poprawienie sytuacji majątkowej (komfortu życia, satysfakcji i zadowolenia) osoby pokrzywdzonej z powodu doznanej szkody niemajątkowej⁷¹.

⁶⁶ Wyroki SN z 10.02.1998 r., II CKN 608/97, niepublikowany i z 6.07.2012 r., V CSK 332/11, niepublikowany; uchwała SN z 3.12.2021 r., III CZP 84/20, niepublikowana.

⁶⁷ Zob. m.in. wyroki SN z 14.10.2015 r. V CSK 730/14, LEX nr 1844095; z 22.01.2014 r. III CSK 98/13; z 28.10.2015 r. II CSK 787/14; 30.01.2014 r. III CSK 69/13; z 12.07.2012 r. I CSK 74/12 - niepublikowany; z 14.06.2018 r., V CSK 344/17, niepublikowany.

⁶⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, s. 195.

⁶⁹ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową...*, s. 144, 203.

⁷⁰ A. Śmieja, w: A. Olejniczak red., *System Prawa Prywatnego, t. 6, Prawo zobowiązań – część ogólna*, wyd. 3, Warszawa 2018, s. 771; zob. jednak R. Strugała, w: E. Gniewek, P. Machnikowski red., *Kodeks cywilny. Komentarz*, s. 1045.

⁷¹ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową*, s. 208.

W ramach przyznawania zadośćuczynienia na podstawie art. 445 § 1, art. 446 § 4 i art. 448 k.c. w orzecznictwie postuluje się, aby sądy w miarę możliwości dokonywały jednolitej oceny podobnych przypadków⁷².

Przyznanie zadośćuczynienia jest fakultatywne, tj. stanowi kompetencję sądu („sąd może”)⁷³, jakkolwiek swoboda sądu jest ograniczona i nie oznacza arbitralności. Sądowi przysługuje sfera uznania (*ius moderandi*, zob. art. 322 k.p.c.), jednak nie jest ona zupełna. Fakultatywność zadośćuczynienia pieniężnego nie oznacza zatem dowolności sądu w odmowie jego zasądzenia⁷⁴. Odmowa przyznania zadośćuczynienia może nastąpić np. w przypadku znikomego rozmiaru krzywdy (tzw. szkód „bagatelnych”), podjęcia przez sprawcę starań na rzecz zrekompensowania tej krzywdy czy też nikłego udziału kauzalnego zachowania sprawcy w wyrządzeniu uszczerbku niemajątkowego⁷⁵.

W ocenie Trybunału Konstytucyjnego zwrot „sąd może przyznać” oznacza, że „sąd przyznaje kwotę odpowiednią do funkcji kompensacyjnej przy założeniu pozostawienia sądom znacznego luzu ocenego co do podstaw zasądzenia oraz dopuszczenia miarkowania wysokości odszkodowania”. Ponadto w ocenie TK, „niewątpliwie w warstwie znaczeniowej

⁷² Zob. wyroki SN z 17.04.2015 r., III CSK 173/14, niepublikowany; z 15.05.2015 r., V CSK 493/14, niepublikowany i z 7.04.2017 r., V CSK 448/16, LEX nr 2305923; zob. też uzasadnienie wyroku TK z 7.02.2005 r., SK 49/03, OTK-A 2005, nr 2, poz. 13 oraz uzasadnienie wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 19.07.2018 r. w sprawie nr 58240/08 Sarishvili-Bolkvadze przeciwko Gruzji.

⁷³ Uchwała składu siedmiu sędziów SN z 18.10.2011 r., III CZP 25/11, OSNC 2012, z. 2, poz. 15; wyrok SN z 5.05.2021 r., I NSNc 156/20.

⁷⁴ Zob. wyroki SN z 26.06.1969 r. I CR 165/69, niepublikowany; z 27.08.1969 r. I PR 224/69, OSNCP 1970, z. 6, poz. 110; z 31.03.2020 r., II CSK 124/19.

⁷⁵ Zob. wyroki SN z: 23.01.1974 r., II CR 763/73; 13.06.2002 r., V CKN 1421/00, LEX nr 1103625; 19.04.2006 r., II PK 245/05, OSNP 2007, z. 7-8, poz. 101; 24.09.2008 r., II CSK 126/08, OSNC-ZD 2009, z. 2, poz. 58; 3.06.2011 r., III CSK 279/10; 5.07.2012 r., IV CSK 603/1, LEX nr 12284521; 27.11.2014 r., IV CSK 112/14, LEX nr 1604651; 16.12.2014 r., I PK 124/14, OSNP 2016, z. 6, poz. 70; 20.08.2015 r., II CSK 595/14, LEX nr 1809874; 6.03.2019 r., I CSK 88/18, LEX nr 2630595; M. Safjan, uwaga z nb. 17 do art. 448, w: K. Pietrzykowski red., *Kodeks cywilny. T. I. Komentarz. Art. 1-44910*, Warszawa 2021, Legalis; A. Olejniczak, uwaga nr 14 do art. 448, w: A. Kidyba red. *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania - część ogólna*, Warszawa 2014, LEX; J. Gudowski, G. Bieniek, uwaga nr 23 do art. 448, w: J. Gudowski red., *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa 2018, LEX; R. Strugała, uwaga z nb. 13 do art. 448, w: E. Gniewek, P. Machnikowski red., *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2019, Legalis; A. Śmieja, w: A. Olejniczak red., *System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań - część ogólna, t. 6*, Warszawa 2014, s. 743; J. Matys, *Model zadośćuczynienia pieniężnego z tytułu szkody niemajątkowej w kodeksie cywilnym*, Warszawa 2009, s. 265.

zaskarżonego przepisu mieści się taka norma, że sąd jest obowiązany zasądzić, w granicach żądania, określoną sumę pieniężną, jeśli wykazano naruszenie dobra osobistego czyimś zawnionym zachowaniem zaś niemożliwe jest (lub niemożliwe w pełni) naprawienie, zminimalizowanie lub usunięcie skutków tego czynu w drodze zastosowania środków ochrony niemajątkowej”⁷⁶.

W doktrynie i orzecznictwie podejmowane są próby ustalenia kryteriów oraz oceny wysokości przyznawania zadośćuczynienia. Kryteria te są w rzeczywistości trudno uchwytnie⁷⁷, stąd też wskazówki co do miary ustalania wysokości zadośćuczynienia pozostają zawsze wyłącznie orientacyjne. Trudności wynikają z nieprzystawalności wartości niematerialnych (niemajątkowych) jako przedmiotu kompensacji oraz pieniądza. „Pieniądz za ból” (łac. *pecunia doloris*) nie stanowi lekarstwa powodującego zniesienie, a tym bardziej odwrócenie skutku doznanej szkody.

Istotna trudność wyłania się wówczas, gdy uznajemy – trafnie – kompensacyjną funkcję odszkodowania z tytułu szkód niemajątkowych. Ta stanowić ma bowiem – zgodnie z teorią kompensacyjną zadośćuczynienia – przybliżony ekwiwalent za poniesioną szkodę⁷⁸. Kompensata w tym przypadku zapewne zazwyczaj nie będzie równoważna z doznaną szkodą i o ile w ogóle może jej odpowiadać to zawsze będzie wobec przedmiotu uszczerbku najwyższą wartością przybliżoną⁷⁹. To zaś zdaje się pozostawać w sprzeczności z zasadami ogólnymi odpowiedzialności odszkodowawczej, przede wszystkim z założeniem, iż poszkodowany nie może stać się poprzez przyznanie odszkodowania wzbogacony kosztem sprawcy lub innej osoby odpowiedzialnej (zasada zakazu wzbogacenia, niem. *Bereicherungsverbot*)⁸⁰. Odpowiedzialność odszkodowawcza podlega bowiem tzw. zasadzie restytucji, służy bowiem wyrównaniu zachwianego stanu dóbr poszkodowanego. Zasada ta wyraża się w formule, iż poszkodowany na skutek otrzymania świadczenia „nie może stać się bogatszy, niż byłby w braku zdarzenia szkodzącego” (*ne quis in damno suo lucrum faciat*)⁸¹.

⁷⁶ Wyrok TK z 7.02.2005 r., SK 49/03.

⁷⁷ W. Czachórski, w: Z. Radwański red., *System Prawa Cywilnego. t. III cz. 1, Zobowiązania – część ogólna*, s. 686.

⁷⁸ A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową...*, s. 78.

⁷⁹ Tak też np. M. Kaliński, *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, s. 214; R. Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, s. 294-295.

⁸⁰ Zob. G. Schiemann, w: idem red., *J. v. Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, s. 6.

⁸¹ M. Kaliński, *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, s. 205 oraz powołane tam piśmiennictwo.

Jeszcze w okresie ustroju komunistycznego Sąd Najwyższy starał się ustalić kryteria obliczania i przyznawania zadośćuczynienia. Pod rządami przepisów Kodeksu zobowiązań co prawda z jednej strony uznawał, iż zadośćuczynienie „nie powinno być źródłem bogacenia się jednostek”, uznając za niewłaściwe zasądzenie zarówno jedynie kwoty symbolicznej, jak i nazbyt wygórowanej, z drugiej określał kryteria ustalenia wysokości zadośćuczynienia jako mieszczące się między dwumiesięcznym średnim uposażeniem robotnika a jednomiesięcznym zarobkiem przodownika pracy w przemyśle lub górnictwie, zaznaczając, iż „kwoty takiej nie można (...) uznać za zbyt wygórowaną ani nie może ona stać się źródłem wzbogacenia się powodów; stanowi ona więc właściwe co do wysokości zadośćuczynienie za krzywdę moralną (...)”⁸². Warto podkreślić, że koncepcja ta, choć nie poparta kryteriami określonymi w ustawie, spotkała się z aprobatą ówczesnej doktryny. Jak pisał Z. Radwański, „[t]o trafnie dobrane kryterium w sposób właściwy podkreśla cel zadośćuczynienia i wiąże jego wysokość z panującymi w naszym ustroju stosunkami społecznymi”. Jednocześnie jednak wspomniany autor zastrzegł, iż „[k]ryterium to jednak traktować należy tylko jako orientacyjną podstawę wyjściową oceny sędziego, a nie jako sztywne jego granice. Bliższe oznaczenie wysokości zadośćuczynienia winno być dokonane w każdym poszczególnym przypadku odrębnie, po uwzględnieniu szeregu dalszych jeszcze elementów”⁸³.

Kryteria ustalenia wysokości zadośćuczynienia za krzywdę nie są określone w Kodeksie cywilnym. Współcześnie Sąd Najwyższy zasadniczo ogranicza się do sformułowania w tym zakresie jedynie ogólnych mierników i zasad. Punktem odniesienia ustalenia rozmiaru zadośćuczynienia może być stopa życiowa społeczeństwa. Ta jednak jedynie pośrednio rzutuje na jego wymiar⁸⁴. Wysokość zadośćuczynienia powinna stanowić „odczuwalną” wartość ekonomiczną, adekwatną do warunków gospodarki rynkowej, przyznawaną w rozsądnych granicach, odpowiadających aktualnym warunkom i przeciętnej stopie życiowej społeczeństwa⁸⁵.

⁸² Orzeczenie SN z 5.12.1950 r., C 326/50, „Państwo i Prawo” 1951, z. 7, s. 178.

⁸³ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową...*, s. 207.

⁸⁴ Wyrok SN z 3.06.2011 r., III CSK 279/10, niepublikowany.

⁸⁵ Wyroki SN: z 29.10.1997 r., II CKN 416/97, niepublikowany, z 19.05.1998 r., II CKN 756/97, niepublikowany, z 18.11.1998 r., II CKN 353/98, niepublikowany, z 29.10.1999 r., I CKN 173/98, niepublikowany, z 12.10.2000 r., IV CKN 128/00, niepublikowany, z 11.01.2001 r., IV CKN 214/00, niepublikowany, z 12.09.2002 r., IV CKN 1266/00, niepublikowany, z 11.10.2002 r., I CKN 1065/00, niepublikowany, z 10.02.2004 r., IV CK 355/02, niepublikowany, z 27.02.2004 r., V CK 282/03,

Kryteriami szczegółowymi ustalonymi w orzecznictwie są przykładowo: wiek poszkodowanego (zwykle większą krzywdą jest kalectwo u dziecka lub młodej osoby); rodzaj i rozmiar doznanych uszkodzeń ciała lub rozstroju zdrowia; stopień i rodzaj cierpień fizycznych i psychicznych; intensywność (natężenie, nasilenie) i czas trwania tych cierpień; nieodwracalność następstw uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia (trwałe kalectwo, oszpeccenie) i konsekwencje z tym związane w dziedzinie życia osobistego i społecznego; skutki uszczerbku zdrowia na przyszłość (utrata możliwości wykonywania wybranego zawodu, uprawiania sportów, pracy artystycznej, rozwijania swoich zainteresowań i pasji, zawarcia związku małżeńskiego, posiadania dzieci, kontaktów towarzyskich, możliwości chodzenia do teatru, kina, filharmonii, wyjazdu na wycieczki); poczucie nieprzydatności społecznej i bezradność życiowa powstałe na skutek rozstroju zdrowia lub uszkodzenia ciała; konieczność korzystania ze wsparcia innych, w tym osób najbliższych, przy prostych czynnościach życia codziennego; pozbawienie możliwości osobistego wychowywania dzieci i zajmowania się gospodarstwem domowym⁸⁶.

Szkoda niemajątkowa (krzywda) różni się od szkody majątkowej nie tylko niemożnością jej ścisłego ustalenia ani rekompensaty. Skutkuje ona niemożnością naprawienia szkody na tych samych zasadach, co te odnoszące się do szkody majątkowej. Po pierwsze, nie jest w tym przypadku możliwe przywrócenie stanu poprzedniego (sprzed naruszenia),

niepublikowany, z 28.06.2005 r., I CK 7/05, niepublikowany, z 10.03.2006 r., IV CSK 80/05, OSNC 2006, z. 10, poz. 175, z 20.04.2006 r., IV CSK 99/05, niepublikowany, z 26.11.2009 r., III CSK 62/09, niepublikowany, z 28.01.2010 r., I CSK 244/09, niepublikowany, z 19.01.2012 r., IV CSK 221/11, niepublikowany, z 12.07.2012 r., I CSK 74/12, niepublikowany i z 22.01.2014 r., III CSK 98/13, niepublikowany; wyrok SN z 28.10.2015 r., II CSK 787/14, niepublikowany.

⁸⁶ Zob. uchwałę pełnego składu Izby Cywilnej SN z 8.12.1973 r., III CZP 37/73, OSNC 1974, z. 9, poz. 145 oraz wyroki SN: z 11.07.2000 r., II CKN 1119/98, LEX nr 50884; z 12.10.2000 r., IV CKN 128/00, LEX nr 52520; z 12.09.2002 r., LEX nr 80272; z 30.01.2004 r., I CK 131/03, OSNC 2005, z. 2, poz. 40; z 28.06.2005 r., I CK 7/05, LEX nr 153254; z 5.12.2006 r., II PK 102/06, OSNP 2008 nr 1-2, poz. 11; z 9.11.2007 r., OSNC-ZD 2008 nr D, poz. 11; z 14.02.2008 r., OSP 2010, z. 5, poz. 47; z 17.09.2010 r., II CSK 94/10, OSNC 2011, z. 4, poz. 44; z 12.07.2012 r., I CSK 74/12, LEX nr 1226824; z 30.01.2014 r., LEX nr 1463872; z 26.03.2015 r., V CSK 317/14, LEX nr 1666914; z 9.09.2015 r., CSK 624/14, LEX nr 1816575; z 17.11.2016 r., IV CSK 15/16, LEX nr 2180098; z 28.07.2017 r., LEX nr 2382419; z 29.08.2017 r., I PK 244/16, LEX nr 2389576; z 7.12.2017 r., I PK 337/16, LEX nr 2438318; z 27.11.2018 r., I PK 168/17, OSNP 2019, z. 6, poz. 72, LEX nr 2583111; postanowienie SN z 25.11.2020 r., II PK 183/19, LEX nr 3208606.

choć za taki środek uznawał F. Zoll (mł.) np. przeproszenie i odwołanie zniewagi „z tym samym rozgłosem, z jakim zniewaga została wyrządzona”⁸⁷. Ponadto uznaje się, że naprawienie szkody niemajątkowej nie jest objęte ogólną zasadą pełnego naprawienia szkody zgodnie z art. 361 § 1 k.c. (niem. *Grundsatz der Totalreparation*)⁸⁸. W ocenie Sądu Najwyższego naprawienie szkody niemajątkowej poprzez przyznanie zadośćuczynienia pieniężnego ma co do zasady charakter wyjątkowy, zaś art. 448 k.c. stanowi o przyznaniu odpowiedniej sumy zadośćuczynienia⁸⁹. Zapatrywania tego nie można uznać za trafne, bowiem zadośćuczynienie powinno każdorazowo służyć naprawieniu krzywdy, o ile taka została poszkodowanemu wyrządzona. Nie może ono być ponadto traktowane jako środek subsydiarny w stosunku do środków ochrony niemajątkowych, chociaż niewątpliwie te ostatnie mogą wpływać na ocenę stanu i trwałości wyrządzonej krzywdy („niezmazanego bólu”), a w konsekwencji na uznanie, iż ich zastosowanie umożliwia w pewnych wypadkach ustalenie odpowiednio niższego zadośćuczynienia bądź nawet odmowy jego przyznania. Podobne stanowisko bywa także prezentowane w orzecznictwie, w którym wskazuje się, że zadośćuczynienie przewidziane w art. 448 k.c. jest roszczeniem samodzielnym, niezależnym od innych środków potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego, których wybór ustawa pozostawia pokrzywdzonemu. Dopuszczalna jest zatem kumulacja poszczególnych środków ochrony dóbr osobistych przewidzianych w art. 24 i 448 k.c.⁹⁰ W powołanym wyroku Sąd Najwyższy podkreślił też, że nie jest wykluczone miarkowanie wysokości dochodzonego zadośćuczynienia w sytuacji, w której sąd uzna, że interes pokrzywdzonego w sposób wystarczająco satysfakcjonujący zaspokaja zastosowanie środków o charakterze niemajątkowym takich jak przykładowo przeproszenie, wyrażenie żalu czy odwołanie zarzutów. Sąd może odstąpić od zasądzenia zadośćuczynienia, gdy zastosowane już środki niemajątkowej ochrony naruszonych dóbr (np. przeproszenie), są wystarczające⁹¹. Z kolei w wyroku z 27.03.2019 r., V CSK 77/18, Sąd Najwyższy wskazał, że sąd jest obowiązany zasądzić,

⁸⁷ F. Zoll, *Prawa osobiste w zarysie...*, s. 550.

⁸⁸ M. Kaliński, *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, s. 221; zob. G. Schiemann, w: idem red., *J. v. Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, s. 64.

⁸⁹ Wyrok SN z 5.05.2021 r., I NSNc 156/20.

⁹⁰ Wyrok SN z 7.08.2014 r., II CSK 552/13, niepublikowany.

⁹¹ Zob. wyroki SN z 16.04.2002 r., V CKN 1010/00, OSNC 2003, z. 4, poz. 56, z 18.04.2013 r., III CSK 232/12, niepublikowany.

w granicach żądania, określoną sumę pieniężną, jeśli wykazano naruszenie dobra osobistego, czymś zawinionym zachowaniem, zaś niemożliwe jest (lub niemożliwe w pełni) naprawienie, zminimalizowanie lub usunięcie skutków tego czynu w drodze zastosowania środków ochrony niemajątkowej.

Ustalenie wysokości zadośćuczynienia pieniężnego powinno być oczywiście ustalane w każdej sprawie indywidualnie z uwzględnieniem okoliczności faktycznych konkretnego rozpoznawanego przypadku⁹², w każdym natomiast razie zależy od rozmiarów szkody (krzywdy). W ocenie Sądu Najwyższego, istotny jest rodzaj naruszonego dobra, albowiem ciężar gatunkowy poszczególnych dóbr osobistych nie jest jednakowy i nie wszystkie dobra osobiste zasługują na jednakowy poziom ochrony za pomocą środków o charakterze majątkowym⁹³.

Szkoda niemajątkowa jako niewymierna według jednoznacznego miernika obiektywnego oznacza, iż każdorazowo możliwe jest przyznanie w podobnych przypadkach odmiennego ustalenia i zasądzenia należnego odszkodowania.

Przy ocenie rozmiaru krzywdy uwzględnia się perspektywę samego pokrzywdzonego (czynnik subiektywny) oraz obiektywną przeciętnego odbiorcy na naruszenie tego typu (czynnik obiektywny). W każdym razie sąd rozstrzygając o zadośćuczynieniu obowiązany jest uwzględnić wszystkie, a nie jedynie niektóre okoliczności⁹⁴. Ocena w tym zakresie powinna uwzględniać stopień natężenia cierpienia – zarówno psychicznych, jak i ewentualnie fizycznych⁹⁵ – a także ich trwałość (nasilenie i czas trwania krzywdy). Dawniej jako ogólne kryterium uznawano „satysfakcję”, która wynika z przyjemności spowodowanej uzyskaniem odpowiedniej kwoty pieniężnej⁹⁶. Element ten został również wyeksponowany w nowszym orzecznictwie SN. Jak wskazano w wyroku z 31.03.2020 r., II CSK 124/19, „najważniejszym celem zadośćuczynienia jest wynagrodzenie poszkodowanemu krzywdy, czyli zrealizowanie funkcji kompensacyjnej.

⁹² Zob. np. A. Śmieja, w: A. Olejniczak red., *System Prawa Prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań – część ogólna*, wyd. 3, Warszawa 2018, s. 773; wyrok SN z 7.08.2014 r., II CSK 552/13, niepublikowany.

⁹³ Wyrok SN z 7.08.2014 r., II CSK 552/13,.

⁹⁴ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową...*, s. 214.

⁹⁵ A. Szpunar, *O funkcjach odpowiedzialności cywilnej...*, s. 184.

⁹⁶ Zob. np. F. Zoll, *Prawa osobiste w zarysie...*, s. 550; R. Longchamps de Brier, *Zobowiązania...*, s. 295.

Ma ono umożliwić mu uzyskanie satysfakcji, która wpłynie korzystnie na jego samopoczucie i pozwoli zniwelować poczucie krzywdy wywołanej czynem niedozwolonym⁹⁷.

Uznać też należy, iż niebagatelne znaczenie ma w tym przypadku wpływ doznawanych cierpień na stosunki osobiste i majątkowe poszkodowanego, np. możliwość wykonywania pracy zarobkowej (zawodowej). Jednocześnie powinny być uwzględniane inne okoliczności, takie jak np. wiek poszkodowanego czy stopień winy podmiotu odpowiedzialnego (stopień zawinienia sprawcy i jego motywacja), a także – co szczególnie istotne w kontekście niniejszych rozważań – stosunki majątkowe obu stron⁹⁸. Pod uwagę powinien być brany również zasięg podmiotowy krzywdy, a więc to, czy doszło do jej wyrządzenia w obecności osób trzecich, w środkach masowego przekazu; zachowanie samego pokrzywdzonego, w szczególności czy z jego strony nastąpiła forma retorsji za doznaną krzywdę⁹⁹.

Można także w pewnych wypadkach uwzględnić przymioty osobiste, w tym osobowościowe, pokrzywdzonego, choć – jak zauważa Z. Radwański – „zupełnie pozbawiona podstaw jest teza jakoby osoby należące do elity intelektualnej bardziej były wrażliwe na cierpienia od ludzi prostych”¹⁰⁰. Określając wysokość zadośćuczynienia sąd powinien *in casu* wziąć pod uwagę te okoliczności, które dotyczą sytuacji osobistej pokrzywdzonego, a które wpływają na silniejsze odczuwanie przez niego bólu i cierpienia¹⁰¹.

Mimo ustalenia powyższych szczegółowych kryteriów zasądzone w praktyce kwoty tytułem zadośćuczynienia oraz ich zróżnicowanie, przy podobnym charakterze naruszenia, budzą istotne wątpliwości. Odnosząc

⁹⁷ OSNC 2021, z. 1, poz. 4; zob. też powołane tam wyroki SN z 22.03.1978 r., IV CR 79/78, LEX nr 8087; z 28.09.2001 r., III CKN 427/00, niepublikowane.

⁹⁸ A. Szpunar, *O funkcjach odpowiedzialności cywilnej...*, s. 185; Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową...*, s. 208.

⁹⁹ Zob. szczegółowo np. wyroki SN z: 15.12.1965 r., II PR 280/65, OSNC 1966, z. 10, poz. 168; 4.06.1968 r., I PR 175/68, OSNC 1969, z. 2, poz. 37; 10.10.1967 r., I CR 224/67, OSNC 1968, z. 6, poz. 107; 19.08.1980 r., IV CR 283/80; 10.12.1997 r., III CKN 219/97, LEX nr 897880; 20.03.1998 r., II CKN 650/97, LEX nr 477665; 11.07.2000 r., II CKN 1119/98; 12.10.2000 r., IV CKN 128/00; 12.09.2002 r., IV CKN 1266/00; 29.09.2004 r., II CK 531/03, LEX nr 137577; 30.01.2004 r., I CK 131/03; 28.06.2005 r., I CK 7/05; 9.11.2007 r. V CSK 245/07; 29.05.2008 r., II CSK 78/08; 10.05.2012 r., IV CSK 416/11, LEX nr 1212823; 7.03.2014 r., IV CSK 374/13, LEX nr 1438653; 26.11.2019 r., IV CSK 386/18, LEX nr 2786140).

¹⁰⁰ Z. Radwański, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową...*, s. 208-209.

¹⁰¹ Wyrok SN z 31.03.2020 r., II CSK 124/19; zob. też wyroki SN z 22.08.1977 r., II CR 266/77, niepublikowany, z 20.12.2012 r., IV CSK 192/12, niepublikowany.

się do tego problemu Sąd Najwyższy wskazał, że „konfrontacja danego przypadku z innymi może dać jedynie orientacyjne wskazówki, co do poziomu odpowiedniego zadośćuczynienia. Kierowanie się przy ustalaniu sumy zadośćuczynienia sumami zasądzanymi z tego tytułu w innych sprawach może tylko zapobiegać powstawaniu rażącej dysproporcji w podobnych sprawach. Wysokość świadczeń przyznanych w innych sprawach, choćby w podobnych stanach faktycznych, nie może natomiast stanowić dodatkowego kryterium miarkowania zadośćuczynienia”. Podkreślono przy tym zależność w każdej sprawie od indywidualnych cech poszkodowanego¹⁰². Z kolei w doktrynie A. Śmieja zauważa, że „zgłaszane przed laty w doktrynie postulaty, aby sądy dążyły do utrzymania rozmiarów zadośćuczynienia w „rozsądnych” granicach, straciły dzisiaj na aktualności jako wypowiedzi traktujące odszkodowanie przyznawane tytułem doznanej krzywdy za swego rodzaju instytucję wyjątkową”, zaś wobec nowej regulacji art. 448 k.c. w ocenie autora „tego rodzaju rozumowanie nie znajduje już dzisiaj racji bytu”¹⁰³.

Sąd Najwyższy uznaje także, że w praktyce kwota w wysokości kilkadziesiąt tysięcy złotych w obecnych warunkach ekonomicznych zazwyczaj nie może być uznana za symboliczną, jakkolwiek zapewne nie zawsze będzie odpowiadała oczekiwaniom zainteresowanego pokrzywdzonego. Zadośćuczynienie łagodząc następstwa wyrządzonej szkody i pełniąc funkcję kompensacyjną ma służyć przynajmniej próbie przywrócenia zachwianej równowagi emocjonalnej (w przypadku krzywdy)¹⁰⁴.

Natomiast niemiecki Federalny Trybunał Sprawiedliwości wskazuje, że przyznając zadośćuczynienie konieczne jest uwzględnienie tego, iż jego wysokość „musi również odpowiadać temu, że dobra osobiste zostały naruszone w celu osiągnięcia zysku”, a w konsekwencji zasądzona suma ma pełnić funkcję prewencyjną, prowadzić do osiągnięcia „prawdziwego efektu hamującego” jako reakcji na bezprawne osiągnięcie zysku przez sprawcę naruszenia¹⁰⁵.

W praktyce obrotu w Niemczech i Austrii w przypadku zasądzania zadośćuczynienia za krzywdę stanowiącą szkodę na osobie funkcjonują aktualizowane tzw. tabele zadośćuczynienia (niem. *Schmerzensgeldtabellen*),

¹⁰² Wyrok SN z 29.05.2008 r., II CSK 78/08, niepublikowany.

¹⁰³ A. Śmieja, w: A. Olejniczak red., *System Prawa Prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań*, s. 774.

¹⁰⁴ Wyrok SN z 14.02.2008 r., II CSK 536/07, niepublikowany; z 27.08.2019 r., V CSK 193/18, niepublikowany.

¹⁰⁵ Wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości z 15.11.1994 r., BGHZ 128, 1.

które umożliwiają ustalenie aktualnego poziomu zadośćuczynienia zasądzanego przez sądy¹⁰⁶. Jako takie nie będąc urzędowym instrumentem kształtowania wysokości świadczeń odszkodowawczych tabele stanowią narzędzie pozwalające m.in. sądom na ustalanie zasądzanych kwot w rozpoznawanych sprawach¹⁰⁷. Są traktowane jako swoiste narzędzie pomocnicze, w praktyce pozwalające na utrzymanie podobnej wysokości kwot zasądzanych tytułem indemnizacji.

III. Problem adekwatności środków ochrony a szykana wobec sprawcy naruszenia

Jak już sygnalizowano we wcześniejszych rozważaniach, stosowanie w praktyce najbardziej rozpowszechnionych środków ochrony dóbr osobistych w postaci oświadczenia sprawcy naruszenia oraz zadośćuczynienia za doznaną krzywdę budzi szereg zastrzeżeń. Dotyczą one zarówno braku jednolitości w zakresie ustalania przez sądy kryteriów oraz wysokości przyznawanych kwot tytułem odszkodowania za krzywdę (a zatem wysokiego zróżnicowania wartości zadośćuczynienia w podobnych przypadkach), jak i problemu istotnych trudności, a niejednokrotnie wręcz niemożności udźwignięcia przez osoby odpowiedzialne kosztów związanych z wykonaniem obowiązku usunięcia skutków naruszenia dóbr osobistych.

W pierwszym przypadku problem jest istotny zarówno z powodu braku jednoznacznego mechanizmu i miernika wartości w zależności od rodzaju naruszonego dobra oraz rozmiaru krzywdy (z uwzględnieniem wymienionych powyżej kryteriów ustalonych w orzecznictwie), jak również wobec ograniczonej możliwości weryfikacji zasądzanych kwot w drodze kontroli kasacyjnej¹⁰⁸.

¹⁰⁶Zob. np. G. Schiemann, w: idem red., *J. v. Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, s. 286.

¹⁰⁷Zob. np. M. Deja, *Zadośćuczynienie pieniężne za szkody niemajątkowe wynikające z wypadków komunikacyjnych w prawie niemieckim*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2012, nr 2, s. 103; J. Jousen, *Schuldrecht I. Allgemeiner Teil*, Stuttgart 2008, s. 378.

¹⁰⁸Zarzut zaniżenia wysokości zasądzanego zadośćuczynienia pieniężnego mógłby zostać uwzględniony tylko w razie wykazania oczywistego naruszenia tych kryteriów przez sąd drugiej instancji (zob. m.in. wyroki SN z:15.09.1999 r., III CKN 339/98, OSNC 2000, z. 3, poz. 58; 12.10.2000, IV CKN 128/00, niepublikowany; 24.04.2019 r., IV CSK 45/18, niepublikowany; 27.08.2019 r., V CSK 193/18, niepublikowany).

W drugim przypadku powstaje pytanie o to, czy i w jakim zakresie realizowana powinna być zasada adekwatności środka usunięcia skutku naruszenia. Uznaje się bowiem, że w szczególności forma oświadczenia o przeproszeniu czy sprostowaniu powinna zasadniczo odpowiadać tej, w jakiej doszło do rozpowszechnienia informacji stanowiącej źródło krzywdy.

Sąd Najwyższy podkreśla, iż każdorazowo sąd powinien brać pod uwagę to, żeby zastosowanie środka ochrony – zarówno majątkowej, jak i niemajątkowej – następowało bez nadmiernego i nieuzasadnionego okolicznościami każdego indywidualnie rozpatrywanego przypadku obciążenia zobowiązanego¹⁰⁹. Coraz częściej pojawiają się głosy wskazujące na nadmierność kosztów, które musi ponieść sprawca obowiązany wyrokiem sądu do złożenia odpowiedniego oświadczenia np. w ogólnopolskiej gazecie lub stacji telewizyjnej.

Powyższy problem wiąże się z uznaniem, że w sprawie o naruszenie dóbr osobistych, zmierzający do usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego środek o charakterze niemajątkowym, powinien być dostosowany do sposobu, w jaki doszło do tego naruszenia. Oznacza to w szczególności, iż oświadczenie sprawcy mające na celu usunięcie skutków naruszenia powinno dotrzeć do tego grona osób, które zapoznały się z informacjami naruszającym te dobra¹¹⁰. Tak rozumiana zasada adekwatności bywa określana jako zasada „lustrzanego odbicia”¹¹¹. Przyjmuje się szczegółowe kryteria publikacji – oświadczenie powinno bowiem nie tylko odpowiadać sposobowi publikacji pierwotnego materiału, ale także ma umożliwić zapoznanie się z nim podobnego kręgu odbiorców, przy czym istotne jest każdorazowo dostosowanie formy oświadczenia i miejsca jego zamieszczenia do standardów edytorskich i technicznych¹¹². Wskazuje się jednocześnie, że „wymóg «odpowiedniości», czy adekwatności formy oświadczenia

¹⁰⁹ Wyrok SN z 11.08.2016 r., I CSK 419/14,

¹¹⁰ Wyroki SN: z 10.09.2009 r., V CSK 64/09, niepublikowane, z 8.02.2008 r., I CSK 345/07, niepublikowane, z 27.03.2013 r., I CSK 518/12, OSNC-ZD 2014, z. 1, poz. 13; z 11.08.2016 r., I CSK 419/14, LEX nr 2087104.

¹¹¹ Wyroki Sądu Apelacyjnego w Warszawie z: 12.06.2013 r., I ACa 35/13, LEX nr 1369391; 11.02.2014 r., VI ACa 491/13, LEX nr 1515326; 6.06.2014 r., VI ACa 1409/13, LEX nr 1504531; 19.06.2018 r., V ACa 520/17, LEX nr 2528159; zob. też M. Zaremba, *Usunięcie skutków naruszenia dóbr osobistych w internecie – analiza orzecznictwa sądowego*, „Przegląd Sądowy” 2020, nr 6, s. 55 i n.

¹¹² Wyroki SN: z 27.03.2013 r., I CSK 518/12, niepublikowany, z 5.11.2008 r., I CSK 164/08, niepublikowany, z 11.04.2006 r., I CSK 159/05, niepublikowany.

o przeproszeniu nie może być utożsamiany z mechanicznym odwzorowaniem sposobu naruszenia publikacją dobra osobistego powoda¹¹³.

Powyższe wątpliwości prowadzą do wniosku o konieczności rewizji istniejących zasad ogólnych stosowania środków ochrony dóbr osobistych. Za niewłaściwe należy uznać nadmierne i nieuzasadnione okolicznościami każdego indywidualnie rozpatrywanego przypadku obciążanie zobowiązanego. Założenie to nie budzi zastrzeżeń w orzecznictwie i wynika z konieczności respektowania zasady proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP), która odnosi się do nakazu „ważenia wartości” (weryfikacji adekwatności stosowanych środków z uwzględnieniem konieczności uwzględnienia należytej ochrony drugiej strony) nie tylko w procesie stanowienia, lecz również stosowania prawa. Nie chodzi jedynie o znany problem kolizji dwóch wolności podlegających ochronie konstytucyjnej, tj. z jednej strony swobody wypowiedzi obejmującej wolność dokonywania oceny innych osób, z drugiej ochrony czci i dobrego imienia¹¹⁴. Założeniu o konieczności uwzględnienia sytuacji osobistej i majątkowej zobowiązanego nie stoi na przeszkodzie cel ochronny zarówno usunięcia skutków naruszenia, jak i pieniężnej rekompensaty w razie doznania krzywdy. Jak już wspomniano na wstępie, stosowanie zasady adekwatności („lustrzanego odbicia”) nie prowadzi do całkowitej eliminacji następstw naruszenia dobra osobistego, a ewentualne jej stosowanie może być – przynajmniej w przypadku naruszeń dokonanych przez osoby fizyczne względnie podmioty niedokonujące naruszenia z wykorzystaniem własnych środków komunikacji (mediów elektronicznych, gazet itp.) ograniczone do tych przypadków, w których ten sposób usunięcia skutku naruszenia nie wiązały się z nadmiernym uszczerbkiem majątkowym.

Kształt normatywny oraz stosowanie odpowiednich instrumentów ochrony powinny uwzględniać zarówno wymiar indywidualny, tj. zrównoważenie interesów stron – zarówno pokrzywdzonego, jak i ponoszącego odpowiedzialność, ale także wymiar publiczny (ogólnospołeczny). Niewłaściwe ukształtowanie normatywne bądź stosowanie odpowiednich środków ochrony dóbr osobistych w praktyce może prowadzić do negatywnych zjawisk w życiu publicznym, w szczególności zaś stanowić

¹¹³ Wyrok SN z 5.11.2008 r., I CSK 164/08, LEX nr 536989.

¹¹⁴ Zob. np. ostatnio postanowienie SN z 21.04.2021 r., I NSNc 89/20, OSNKN 2021, z. 3, poz. 23; M. Safjan, *O różnych metodach oddziaływania horyzontalnego praw podstawowych na prawo prywatne*, „Państwo i Prawo” 2014, z. 2, s. 3-33; Z. Zawadzka, *Wolność prasy a ochrona prywatności osób wykonujących działalność publiczną*, Warszawa 2013, s. 228-231.

instrument hamowania („kneblowania”) debaty publicznej. Dotyczy to przede wszystkim sfery życia politycznego oraz funkcjonowania organów władzy publicznej, a także w ogólności wolnej debaty na tematy istotne z punktu widzenia interesu publicznego. Zarówno instrument w postaci zadośćuczynienia za krzywdę (wraz z możliwością żądania zapłaty oznaczonej sumy na cel społeczny przewidzianą w art. 448 k.c.), jak i roszczenie o usunięcie skutków naruszenia dobra osobistego mogą stanowić rozwiązania nadużywane przez pokrzywdzonych, a w konsekwencji prowadzić do powstania tzw. efektu mrozącego (ang. *chilling effect*) w postaci uniemożliwienia formułowania publicznych ocen. Jest to dostrzegane od dawna przede wszystkim w ramach zjawiska określanego jako tzw. SLAPP, tj. strategicznych powództw zmierzających do stłumienia debaty publicznej (dosł. „przeciwko partycypacji publicznej”, ang. *Strategic Lawsuits Against Public Participation*). Dochodzenie roszczeń – zarówno majątkowych, jak i niemajątkowych – może bowiem w szczególności służyć „uciszaniu” podmiotów społeczeństwa obywatelskiego i dziennikarzy¹¹⁵, a także ich nękanii czy zastraszaniu. Warto w tym kontekście zaznaczyć, że 27 kwietnia 2022 r. Komisja Europejska ogłosiła propozycję dyrektywy o ochronie osób w związku z oczywiście bezpodstawnymi lub stanowiącymi nadużycie postępowaniami sądowymi¹¹⁶.

IV. Propozycje *de lege ferenda*

Doświadczenia praktyki wskazują na istotne zagrożenia związane z egzekwowaniem roszczeń z tytułu naruszenia sfery osobowości człowieka i jednoczesnym brakiem jednoznacznych kryteriów zakresu ich ustalania, co prowadzi niejednokrotnie do wypaczenia istoty i celu ochrony dóbr osobistych. W szczególności z uwagi na istotę krzywdy i brak precyzyjnych środków ustalenia jej rozmiaru udowodnienie szkody niemajątkowej jest nader utrudnione, a w pewnych wypadkach może wręcz być niemożliwe. Okoliczności te mogą skłaniać sądy do powiększania wysokości

¹¹⁵Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego „Zapewnienie wolności i pluralizmu mediów w Europie” (opinia z inicjatywy własnej) (2021/C 517/02).

¹¹⁶*Proposal for a directive on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded or abusive court proceedings* (“Strategic lawsuits against public participation”), {SWD(2022) 117 final}, COM(2022) 177 final.

zadośćuczynienia przy uwzględnieniu zasady z art. 322 k.p.c.¹¹⁷, bowiem zadośćuczynienie wobec wskazanych powyżej cech i funkcji *ex definitione* zawsze ma charakter szacunkowy.

Jakkolwiek z jednej strony pokrzywdzony w takich przypadkach zazwyczaj uzyskuje oczekiwaną satysfakcję z uwagi na uwzględnienie daleko idących żądań, to jednak z perspektywy osoby odpowiedzialnej następują czasem skutki wręcz niewspółmierne do rozmiaru krzywdy, przede wszystkim obciążenia jej nadmiernymi kosztami usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego. Coraz częściej są to kwoty, które znacząco przekraczają możliwości zarobkowe i stan majątkowy osoby zobowiązanej do realizacji zasądzonych środków ochrony dóbr osobistych. Jak wskazano, uwagę zwraca w tym kontekście coraz częściej dążenie podmiotów zagrożonych działaniem osób publicznych (w tym w szczególności dziennikarzy) do osiągnięcia tzw. efektu mrożącego przez wykorzystanie instrumentarium prawnego służącego co najmniej zniechęceniu do publikacji treści, które mogłyby być podstawą dochodzenia roszczeń z tytułu naruszenia dóbr osobistych. Brak odpowiednich kryteriów normatywnych skutkuje powstaniem realnego ryzyka nieweryfikowalności, a zatem arbitralności rozstrzygnięć („*Kadijurisprudenz*”)¹¹⁸.

Mając na uwadze powyższe zagrożenia, ale jednocześnie uwzględniając wskazywaną od dawna w piśmiennictwie i orzecznictwie konieczność zapewnienia odpowiedniego poziomu ochrony osób pokrzywdzonych, za zasadne należy rozważenie uzupełnienia regulacji Kodeksu cywilnego w tym zakresie i wprowadzenie pewnych rozwiązań szczegółowych, które będą stanowiły ograniczenie, a w pewnym zakresie także tamę przed niebezpieczeństwem nadużywania środków ochrony dóbr osobistych, w tym tzw. SLAPP. Warto przy tym zauważyć, że orzecznictwo wskazuje zazwyczaj kryteria pozytywne (jak ustalać adekwatność ochrony), bez odniesienia do kryteriów negatywnych, tj. oceny, czy mający zostać zastosowanym

¹¹⁷ M. Allerhand, *Oznaczenie wysokości odszkodowania lub dochodów według art. 343 k.p.c.*, „Głos Prawa” 1937, nr 7-8, s. 364; P. Rylski, *Niemożliwość lub nadmierne utrudnienie udowodnienia wysokości żądania jako przestanki zasądzenia odpowiedniej sumy pieniężnej w procesie cywilnym (art. 322 k.p.c.)*, w: M. Modrzejewska red., *Prawo handlowe XXI wieku. Czas stabilizacji, ewolucji czy rewolucji. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Okolskiego*, Warszawa 2010, s. 910.

¹¹⁸ Zob. H. Ehmann, *Der Begriff des Allgemeinen Persönlichkeitsrechts als Grundrecht und als absolut-subjektives Recht*, s. 3 [https://www.uni-trier.de/fileadmin/fb5/prof/eme001/apr_georg.pdf] [otwarcie 30 maja 2022 r.]

środek ochrony dobra osobistego nie stanowi nadmiernej ingerencji w sferę osobistą bądź majątkową osoby obowiązanej.

Ewentualne zmiany, uwzględniające obie kategorie kryteriów, można ująć dwustopniowo. Za zasadne należy uznać przede wszystkim jednoznaczne wskazanie w przepisach dotyczących majątkowych środków ochrony dóbr osobistych konieczności wyeksponowania zarówno kompensacyjnej funkcji zadośćuczynienia, jak też konieczności uwzględnienia możliwości majątkowych, w tym zarobkowych osoby odpowiedzialnej (swoistego nakazu miarkowania wysokości zadośćuczynienia przez sąd *ex officio*). To samo kryterium powinno także dotyczyć innych środków ochrony przewidzianych w art. 24 k.c., w szczególności usunięcia skutków naruszenia.

Sformułowanie tak ogólnych kryteriów i wskazówek jest z perspektywy możliwości ich weryfikacji konieczne. Jednocześnie jednak nie wydaje się wystarczające, skoro mimo ich formułowania w orzecznictwie oraz literaturze nie zawsze są w praktyce orzeczniczej brane pod uwagę jako kryterium ustalania środków ochrony i to mimo – wskazanej w niniejszej pracy – istotnej swobody sądu w ich przyznawaniu. Odpowiednie regulacje kodeksowe powinny zatem uwzględniać mechanizmy ustalania sposobu swoistego „miarkowania” zasądzenia sposobów usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego. Okazuje się bowiem w szczególności niewystarczająca ogólna dyrektywa zawarta w art. 322 k.p.c. potwierdzająca swobodę sądu w ustaleniu ścisłej wysokości szkody i odpowiadającego jej odszkodowania, z koniecznością każdorazowego rozważenia wszystkich okoliczności sprawy.

Mając na uwadze dotychczasowe orzecznictwo oraz rozwiązania istniejące w niektórych obcych systemach prawnych można postulować wprowadzenie dwóch zasadniczych rozwiązań.

Po pierwsze, w odniesieniu do środka ochrony polegającego na usunięciu skutków naruszenia dobra osobistego, poprzez złożenie oświadczenia o określonej treści, w tym np. przeproszenia, deklaracji honorowej, odwołania lub sprostowania nieprawdziwych informacji, możliwe byłoby wskazanie, iż oświadczenie takie podlega opublikowaniu na koszt osoby odpowiedzialnej (pозwanej) na stronie internetowej BIP sądu lub w odpowiednim urzędowym publikatorze dla tego celu przeznaczonym na koszt tego, kto ponosi odpowiedzialność z tytułu naruszenia dobra osobistego. Najodpowiedniejszym byłby w tym przypadku dziennik urzędowy „Monitor Sądowy i Gospodarczy”, który jest przeznaczony do zamieszczania

obwieszczeń lub ogłoszeń (zob. art. 1 ustawy z dnia 22 grudnia 1995 r. o wydawaniu Monitora Sądowego i Gospodarczego¹¹⁹). Uszczegółowienie formy oświadczenia w art. 24 k.c. nie wymaga zmiany zakresu treści podlegających publikacji w „Monitorze Sądowym i Gospodarczym”, skoro w art. 1 ust. 3 ustawy przewidziano, iż ogłasza się w nim takie obwieszczenia i ogłoszenia, których ogłoszenie jest wymagane lub dopuszczone przez ustawy. Nie można wykluczyć, iż w pewnych wypadkach – w zależności od charakteru naruszenia – ogłoszenie powinno spełniać stosowne kryteria co do rozmiarów i szaty graficznej, a także być złożone zarówno w języku polskim, jak i w co najmniej jednym języku obcym.

Proponowane rozwiązanie prowadzi do konieczności odpowiedzi na pytanie, czy wprowadzenie obowiązku publikacji odpowiedniego oświadczenia można uznać za fakultatywne, czy też w każdym wypadku konieczności jego złożenia celem usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego – obligatoryjne, a w tym ostatnim wypadku – czy publikacja w „Monitorze Sądowym i Gospodarczym” wykluczać powinna możliwość dochodzenia złożenia odpowiedniego oświadczenia w inny sposób (np. w środkach publicznej komunikacji). Z uwagi na wskazany powyżej cel w postaci zapobieżenia nadużywaniu ochrony zasadne wydaje się uznanie, iż uznając za zasadne usunięcie skutków naruszenia poprzez złożenie odpowiedniego świadczenia sąd obowiązany byłby każdorazowo nakazać jego publikację w „Monitorze Sądowym i Gospodarczym”. O ewentualnej dopuszczalności złożenia oświadczenia w innej formie powinno decydować kryterium majątkowe, tj. weryfikacja tego, czy ewentualna równoczesna publikacja oświadczenia w innej formie mieści się w odpowiednich ramach finansowych, np. równowartości trzymiesięcznego lub półrocznego wynagrodzenia uzyskiwanego przez osobę obowiązaną. Możliwe jest także wskazanie określonej maksymalnej kwoty (z uwzględnieniem jej waloryzacji w odpowiednim akcie normatywnym rangi podustawowej). Ograniczenia te nie musiałyby być stosowane rygorystycznie w przypadku, gdy obowiązany miałby możliwość usunięcia skutku naruszenia bez ponoszenia dodatkowych kosztów (wykraczających poza normalne koszty prowadzenia określonej działalności), co w praktyce dotyczyłoby zazwyczaj publikacji ogłoszenia przez wydawców prasy, osoby prywatne na prowadzonych przez nie profilach w mediach społecznościowych, na własnych stronach internetowych itp.

¹¹⁹ Dz. U. z 2018 r. poz. 1795, ze zm.

Drugi problem wymagający rozważenia ewentualnych zmian prawodawczych dotyczy wysokości zasądzanych zadośćuczynień. Ewentualne zmiany powinny mieć na celu zapobieżenie możliwości zasądzenia zadośćuczynienia w wysokości, która dla pozwanego (osoby ponoszącej odpowiedzialność) skutkowałaby nadmiernymi, niemożliwymi do udźwignięcia w ramach jej możliwości finansowych kosztami (niem. *ruinöser Schadensersatzpflichten*). W tym przypadku możliwe byłoby również rozważenie kilku odrębnych bądź alternatywnych rozwiązań.

Po pierwsze, za godne rozważenia wypada wskazać wprowadzenie odpowiednich tabel zadośćuczynień wzorem stosowanych w Niemczech czy Austrii. Wątpliwe byłoby co prawda uznanie, iż wskazane w nich kwoty miałyby stanowić niepodlegającą weryfikacji i modyfikacji miarę dla sądu rozstrzygającego o przyznaniu zadośćuczynienia, to jednak mogłyby być pewną podstawą ustalenia kryteriów i kwot, które należałoby traktować – z uwzględnieniem praktyki odszkodowawczej oraz odpowiednich wskaźników zmian wartości pieniądza – jako punkt odniesienia umożliwiający przynajmniej ograniczenie niczym nieuzasadnionych dysproporcji w kwotach zasądzanych tytułem zadośćuczynienia w przypadkach szkód na osobie (art. 445, art. 446 i art. 4462 k.c.). Stawki ustalane w ramach tabel mogłyby uwzględniać – podobnie jak ma to miejsce w praktyce obrotu w Niemczech – kwoty przyznawane w ramach roszczeń realizowanych przez ubezpieczycieli (z uwzględnieniem jednak jedynie ich orientacyjnego charakteru) i dotyczyć tzw. przypadków typowych¹²⁰, co oczywiście nie wykluczałoby przyznania świadczenia pieniężnego w innej wysokości w szczególnych okolicznościach faktycznych rozpoznawanej sprawy.

Po drugie, osobno wypada zastanowić się nad możliwością doprecyzowania kryteriów zasądzenia zadośćuczynienia w przypadkach objętych hipotezą art. 448 k.c. Ustalenie takich kryteriów, które powinny przynajmniej w szczególności każdorazowo być brane pod uwagę w procesie orzekania przez sąd, pozwala na weryfikację (w tym w ramach kontroli instancyjnej w postępowaniu sądowym)¹²¹ tego, czy kwota zasądzona tytułem zadośćuczynienia odpowiada mierze, która powinna każdorazowo

¹²⁰ Zob. np. G. Schiemann, w: idem red., *J. v. Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, s. 286.

¹²¹ Wypada odnotować, że w ocenie M. Allerhanda, zasądzona kwota stanowi ocenę sądu, nie będąc ustaleniem faktycznym, co powoduje, iż sąd odwoławczy nie jest nią związany (M. Allerhand, *Oznaczenie wysokości odszkodowania lub dochodów według art. 343 k.p.c.*, s. 366-367).

być brana przez sąd pod uwagę jako kryterium obiektywne, przynajmniej do pewnego stopnia weryfikowalny¹²². Z większą ostrożnością wypada ocenić ewentualne wprowadzenie stosownych kryteriów kwotowych (nawiązujących do modelu „tabel zadośćuczynienia” w przypadkach szkód na osobie). W ramach debaty nad zapobieżeniem stosowania SLAPP formułowane są propozycje zmierzające do ustalenia rozsądnych i proporcjonalnych kwot rekompensat (ang. *reasonable and proportionate maximum amounts for awards for damages*)¹²³. *De lege lata* nie istnieją kryteria ustawowe przyznawania zadośćuczynienia ani szablony, według którego należałoby oceniać krzywdę, a w konsekwencji należne zadośćuczynienie¹²⁴. Zasadne wydaje się ograniczenie możliwości przyznania zadośćuczynienia przewidzianego w art. 448 k.c. do przypadków, w których naruszenie zawinione pozostawałoby rażące, a usunięcie skutków nie jest wystarczające poprzez zastosowanie przewidzianych w art. 24 § 1 k.c. środków o charakterze niemajątkowym. Nietrafne byłoby jednak wprowadzenie górnej wysokości dopuszczalnego zadośćuczynienia (choć rozwiązanie takie przewidywało rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o ochronie wynalazków, wzorów, znaków towarowych¹²⁵, a także ustawa z dnia 26 sierpnia 1926 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji¹²⁶) czy też zadośćuczynienia ryczałtowego, bowiem te w sposób nieuzasadniony stanowiłyby ograniczenie kompensacyjnego charakteru odszkodowania.

¹²² Możliwość zmiany przez sąd wyższej instancji wysokości zasądzonego zadośćuczynienia jest ograniczona - korygowanie przez sąd wyższej instancji wysokości zasądzonego zadośćuczynienia uzasadnione jest wtedy, gdy przy uwzględnieniu wszystkich okoliczności sprawy mających wpływ na jego wysokość, jest ono niewspółmiernie nieodpowiednie do doznanej krzywdy, to jest albo rażąco wygórowane albo rażąco niskie, bądź zostało określone z oczywistym naruszeniem kryteriów jego ustalania (zob. wyroki SN: z 9.07.1970 r., III PRN 39/70, OSNCP 1971, z. 3, poz. 53; z 15.02.2006 r., IV CK 384/05, LEX nr 179739; z 5.12.2006 r., OSNP 2008 nr 1-2, poz. 11; z 7.10.2014 r., I PK 39/14, LEX nr 1544220; postanowienie SN z 25.11.2020 r., II PK 183/19).

¹²³ *Opinion of the Committee on Culture and Education for the Committee on Legal Affairs and the Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs on strengthening democracy and media freedom and pluralism in the EU: the undue use of actions under civil and criminal law to silence journalists, NGOs and civil society* (2021/2036(INI)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CULT-AD-692841_EN.pdf

¹²⁴ Zob. wyrok SN z 30.04.2019 r., I CSK 32/18, niepublikowany; z 27.08.2019 r., V CSK 193/18, niepublikowany.

¹²⁵ Dz. U. Nr 39, poz. 384, ze zm.

¹²⁶ Dz. U. Nr 96, poz. 559, ze zm.

V. Wnioski

Przepisy k.c. dotyczące usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego nie zawierają kryteriów, jakimi powinien kierować się sąd rozpoznając odpowiednie roszczenia zgłaszane przez osoby pokrzywdzone. Pewne ogólne zasady w tym zakresie zostały sformułowane w orzecznictwie, tym niemniej nie stanowią one kryteriów, które wiążą sąd ani takich, które pozwalają na ich każdorazowe precyzyjne zastosowanie. Z uwagi na dostrzegane coraz częściej w praktyce obrotu nieprawidłowości, w tym rażąco negatywne skutki finansowe dla osoby odpowiedzialnej i praktykę stosowania SLAPP, konieczne jest ujęcie powyższych kryteriów w ustawie.

Sąd powinien orzekać o sposobie usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego mając na względzie interesy stron, w tym możliwości zarobkowe zobowiązanego. Mając na względzie położenie materialne zobowiązanego, powinien mieć możliwość ograniczenia zakresu i sposobu usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego lub nawet orzeczeniu o odstąpieniu od nałożenia tego obowiązku. Jeżeli koszty usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego miałyby ponieść osoba fizyczna, łączna wysokość tych kosztów nie powinna przekroczyć sumy dochodów tej osoby za pewien okres (np. sześć miesięcy), obliczonej na podstawie średnich miesięcznych dochodów uzyskanych przez tę osobę w ostatnich latach.

Jeżeli natomiast usunięcie skutku naruszenia dobra osobistego polegać ma na złożeniu oświadczenia odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie, sąd powinien orzekać o jego publikacji o ustalonej treści i formie w „Monitorze Sądowym i Gospodarczym” na koszt osoby, która dopuściła się naruszenia. W szczególnie uzasadnionych przypadkach oraz gdy wymaga tego ważny interes pokrzywdzonego, sąd może orzec o publikacji oświadczenia w inny sposób, o ile koszt publikacji nie jest rażąco wygórowany.

W przypadkach zasądzenia zadośćuczynienia sąd powinien orzekać mając na względzie interesy obu stron, a w szczególności możliwości zarobkowe zobowiązanego oraz jego położenie materialne. W razie zasądzenia sumy pieniężnej na wskazany przez pokrzywdzonego cel społeczny jej wysokość nie powinna łącznie przekraczać sumy dochodów osoby zobowiązanej do jej uiszczenia za określony czas (np. jeden miesiąc), obliczonej na podstawie średnich miesięcznych dochodów uzyskanych przez tę osobę w okresie ostatnich kilku latach.

Bibliografia

Piśmiennictwo

Allerhand M., *Oznaczenie wysokości odszkodowania lub dochodów według art. 343 k.p.c.*, „Głos Prawa” 1937, nr 7-8.

Czachórski W., w: *System Prawa Cywilnego. t. III cz. 1, Zobowiązania – część ogólna*, red. Z. Radwański, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981.

Deja M., *Zadośćuczynienie pieniężne za szkody niemajątkowe wynikające z wypadków komunikacyjnych w prawie niemieckim*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe” 2012, nr 2.

Ehmann H., *Der Begriff des Allgemeinen Persönlichkeitsrechts als Grundrecht und als absolut-subjektives Recht*, [https://www.uni-trier.de/fileadmin/fb5/prof/eme001/apr_georg.pdf].

Grzybowski S., *Ochrona dóbr osobistych według przepisów ogólnych prawa cywilnego*, Warszawa 1957.

Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna, red. Gudowski J., Warszawa 2018.

Kodeks cywilny. Komentarz, red. Gniewek E., Machnikowski P., Warszawa 2019.

Kodeks cywilny. T. I. Komentarz. Art. 1-44910, red. Pietrzykowski K., Warszawa 2021.

Joussen J., *Schuldrecht I. Allgemeiner Teil*, Stuttgart 2008.

Kaliński M., *Szkoda na mieniu i jej naprawienie*, wyd. 2, Warszawa 2014.

Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. *Podkomisja Prawa o Zobowiązaniach, Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1934, z. 4.

Lijowska M., *Koncepcja ogólnego prawa osobistości w niemieckim i polskim prawie cywilnym*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2001, z. 4.

Longchamps de Bérier R., *Uzasadnienie projektu Kodeksu zobowiązań z uwzględnieniem ostatecznego tekstu kodeksu. Art. 1-167*, Warszawa 1934.

Longchamps de Bérier R., *Zasady Kodeksu zobowiązań*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1934, z. 2.

Longchamps de Bérier R., *Zobowiązania*, wyd. III, opracowane przez J. Górskiego, Poznań 1948.

Longchamps de Bérier, *Zobowiązania*, Lwów 1939.

Matys J., *Model zadośćuczynienia pieniężnego z tytułu szkody niemajątkowej w kodeksie cywilnym*, Warszawa 2009.

Ohanowicz A., *Odpowiedzialność za czyny niedozwolone w projekcie kodeksu cywilnego PRL*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1960.

Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania – część ogólna, red. Kidyba A., Warszawa 2014.

Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego „Zapewnienie wolności i pluralizmu mediów w Europie” (opinia z inicjatywy własnej) (2021/C 517/02).

Opinion of the Committee on Culture and Education for the Committee on Legal Affairs and the Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs on strengthening democracy and media freedom and pluralism in the EU: the undue use of actions under civil and criminal law to silence journalists, NGOs and civil society (2021/2036(INI)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CULT-AD-692841_EN.pdf.

Proposal for a directive on protecting persons who engage in public participation from manifestly unfounded or abusive court proceedings (“Strategic lawsuits against public participation”), {SWD(2022) 117 final}, COM(2022) 177 final.

Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, wyd. 16, Warszawa 2021.

Radwański Z., *Zadośćuczynienie pieniężne za szkodę niemajątkową. Rozwój i funkcja społeczna*, Poznań 1956.

Rylski P., *Niemożliwość lub nadmierne utrudnienie udowodnienia wysokości żądania jako przesłanki zasądzenia odpowiedniej sumy pieniężnej w procesie cywilnym (art. 322 k.p.c.)*, w: red. M. Modrzejewska, *Prawo handlowe XXI wieku. Czas stabilizacji, ewolucji czy rewolucji. Księga jubileuszowa Profesora Józefa Okolskiego*, Warszawa 2010.

Safjan M., *O różnych metodach oddziaływania horyzontalnego praw podstawowych na prawo prywatne*, „Państwo i Prawo” 2014, z. 2.

Safjan M., *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2002, z. 1.

J. v. Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetz und Nebengesetzen. Buch 2. Recht der Schuldverhältnisse, §§ 249-254 (Schadenersatzrecht), red. Schiemann G., Berlin 2005.

Specker K., Die Persönlichkeitsrechte, Aarau 1911.

Steinberg J., *Ochrona czci a kodeks cywilny w chwili reform*, w: *VI Zjazd Prawników i Ekonomistów Polskich*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1906.

Kodeks cywilny. Komentarz, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, wyd. 10, Warszawa 2021.

System prawa cywilnego, t. I. *Część ogólna*, red. Grzybowski S., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985.

System Prawa Prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna, t. 6, red. Olejniczak A., Warszawa 2014.

System Prawa Prywatnego. t. 6. Prawo zobowiązań – część ogólna, red. Olejniczak A., wyd. 3, Warszawa 2018.

Szer S., *Kodeks rodzinny*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1950, nr 3.

Szpunar A., *O funkcjach odpowiedzialności cywilnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej” 1974, z. 1, CCCXLVI.

Szpunar A., *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1999.

Śmieja A. w: *System Prawa Prywatnego, t. 6, Prawo zobowiązań – część ogólna*, red. A. Olejniczak, wyd. 3, Warszawa 2018.

Warkalło W., Zwolińska H., *Odszkodowania i inne świadczenia wypadkowe*, Warszawa 1951.

Wasilkowski J., *Stosunki prawne między małżonkami w prawie socjalistycznym*, „Państwo i Prawo” 1950, z. 4.

Wawiłowa M., *Zadośćuczynienie za krzywdę moralną w prawie polskim*, „Państwo i Prawo” 1954, z. 6.

Windscheid B., *Lehrbuch des Pandektenrechts. Zweiter Band*, wyd. 9, Frankfurt a.M. 1906.

Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, wyd. 4, Warszawa 2020.

Wolter A., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 1955.

Zaremba M., *Usunięcie skutków naruszenia dóbr osobistych w internecie – analiza orzecznictwa sądowego*, „Przegląd Sądowy” 2020, nr 6.

Zawadzka Z., *Wolność prasy a ochrona prywatności osób wykonujących działalność publiczną*, Warszawa 2013.

Zeiller F. v., *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch, Dritter Band. II Abth.*, Wien und Triest 1813.

Zoll F., *Prawa osobiste w zarysie ze stanowiska prawa pryw. austr.*, „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne” 1903.

Orzecznictwo

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 19.07.2018 r. w sprawie nr 58240/08 Sarishvili-Bolkvadze przeciwko Gruzji.

Wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości z 15.11.1994 r., BGHZ 128, 1.

Wyrok TK z 2.04.2001 r., SK 10/00, OTK ZU 2001, nr 3, poz. 52.

Wyrok TK z 7.02.2005 r., SK 49/03, OTK ZU 2005/A, nr 2, poz. 13.

Uchwała pełnego składu Izby Cywilnej SN z 8.12.1973 r., III CZP 37/73, OSNC 1974, z. 9, poz. 145.

Uchwała składu siedmiu sędziów SN z 22.10.2019 r., I NSZP 2/19, OSNKN 2021, z. 4, poz. 29.

Uchwała składu siedmiu sędziów SN z 18.10.2011 r., III CZP 25/11, OSNC 2012, z. 2, poz. 15.

Uchwała składu siedmiu sędziów SN z 1/15.12.1951 r., C 15/51, „Państwo i Prawo” 1952, z. 12.

Uchwała SN z 30.12.1971 r., III CZP 87/71, OSNCP 1972, z. 6, poz. 104.

Uchwała SN z 8.12.1973 r., III CZP 37/73, OSNC 1973, z. 9, poz. 145.

Uchwała SN z 19.11.2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, z. 4, poz. 41.

Uchwała SN z 28.05.2021 r., III CZP 27/20, OSNC 2021, z. 11, poz. 72.

Uchwała SN z 3.12.2021 r., III CZP 84/20, niepublikowana.

Orzeczenie SN z 15.03.1946 r., C.II. 129/46, „Państwo i Prawo” 1946, z. 5-6.

Orzeczenie SN z 5.12.1950 r., C 326/50, „Państwo i Prawo” 1951, z. 7.

Orzeczenie SN z 5.03.1947 r., C.II. 756/46, „Państwo i Prawo” 1947, z. 11.

Wyrok SN z 15.12.1965 r., II PR 280/65, OSNC 1966, z. 10, poz. 168.

Wyrok SN z 10.10.1967 r., I CR 224/67, OSNC 1968, z. 6, poz. 107.

Wyrok SN z 4.06.1968 r., I PR 175/68, OSNC 1969, z. 2, poz. 37.

Wyrok SN z 26.06.1969 r. I CR 165/69, niepublikowany.

Wyrok SN z 27.08.1969 r. I PR 224/69, OSNCP 1970, z. 6, poz. 110.

Wyrok SN z 9.07.1970 r., III PRN 39/70, OSNCP 1971, z. 3, poz. 53.

Wyrok SN z 8.12.1973 r., III CZP 37/73, OSNCP 1974, z. 9, poz. 145.

Wyrok SN z 23.01.1974 r., II CR 763/73.

Wyrok SN z 22.08.1977 r., II CR 266/77, niepublikowany.

Wyrok SN z 22.03.1978 r., IV CR 79/78, LEX nr 8087.

Wyrok SN z 19.08.1980 r., IV CR 283/80, OSNCP 1981, z. 5, poz. 81,

Wyrok SN z 29.10.1997 r., II CKN 416/97, niepublikowany.

Wyrok SN z 10.12.1997 r., III CKN 219/97, LEX nr 897880.

Wyrok SN z 22.12.1997 r., II CKN 546/97, OSNC 1998, z. 7-8,
poz. 119.

Wyrok SN z 10 .02. 1998 r., II CKN 608/97, niepublikowany.

Wyrok SN z 20.03.1998 r., II CKN 650/97, LEX nr 477665.

Wyrok SN z 19.05.1998 r., II CKN 756/97, niepublikowany.

Wyrok SN z 18.11.1998 r., II CKN 353/98, niepublikowany.

Wyrok SN z 15.09.1999 r., III CKN 339/98, OSNC 2000, z. 3,
poz. 58.

Wyrok SN z 29.10.1999 r., I CKN 173/98, niepublikowany.

Wyrok SN z 11.07.2000 r., II CKN 1119/98, LEX nr 50884.

Wyrok SN z 12.10.2000 r., IV CKN 128/00, LEX nr 52520.

Wyrok SN z 11.01.2001 r., IV CKN 214/00, niepublikowany.

Wyrok SN z 28.09.2001 r., III CKN 427/00, niepublikowany.

Wyrok SN z 13.06.2002 r., V CKN 1421/00, LEX nr 1103625.

Wyrok SN z 16 .04.2002 r., V CKN 1010/00, OSNC 2003, z. 4,
poz. 56.

Wyrok SN z 12.09.2002 r., IV CKN 1266/00, LEX nr 80272.

Wyrok SN z 11.10.2002 r., I CKN 1065/00, niepublikowany.

Wyrok SN z 14.05.2003 r., I CKN 463/01, OSP 2004, z. 2, poz. 22.

Wyrok SN z 30.01.2004 r., I CK 131/03, OSNC 2005, z. 2, poz. 40.

Wyrok SN z 10 .02. 2004 r., IV CK 355/02, niepublikowany.

Wyrok SN z 27 .02. 2004 r., V CK 282/03, niepublikowany.

Wyrok SN z 29.09.2004 r., II CK 531/03, LEX nr 137577.

Wyrok SN z 7.01.2005 r., IV CK 413/04, niepublikowany.

Wyrok SN z 28.06.2005 r., I CK 7/05, LEX nr 153254.

Wyrok SN z 15 .02. 2006 r., IV CK 384/05, LEX nr 179739.

Wyrok SN z 10.03.2006 r., IV CSK 80/05, OSNC 2006, z. 10,
poz. 175.

Wyrok SN z 11.05.2006 r., I CSK 159/05, niepublikowany.

Wyrok SN z 19 .04.2006 r., II PK 245/05, OSNP 2007, z. 7-8,
poz. 101.

Wyrok SN z 20.04.2006 r., IV CSK 99/05, niepublikowany.

Wyrok SN z 5.12.2006 r., II PK 102/06, OSNP 2008, z. 1-2, poz. 11.

- Wyrok SN z 11.01.2007 r., II CSK 392/06, OSP 2009, z. 5, poz. 55.
Wyrok SN z 13.04.2007 r., I CSK 28/07, niepublikowany.
Wyrok SN z 28.06.2007 r., IV CSK 115/07, niepublikowany.
Wyrok SN z 9.11.2007 r., V CSK 245/07, OSNC-ZD 2008 nr D, poz. 11.
Wyrok SN z 8.02.2008 r., I CSK 345/07, niepublikowany.
Wyrok SN z 14.02.2008 r., II CSK 536/07, OSP 2010, z. 5, poz. 47.
Wyrok SN z 29.05.2008 r., II CSK 78/08, niepublikowany.
Wyrok SN z 24.09.2008 r., II CSK 126/08, OSNC-ZD 2009, z. 2, poz. 58.
Wyrok SN z 5.11.2008 r., I CSK 164/08, LEX nr 536989.
Wyrok SN z 10.09.2009 r., V CSK 64/09, niepublikowany.
Wyrok SN z 26.11.2009 r., III CSK 62/09, niepublikowany.
Wyrok SN z 28.01.2010 r., I CSK 244/09, niepublikowany.
Wyrok SN z 11.02.2010 r., I CSK 286/09, niepublikowany.
Wyrok SN z 6rp2010 r., II CSK 640/09, niepublikowany.
Wyrok SN z 17.09.2010 r., II CSK 94/10, OSNC 2011, z. 4, poz. 44.
Wyrok SN z 20.01.2011 r., I CSK 409/10, niepublikowany.
Wyrok SN z 11.02.2011 r., I CSK 334/10, niepublikowany.
Wyrok SN z 9.05.2011 r., I CSK 497/10, niepublikowany.
Wyrok SN z 3.06.2011 r., III CSK 279/10, niepublikowany.
Wyrok SN z 24.08.2011 r., IV CSK 587/10, niepublikowany.
Wyrok SN z 19.01.2012 r., IV CSK 221/11, niepublikowany.
Wyrok SN z 10.05.2012 r., IV CSK 416/11, LEX nr 1212823.
Wyrok SN z 5.07.2012 r., IV CSK 603/11, LEX nr 1228452.
Wyrok SN z 6.07.2012 r., V CSK 332/11, niepublikowany.
Wyrok SN z 12.07.2012 r., I CSK 74/12, LEX nr 1226824.
Wyrok SN z 20.12.2012 r., IV CSK 192/12, niepublikowany.
Wyrok SN z 27.03.2013 r., I CSK 518/12, OSNC-ZD 2014, z. 1, poz. 13.
Wyrok SN z 18.04.2013 r., III CSK 232/12, niepublikowany.
Wyrok SN z 17.05.2013 r., I CSK 540/12, „Biuletyn SN” 2013, nr 9.
Wyrok SN z 22.01.2014 r., III CSK 98/13, niepublikowany.
Wyrok SN z 7.03.2014 r., IV CSK 374/13, LEX nr 1438653.
Wyrok SN z 7.08.2014 r., II CSK 552/13, niepublikowany.
Wyrok SN z 7.10.2014 r., I PK 39/14, LEX nr 1544220.
Wyrok SN z 27.11.2014 r., IV CSK 112/14, LEX nr 1604651.
Wyrok SN z 16.12.2014 r., I PK 124/14, OSNP 2016, z. 6, poz. 70.

- Wyrok SN z 26.03.2015 r., V CSK 317/14, LEX nr 1666914.
Wyrok SN z 17.04.2015 r., III CSK 173/14, niepublikowany.
Wyrok SN z 15.05.2015 r., V CSK 493/14, niepublikowany.
Wyrok SN z 23.07.2015 r., I CSK 549/14, niepublikowany.
Wyrok SN z 20.08.2015 r., II CSK 595/14, LEX nr 1809874.
Wyrok SN z 9.09.2015 r., CSK 624/14, LEX nr 1816575.
Wyrok SN z 14.10.2015 r. V CSK 730/14, LEX nr 1844095.
Wyrok SN z 28.10.2015 r., II CSK 787/14, niepublikowany.
Wyrok SN z 11.03.2016 r., I CSK 90/15, LEX nr 2030470.
Wyrok SN z 11.08.2016 r., I CSK 419/14, LEX nr 2087104.
Wyrok SN z 17.11.2016 r., IV CSK 15/16, LEX nr 2180098.
Wyrok SN z 7.04.2017 r., V CSK 448/16, LEX nr 2305923.
Wyrok SN z 28.07.2017 r., LEX nr 2382419.
Wyrok SN z 29.08.2017 r., I PK 244/16, LEX nr 2389576.
Wyrok SN z 7.12.2017 r., I PK 337/16, LEX nr 2438318.
Wyrok SN z 14.06.2018 r., V CSK 344/17, niepublikowany.
Wyrok SN z 27.11.2018 r., I PK 168/17, OSNP 2019, z. 6, poz. 72.
Wyrok SN z 6.03.2019 r., I CSK 88/18, LEX nr 2630595.
Wyrok SN z 24.04.2019 r., IV CSK 45/18, niepublikowany.
Wyrok SN z 30.04.2019 r., I CSK 32/18, niepublikowany.
Wyrok SN z 17.05.2019 r., IV CSK 79/18, LEX nr 2665128.
Wyrok SN z 27.08.2019 r., V CSK 193/18, *niepublikowany*.
Wyrok SN z 26.11.2019 r., IV CSK 386/18, LEX nr 2786140.
Wyrok SN z 31.03.2020 r., II CSK 124/19, OSNC 2021, z. 1, poz. 4.
Wyrok SN z 5.05.2021 r., I NSNc 156/20, OSNKN 2021, z. 4, poz. 29.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 11.02.2014 r., VI ACa 491/13, LEX nr 1515326.
Wyrok SA w Warszawie z 12.06.2013 r., I ACa 35/13, LEX nr 1369391.
Wyrok SA w Warszawie z 6.06.2014 r., VI ACa 1409/13, LEX nr 1504531.
Wyrok SA w Warszawie z 19.06.2018 r., V ACa 520/17, LEX nr 2528159.
Postanowienie SN z 29.05.2020 r., IV CSK 631/19, LEX nr 3223620.
Postanowienie SN z 25.11.2020 r., II PK 183/19, LEX nr 3208606.
Postanowienie SN z 21.04.2021 r., I NSNc 89/20, OSNKN 2021, z. 3, poz. 23.

Akty prawne

Ustawa z dnia 26 sierpnia 1926 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz. U. Nr 96, poz. 559, ze zm.).

Ustawa z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskim (Dz. U. Nr 48, poz. 286).

Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o ochronie wynalazków, wzorów, znaków towarowych (Dz. U. Nr 39, poz. 384, ze zm.).

Ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. Nr 34, poz. 311).

Ustawa z dnia 10 lipca 1952 r. o prawie autorskim (Dz. U. Nr 34, poz. 234, ze zm.).

Ustawa z dnia 22 grudnia 1995 r. o wydawaniu Monitora Sądowego i Gospodarczego (tekst jednolity: Dz. U. z 2018 r. poz. 1795, ze zm.).

Joanna Helios^{1ABDEF}
Wioletta Jedlecka^{2ABDEF}
Tomasz Kalisz^{3ADEF}
Monika Mościbrodzka^{4CDE}

**PRZEMOC FIZYCZNA WOBEC DZIECI W POLSCE
W ŚWIADOMOŚCI MŁODZIEŻY**

**YOUNGSTERS' PERCEPTION OF PHYSICAL
VIOLENCE TOWARDS CHILDREN IN POLAND**

Otrzymano: 17.01.2022 Zaakceptowano: 13.06.2022 Opublikowano: 30.06.2022

DOI: 10.5604/01.3001.0015.8794

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

A – projekt badań; B – wykonanie badań; C – analiza statystyczna; D – interpretacja danych;

E – przygotowanie manuskryptu; F – przegląd piśmiennictwa

Streszczenie

Wstęp: Przedmiotem niniejszego artykułu jest zbadanie świadomości młodzieży w zakresie przepisów prawnych obowiązujących w Polsce dotyczących karania za stosowanie przemocy fizycznej wobec dzieci. Problemem badawczym jest próba ustalenia stopnia przestrzegania, stosowania

¹ Dr hab. Joanna Helios, profesor UWrocław, Katedra Teorii i Filozofii Prawa WPAiE Uniwersytetu Wrocławskiego, e-mail: joanna.helios@uwr.edu.pl, ORCID: 0000-0003-3571-1665.

² Dr hab. Wioletta Jedlecka, profesor UWrocław, Katedra Teorii i Filozofii Prawa WPAiE Uniwersytetu Wrocławskiego, e-mail: wioletta.jedlecka@uwr.edu.pl, ORCID: 0000-0002-0542-9303.

³ Dr hab. Tomasz Kalisz, profesor UWrocław, Katedra Prawa Wykonawczego WPAiE Uniwersytetu Wrocławskiego, e-mail: tomasz.kalisz@uwr.edu.pl, ORCID: 0000-0002-9751-3616.

⁴ Dr Monika Mościbrodzka, adiunkt, Zakład Statystyki i Badań Operacyjnych WPAiE Uniwersytetu Wrocławskiego, e-mail: monika.moscibrodzka@uwr.edu.pl, ORCID: 0000-0002-3987-8246.

i wykonywania przepisów prawnych w Polsce w zakresie karalności czynów stanowiących przemoc fizyczną wobec dzieci. Teza wyjściowa oparta jest na założeniu, że w Polsce istnieje niska świadomość młodzieży na temat obowiązujących przepisów prawnych zabraniających karania fizycznego dzieci oraz szkodliwości wszelkich form przemocy fizycznej.

Metoda: Wykorzystano metodę socjologiczną. Badania przeprowadzono wśród uczniów kilku szkół średnich i szkoły policealnej we Wrocławiu. Polegały one na analizie doświadczenia jednostek – uczniów, w celu ustalenia jak problemy te postrzegają młodzi ludzie, w jaki sposób radzą sobie z nimi i jak interpretują świat wokół siebie i to z czym się stykają. Zagadnienia te stanowiły podstawowe założenia naszych badań.

Wyniki: Analiza ankiet wskazuje na pilną potrzebę intensywnej społecznej edukacji na temat szkodliwości bicia dzieci, w tym eliminacji pozornie nieszkodliwych klapsów jako form wychowawczych. Zasadniczy problem, w kontekście zauważanego przyzwolenia na fizyczne karcenie dzieci w Polsce, wynika z tradycyjnie rozumianego tzw. pozaustawowego kontratypu wychowawczego karcenia.

Implikacje: Niniejszy tekst ma wpływać na dalszy rozwój orzecznictwa sądowego w przedmiocie karcenia wychowawczego.

Słowa kluczowe: przemoc fizyczna wobec dzieci, karcenie wychowawcze, bicie, świadomość społeczna

Summary

Introduction: The subject of this article is to examine young people's awareness of the legal provisions in force in Poland regarding punishment for using physical violence against children. The research problem is an attempt to determine the degree of compliance, application and enforcement of legal provisions in Poland in the field of criminality of acts constituting physical violence against children. The initial thesis is based on the assumption that in Poland there is a low awareness of young people about the binding legal provisions prohibiting the physical punishment of children and about the harmfulness of all forms of physical violence.

Method: The sociological method was used. They were students of secondary schools and a post-secondary school in Wrocław. The research consisted in analyzing the experience of individuals – students in order to determine how these problems are perceived by young people, how they

deal with them and how they interpret the world around them and what they encounter, was the basic assumption of our research.

Results: The results of the surveys indicate an urgent need for intensive social education on the harmfulness of beating children, including the elimination of seemingly harmless spanking as an educational form. The fundamental problem, in the context of the perceived consent to physical discipline of children in Poland, results from the traditionally understanding of the so-called non-statutory of educational punishment.

Key practitioner messages: This text is intended to influence the further development of judicial decisions in the field of educational discipline.

Keywords: child abuse, educational discipline, beatings, social awareness

Zdanie rekomendujące treść pracy: Badania sondażowe wskazują na niską świadomość młodzieży na temat szkodliwości bicia dzieci, tym samym stawiają nowe wyzwania w postaci potrzeby edukacji społecznej i dalszego rozwoju orzecznictwa sądowego w przedmiocie karcenia wychowawczego.

The sentence recommending the content of the work: The survey research shows low awareness of young people about the harmfulness of beating children, thus they indicate new challenges in the form of the need for social education and further development of judicial decisions on educational punishment.

Wstęp

Problematyka stosowania przemocy wobec dzieci jest zagadnieniem wieloaspektowym, które podlega zarówno krajowym, jak i międzynarodowym regulacjom prawnym. Pojęcie przemocy w rodzinie obejmuje wszelkie odmiany złego traktowania członków rodziny, którzy nie są w stanie się bronić. Najczęściej ofiarami różnych form przemocy padają dzieci. Często maltretowaniu dzieci w Polsce sprzyja akceptacja społeczna bicia dzieci (wymierzanie klapsów) oraz akceptacja rozwiązywania problemów przy użyciu przemocy, czy nawet norma subkultury gloryfikująca przemoc w wychowaniu. Przemoc fizyczna zakorzeniła się w społeczeństwie

polskim (stając się elementem polskiej kultury), powodując spustoszenie w psychice oraz wywołując niejednokrotnie nieodwracalne zmiany w rozwoju emocjonalnym i fizycznym młodego człowieka⁵. W Polsce (i nie tylko) wciąż trwa dyskusja na temat karcenia dzieci za pomocą klapsów⁶, mimo że w wielu krajach, także w Polsce, wprowadzono prawny zakaz stosowania kar cielesnych. Stosowanie ich, nawet tzw. klapsów, przenosi się na dalszy rozwój dziecka⁷. Konieczne jest zatem poszukiwanie alternatywnych metod wychowawczych. Rodzice mogą mieć jednak z tym problem, gdyż w tym obszarze państwo polskie nie do końca wypełnia swoją rolę edukacyjną⁸. Wypowiedzi obecnego Rzecznika Praw Dziecka, „pochwalające” klaps jako metodę wychowawczą, ukazują wagę tego problemu⁹. Zauważalna jest pilna potrzeba intensywnej społecznej edukacji na temat szkodliwości bicia dzieci, w tym eliminacji pozornie nieszkodliwych klapsów jako form wychowawczych.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest zbadanie świadomości¹⁰ młodej w rodzinie w zakresie przepisów prawnych obowiązujących w Polsce,

⁵ Zob. J. Helios, W. Jedlecka, *Przemoc fizyczna wobec dzieci. Perspektywa prawna*, Warszawa 2020, s. 130.

⁶ W PRL bicie dzieci było czymś naturalnym i powszechnym. J. Hołub, *Beze mnie jesteś nikim. Przemoc w polskich domach*, Wołowiec 2021, s. 65-78.

⁷ Zob. M. Kolankiewicz *Zrozumieć problem krzywdzenia dzieci*, w: *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Od 50- do 60-lecia. Wykłady inauguracyjne i laudacje 2003-2013*, red. Dryżałowska G., Warszawa 2013, s. 167-175; C. Łepecka-Klusek, A.K. Pawłowska-Muc, G. Stadnicka, A.B. Pilewska-Kozak, *Przemoc wobec dziecka*, „Problemy Pielęgniarstwa” 2015, nr 23(2), s. 246-250; E. Jarosz, *Przemoc w wychowaniu... w polskim wykonaniu. Postawy rodziców wobec kar cielesnych*, „Studia Edukacyjne” 2018, nr 47, s. 113-135; J. Kasznia-Kocot, K. Kołodziejka, A. Wypych-Ślusarska, I. Kocot, *Zjawisko krzywdzenia dzieci na podstawie badań gimnazjalistów*, „Medycyna Środowiskowa” 2012, nr 15(1), s. 52; E. Pragłowska, A. Popiel, *Przemoc jako trauma wielomodalna. Między przemocą a PTSD*, „Niebieska Linia” 2009, nr 1(60), s. 10; M. Dragan, *Doświadczenie traumatyczne a uzależnienie od alkoholu*, Warszawa 2008, s. 62-65; E. Zdankiewicz-Ścigała, *Aleksytmia i dysocjacja jako podstawowe czynniki zjawisk potraumatycznych*, Warszawa 2017, s. 22 i n.; K. Halemba, A. Izdebska, *Kary fizyczne w wychowaniu dzieci – uwarunkowania i konsekwencje*, „Dziecko Krzywdzone” 2009, nr 3(28), s. 7; I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 2004, s. 156-158; M. Makara-Studzińska, *Rola doświadczenia przemocy w dzieciństwie w podejmowaniu zachowań ryzykownych w okresie adolescencji*, „Horyzonty Psychologii” 2011, vol. 1, nr 1, s. 62-71.

⁸ E. Jarosz, *Spoleczna aprobata przemocy wobec dzieci – obraz i dynamika w perspektywie społeczeństwa polskiego*, „Educational Psychology” 2018, no 56(14), s. 268.

⁹ <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1418200,mikolaj-pawlak-rzecznik-praw-dziecka-wywiad-rigamonti.html> (sprawdzone: 25.04.2021).

¹⁰ Zob. A. Gryniuk, *Świadomość prawna. Studium teoretyczne*, Toruń 1979, s. 8; M. Borucka-Arctowa, *Świadomość prawna a planowane zmiany społeczne*, Warszawa, Kraków, Wrocław,

dotyczących karania za stosowanie przemocy fizycznej wobec dzieci. Podkreślić należy, że świadomość społeczna to zbiór szeroko rozpowszechnionych i akceptowanych w danej zbiorowości poglądów, idei i przekonań, które stają się wzorcami czy schematami myślenia wpajanymi jej członkom i egzekwowanymi przez społeczny nacisk. Zanim to jednak nastąpi świadomość społeczna musi przejść kilka etapów. Pierwszą formą kształtowania się świadomości jest myślenie potoczne, a więc spontaniczne, nieuporządkowane i często nacechowane uprzedzeniami przeświadczenia. W drugiej formie świadomości społecznej dużą rolę odgrywa religia. Kolejną formą są ideologie. Wyznawanie określonej ideologii pozwala na utwierdzenie swojej tożsamości. Czwartym składnikiem świadomości społecznej jest opinia publiczna. Są to poglądy członków społeczeństwa na tematy bieżące z zakresu polityki, ekonomii czy wydarzeń społecznych o zasięgu lokalnym lub międzynarodowym. Może ona oznaczać aprobatę lub dezaprobatę, mierzoną w sondażach.

Problem badawczy to próba ustalenia stopnia świadomości młodzieży na temat przestrzegania, stosowania i wykonywania przepisów prawnych w Polsce w zakresie karalności czynów stanowiących przemoc fizyczną wobec dzieci.

Teza wyjściowa to założenie, że w Polsce istnieje niska świadomość młodzieży na temat obowiązujących przepisów prawnych zabraniających karania fizycznego dzieci oraz szkodliwości wszelkich form przemocy fizycznej.

1. Metody

W artykule wykorzystano metodę socjologiczną – badanie sondażowe wśród młodzieży w wieku 16-20 lat. Byli to uczniowie kilku szkół średnich i szkoły policealnej we Wrocławiu. Badania polegały na analizie doświadczenia jednostek – uczniów. Ustalenie tego, jak problemy te postrzegają młodzi ludzie, w jaki sposób radzą sobie z nimi i jak interpretują świat wokół siebie i to z czym się stykają, było podstawowym założeniem naszych badań¹¹. Chodziło o pomiar postaw i poglądów oraz wiedzy na temat zjawiska przemocy fizycznej. Zastosowana metoda sondażowa, polegała na zebraniu od uczniów całego zespołu wypowiedzi,

Gdańsk, Łódź 1981, s. 44; A. Podgórecki, *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971, s. 15.

¹¹ G. Gibbs, *Analizowanie danych jakościowych*, Warszawa 2011, s. 13.

uzyskanych w zorganizowany sposób, za pomocą specjalnie opracowanego kwestionariusza w postaci ankiety. Sondaż za pomocą ankiety jest jedną z najbardziej rozpowszechnionych technik obserwacji bezpośredniej, ekstensywnej (techniką starą, ciągle doskonaloną i w wielu przypadkach niezastąpioną)¹². Kluczowym problemem przy stosowaniu tej techniki jest kwestia należytej budowy kwestionariusza i odpowiedniego formułowania pytań¹³. Kwestionariusz miał charakter narzędzia do samodzielnego wypełnienia przez respondenta. W związku z tym nie mógł być zbyt mocno rozbudowany (aby nie zniechęcać respondenta). Sformułowane pytania musiały być jasno zredagowane i, co najważniejsze, opatrzone precyzyjnymi instrukcjami co do sposobu udzielenia odpowiedzi¹⁴. Przyjęta forma samodzielnego wypełniania kwestionariusza wynikała także z potrzeby maksymalnego zapewnienia anonimowości i dyskrecji respondentów, ze względu na ich wiek i wypowiedzi na tematy wrażliwe¹⁵. Respondenci odpowiedzieli na 23 pytania o charakterze otwartym i zamkniętym. Charakter adresatów ankiety pozwalał na redagowanie pytań z założenia pozwalających na wybór całego szeregu możliwości (np. wybór więcej niż jednej z podanych odpowiedzi, tzw. kafeterie koniunktywne). Idąc jeszcze dalej umożliwiano respondentom opisowe uzasadnianie swoich stanowisk, czy też formułowanie spostrzeżeń i uwag własnych¹⁶. Metoda socjologiczna została uzupełniona przez analizę poglądów doktryny. Dodać należy, że analiza wyników badań zawiera elementy analizy cech jakościowych i ilościowych.

¹² J.W. Creswell, *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, Kraków 2013, s. 163-165.

¹³ J. Błachut, *Problemy związane z pomiarem przestępczości*, Warszawa 2007, s. 256.

¹⁴ Szerzej patrz: A. Kubiak, I. Przybyłowska, W. Rostocki, *Spoleczna przestrzeń wywiadu kwestionariuszowego*, w: *Analizy i próby technik badawczych w socjologii*, red. Z. Godtkowski, Warszawa 1992, s. 69-101; L. Gruszczyński, *Kwestionariusz w socjologii. Budowa narzędzi do badań surveyowych*, Katowice 2001; A. Sułek, *Ogród metodologii socjologicznej*, Warszawa 2002, s. 47-80.

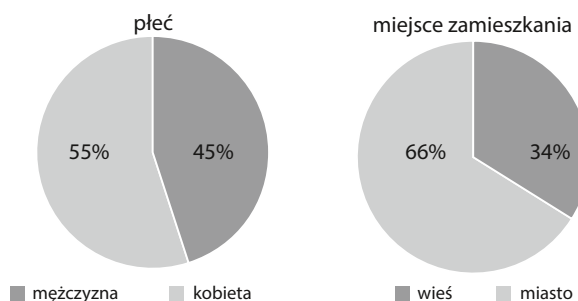
¹⁵ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2019, s. 305.

¹⁶ Redagując pytania zadbano by pytania były jasne i precyzyjne. Za każdym razem pytania dotyczyły jednej sprawy. Respondenci wobec kierowanych do nich kwestii posiadali kompetencje do udzielenia odpowiedzi. Biorąc pod uwagę tematykę respondenci wypowiadali się na tematy ich dotyczące. Czynie to chętnie, a narzędzie nie sprawiało im kłopotu. Unikano negatywnych określeń dotyczących respondentów oraz pytań prowadzących do obciążonych odpowiedzi.

2. Wyniki badania sondażowego

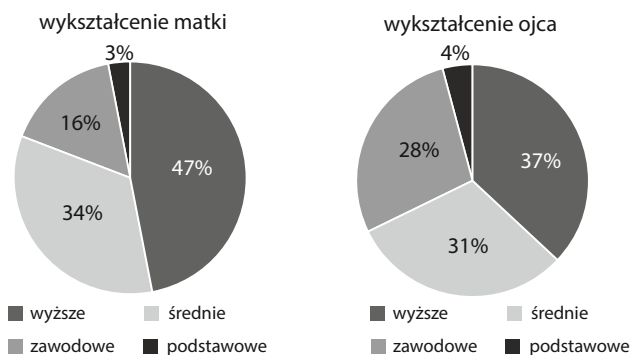
Aby zbadać świadomość młodzieży na temat przemocy fizycznej wobec dzieci, przeprowadziliśmy ankietę wśród 125 uczniów wrocławskich szkół średnich i policealnych.

Rysunek 1. Struktura respondentów według płci i miejsca zamieszkania

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 2. Struktura respondentów według wykształcenia rodziców

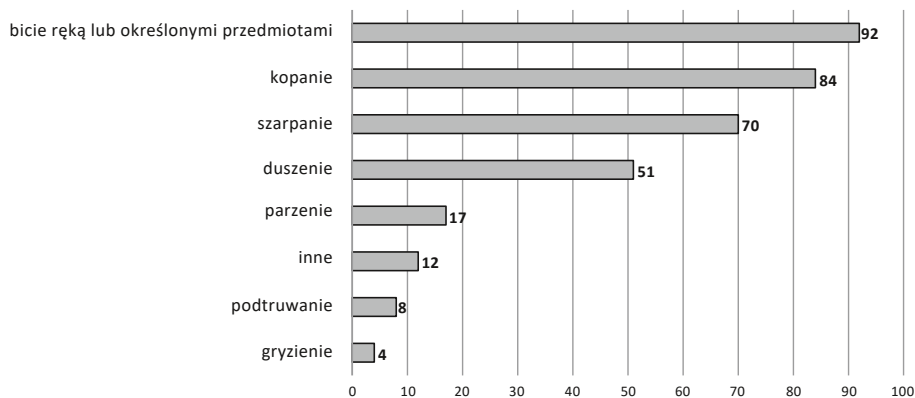

Źródło: opracowanie własne

Wśród respondentów, którzy udzielili odpowiedzi, 55% z nich stanowiły kobiety. 66% respondentów to osoby zamieszkujące miasto. Interesującym również wydaje się wpływ wykształcenia rodziców na postrzeganie przez młodzież kwestii przemocy w rodzinie. W przypadku ponad 80% respondentów matka posiadała co najmniej średnie wykształcenie, z kolei odsetek respondentów, których ojciec posiadał co najmniej średnie wykształcenie nie przekroczył 70%. Ponieważ w większości przypadków

na pytania odpowiadali ludzie młodzi (pomiędzy 16 a 20 rokiem życia), cecha ta nie jest istotnie różnicującą badaną społeczność.

Rysunek 3. Zachowania najlepiej obrazujące przemoc fizyczną

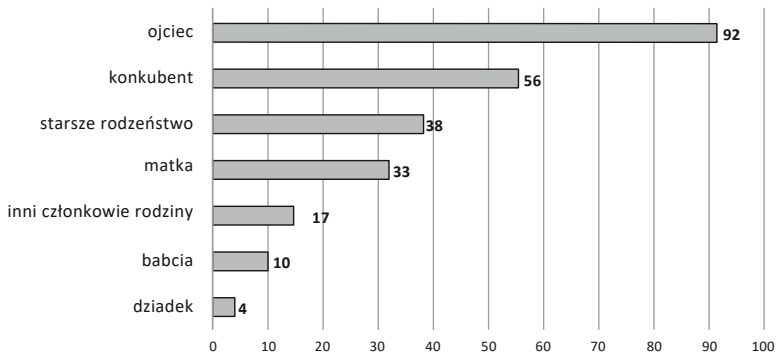

Źródło: opracowanie własne

W przypadku pierwszego z pytań istniała możliwość zaznaczenia jednocześnie trzech odpowiedzi. Zauważmy, że tylko co czwarty respondent nie zaznaczył odpowiedzi, że przemoc fizyczna to bicie ręką lub określonymi przedmiotami. W prawie 60% odpowiedź „kopanie” zostało wskazane jako zachowanie, które najlepiej obrazuje przemoc fizyczną. Natomiast w co drugim arkuszu zaznaczono „szarpanie” jako zachowanie utożsamiane z przemocą fizyczną. Warto zaznaczyć, że co dziesiąty respondent zaznaczył inne zachowanie, które kojarzyło mu się z przemocą, a które nie widniało na arkuszu odpowiedzi. I tak wśród tego typu odpowiedzi wpisano między innymi: przemoc seksualną, psychiczną oraz słowną.

Na pytanie 3 dotyczące wskazania osoby, która zdaniem respondenta najczęściej dopuszcza się przemocy w rodzinie, aż w 92 arkuszach na 120 wypełnionych w tym pytaniu wskazany był ojciec (rysunek 4), co oznacza, że tylko w co czwartej ankiecie ojca nie utożsamiano ze sprawcą przemocy domowej. Prawie połowa respondentów wśród wymienionych osób wskazała partnera matki, natomiast starsze rodzeństwo zaznaczył co trzeci respondent. Warto dodać, że matka jako osoba, która dopuszczałaby się przemocy domowej była wskazana w co czwartym arkuszu. Z kolei dziadkowie i inni członkowie rodziny stanowili jedynie 12% wszystkich odpowiedzi respondentów.

Rysunek 4. Osoby najczęściej stosujące przemoc w rodzinie

Źródło: opracowanie własne

W kolejnym pytaniu weryfikowano, czy powinno się stosować sankcje wobec sprawców przemocy fizycznej wobec dzieci. Zdecydowana większość respondentów (bo aż 95%) odpowiedziała twierdząco, z czego ponad 75% odpowiedziała „zdecydowane tak”. Dużo bardziej zdecydowaną grupę w swoich poglądach stanowiły kobiety. Wśród nich aż 82% odpowiedziało zdecydowanie, że sankcje wobec sprawców przemocy fizycznej wobec dzieci powinny być stosowane (w grupie mężczyzn tylko 67% respondentów była tak zdecydowana w swoich poglądach). Można byłoby się więc zastanowić, czy faktycznie rodzaj udzielonej odpowiedzi zależy od płci respondentów. W tym przypadku możemy zweryfikować zależność tych dwóch cech za pomocą współczynnika V-Cramera, obliczanego według wzoru:

$$V = \sqrt{\frac{\chi^2}{N \cdot \min(r - 1, c - 1)}}$$

gdzie

$$\chi^2 = \sum \frac{(O - E)^2}{E}$$

O – obserwowane częstości cechy

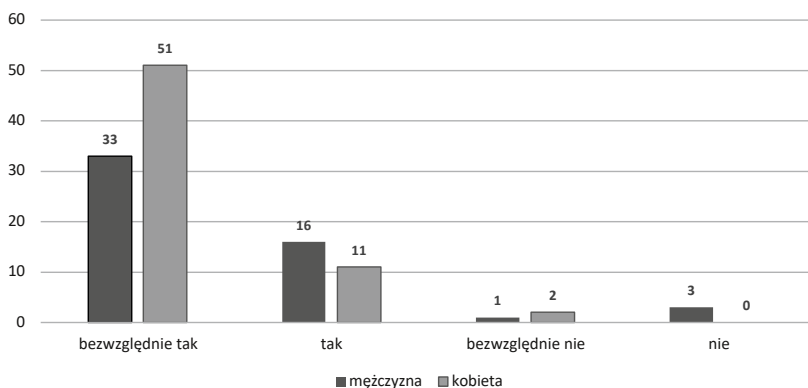
E – oczekiwane częstości cechy

r – liczba wierszy w tablicy kontyngencji

c – liczba kolumn w tablicy kontyngencji

W przypadku tego pytania, wartość statystyki chi-kwadrat wyniosła 7.14, co oznacza, że tak naprawdę związek pomiędzy płcią respondentów a rodzajem udzielonej odpowiedzi nie był znaczący (wartość miary V-Cramera wyniosła 0.25).

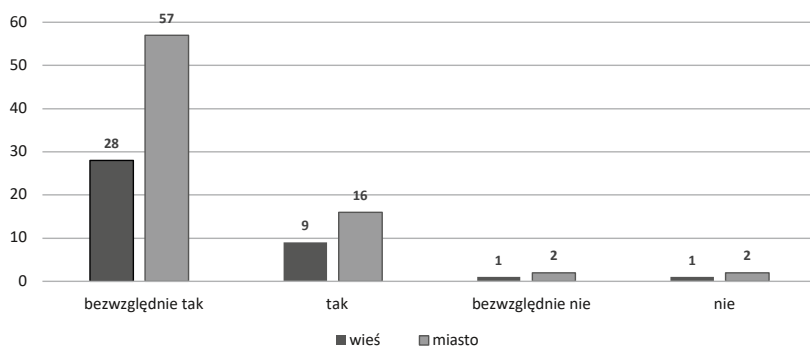
Rysunek 5. Powinność stosowania sankcji do sprawców przemocy fizycznej wobec dzieci uwzględniająca kryterium płci respondentów

Źródło: opracowanie własne

Warto podkreślić, że podobne wyniki zaobserwowaliśmy w grupie respondentów biorąc pod uwagę ich miejsce zamieszkania.

Rysunek 6. Powinność stosowania sankcji do sprawców przemocy fizycznej wobec dzieci uwzględniająca kryterium miejsca zamieszkania respondentów

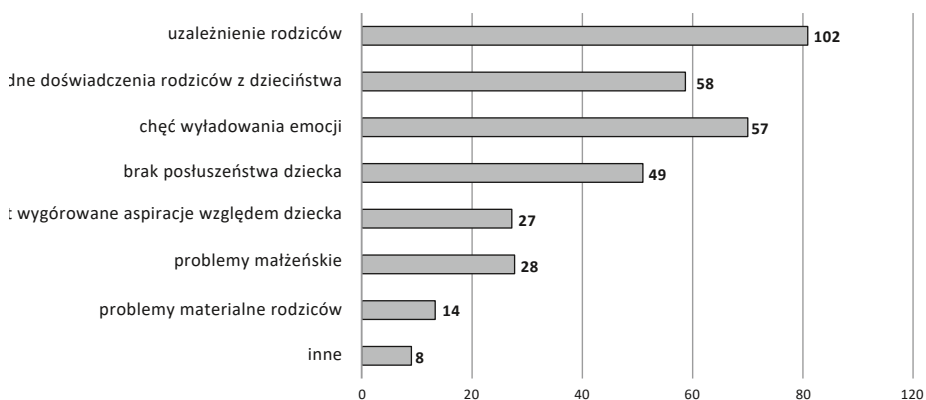
Źródło: opracowanie własne

Odsetek osób, które pozytywnie odpowiedziały na to pytanie był właściwie identyczny, bo prawie 95% respondentów zgodziło się ze stwierdzeniem, że powinny być stosowane sankcje wobec sprawców przemocy w rodzinie.

W kolejnym pytaniu respondenci mieli za zadanie wskazać najważniejsze przyczyny przemocy fizycznej wobec dziecka. Zauważmy, że aż w 80%

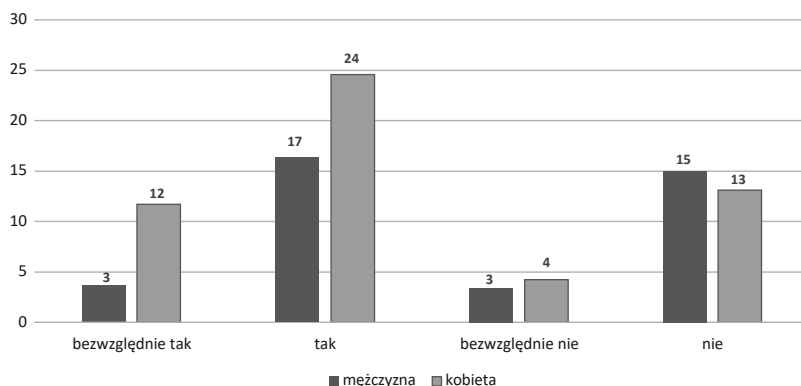
wypełnionych ankiet znalazło się jako przyczyna uzależnienie rodziców. Na kolejnym miejscu znalazły się trudne doświadczenia rodziców z dzieciństwa oraz chęć wyładowania emocji (w ich przypadku prawie co drugi uczestnik ankiety zaznaczył tę odpowiedź). Zwracamy uwagę, że nasi respondenci rzadko wskazywali na trudne warunki materialne jako czynnik powodujący przemoc w rodzinie – tylko jedna na dziesięć ankiet miała wprowadzoną taką odpowiedź.

Rysunek 7. Przyczyny przemocy fizycznej wobec dziecka

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 8. Klapsy są rodzajem przemocy fizycznej według płci respondentów

Źródło: opracowanie własne

Kolejne pytanie dotyczyło stosunku respondenta do tzw. klapsów. W tym przypadku odpowiedzi są nader ciekawe. Mianowicie, jedynie

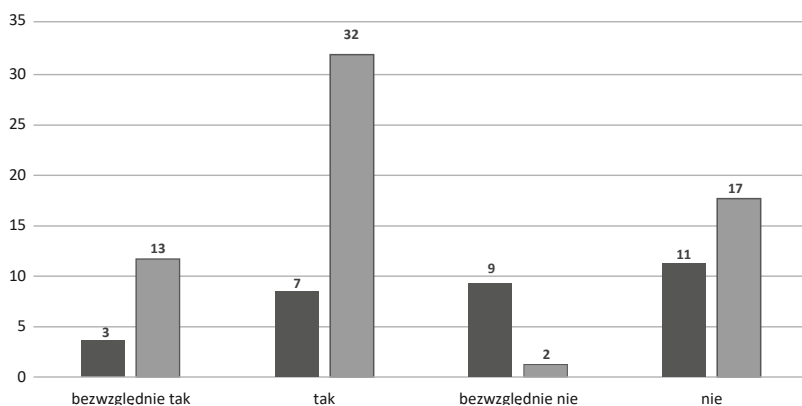
60% respondentów jest zdania, że klapsy są rodzajem przemocy fizycznej, z czego niecałe 30% jest zdecydowanym przeciwnikiem klapsów.

Biorąc pod uwagę płeć respondentów możemy zauważyć, że bardziej zdecydowaną grupą osób w tej kwestii były kobiety. W tej grupie przeciwniczkami „klapsów” było 68% odpowiadających kobiet, natomiast odpowiadająca im grupa mężczyzn stanowiła jedynie 52% badanych w grupie mężczyzn. Podobne zależności możemy zauważyć w przypadku zdecydowanych przeciwników klapsów. Wśród kobiet, które pozytywnie odpowiedziały na to pytanie, 33% odpowiedziało „zdecydowane tak”, natomiast grupa mężczyzn była aż o połowę mniejsza.

Jednak gdybyśmy zapytali, czy w związku z tym istnieje zależność pomiędzy płcią respondentów a rodzajem udzielonej odpowiedzi (stosunkiem do „klapsów” w kontekście przemocy domowej), to wartość wskaźnika V-Cramera w tym przypadku wskazuje na nikłą zależność pomiędzy tymi zmiennymi, a zatem nie ma widocznego związku pomiędzy postrzeganiem „klapsów” przez respondentów a ich płcią.

Natomiast umiarkowaną zależność można zaobserwować w przypadku postrzegania tego rodzaju kary a miejscem zamieszkania respondentów (rysunek 9).

Rysunek 9. Klapsy są rodzajem przemocy fizycznej według miejsca zamieszkania respondentów

Źródło: opracowanie własne

W tym przypadku osoby pochodzące z obszarów wiejskich nie traktują „klapsów” jako rodzaju przemocy fizycznej (jedynie 33% osób odpowiedziało twierdząco na zadane pytanie, w tym co dziesiąty był zdecydowanym

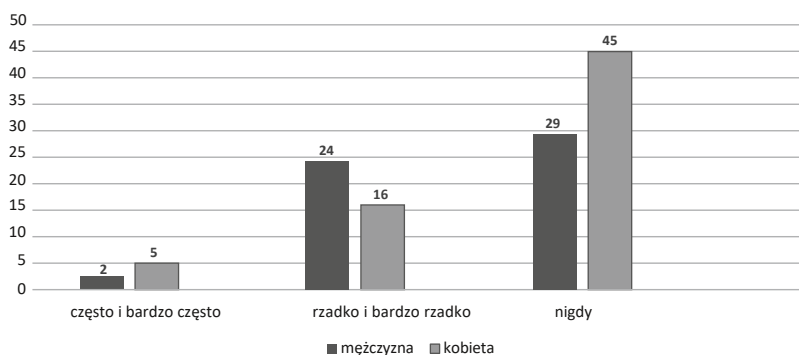
przeciwnikiem „klapsów”). Natomiast w grupie osób mieszkających w miastach, przeciwnicy stanowili ponad 70% wszystkich respondentów. Obliczony wskaźnik V-Cramera równy 0,44 oznacza więc istnienie związku (umiarkowanego) pomiędzy miejscem zamieszkania respondentów a ich stosunkiem do „klapsów” jako formy przemocy wobec dzieci.

W kolejnym pytaniu respondenci zostali poproszeni o odpowiedź na pytanie: Czy Twój rodzic (opiekunowie) stosowali wobec Ciebie kary fizyczne? W tym wypadku respondenci zostali pogrupowani według trzech klas odpowiedzi:

- często i bardzo często;
- rzadko i bardzo rzadko;
- nigdy.

Rozkład odpowiedzi według płci respondentów został zamieszczony na rysunku 10.

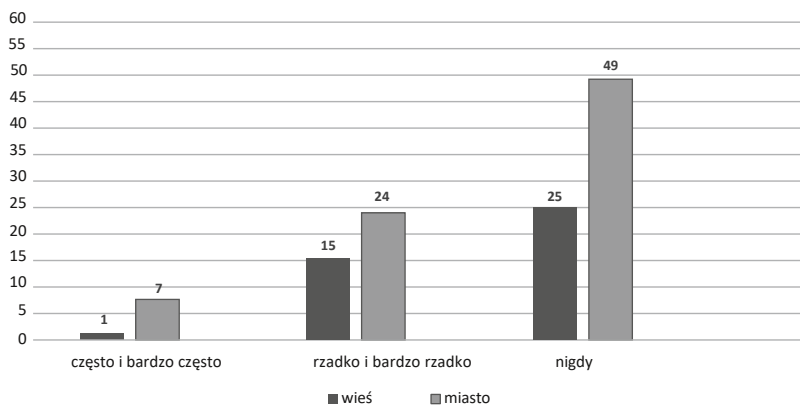
Rysunek 10. Stosowanie kar fizycznych wobec respondentów z uwzględnieniem ich płci

Źródło: opracowanie własne

Jedynie 6% respondentów często lub bardzo często była karana fizycznie przez swoich rodziców lub opiekunów. Natomiast 60% osób nigdy nie była karana fizycznie. Warto jednak dodać, że w grupie mężczyzn tych „niekaranych” było o ponad 15 punktów procentowych mniej niż w grupie kobiet. Zatem mężczyźni w dzieciństwie byli częściej karani niż kobiety. Przyglądając się zależności częstotliwości karania od płci możemy stwierdzić, że jeśli istnieje takowa, to jest mała (wskaźnik V-Cramera dla tej próby badawczej wyniósł 0,26).

Rysunek 11. Stosowanie kar fizycznych wobec respondentów z uwzględnieniem miejsca ich zamieszkania

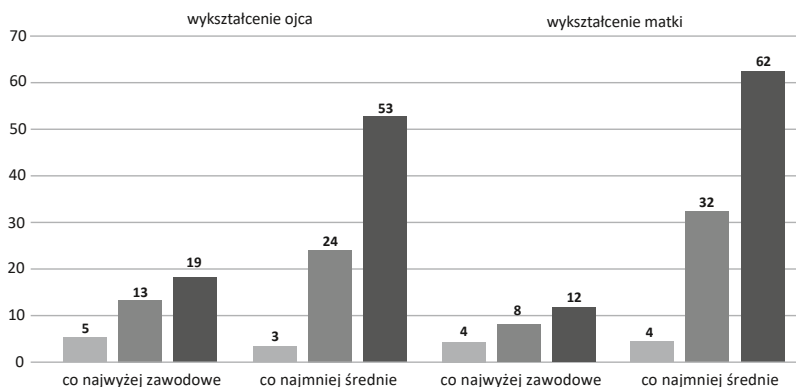

Źródło: opracowanie własne

Mimo że widoczne są dysproporcje w liczbie odpowiedzi pomiędzy respondentami mieszkającymi na wsi a tymi mieszkającymi w mieście, udział procentowy każdej z grup odpowiedzi według miejsca zamieszkania była podobna, tzn. niecałe 5% osób było karanych fizycznie często lub bardzo często, około 35% rzadko oraz 60% nigdy nie było karanych.

Warto przyrzeć się w tym miejscu dwóm aspektom: pierwszym, związanym z wpływem wykształcenia rodziców na stosowanie kar fizycznych wobec ich dzieci (respondentów) oraz drugi, dotyczący zależności pomiędzy karaniem respondentów w dzieciństwie a ich obecnym stosunkiem do „klapsów” jako formy przemocy w rodzinie. Zajmijmy się tym pierwszym aspektem. Do tej analizy dokonamy zagregowania danych na dwie grupy dotyczące wykształcenia (ze względu na zbyt małą liczebność osób z rodzicem z wykształceniem podstawowym): rodzice z wykształceniem co najwyżej zawodowym i rodzice z wykształceniem co najmniej średnim. Na wykresie 12 zobrazowano rozkład tych cech w grupie respondentów ze względu na wykształcenie rodziców i typ udzielonej odpowiedzi. Mimo że na wykresie widoczne są wprost wyniki pokrywające się z ogólnymi wynikami ankiety w tym zakresie, jednak wskaźnik V-Cramera wskazuje, że nie ma zależności pomiędzy wykształceniem matki a stosowaniem kar fizycznych wobec respondentów (0,17), natomiast doświadczenie w zakresie otrzymywania kar fizycznych jest umiarkowanie zależne (0,31) od poziomu wykształcenia ojca.

Rysunek 12. Stosowanie kar fizycznych wobec respondentów z uwzględnieniem wykształcenia ich rodziców

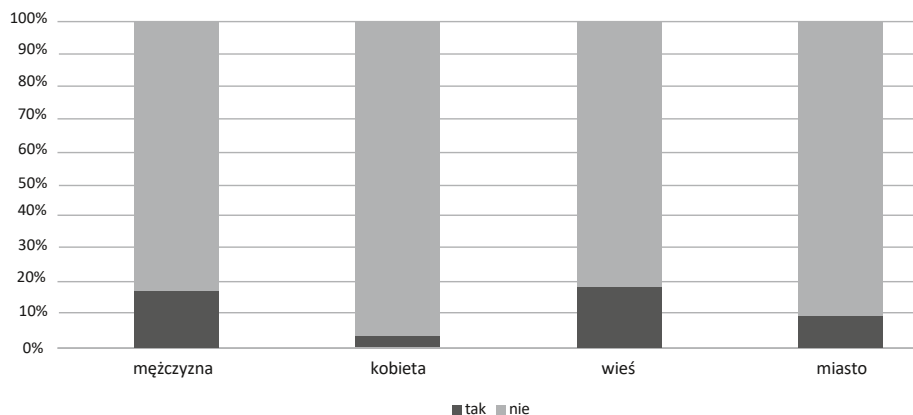
Źródło: opracowanie własne

Drugi aspekt dotyczył zależności pomiędzy karaniem respondentów w dzieciństwie a ich obecnym stosunkiem do „klapsów” jako formy przemocy w rodzinie. Mimo że moglibyśmy się spodziewać, iż tak być powinno, to wyniki analizy tego nie potwierdzają. Mianowicie, niezależnie, czy respondenci byli fizycznie karani w dzieciństwie czy też nie, ich stosunek do „klapsów” jedynie w niecałych 10% wyjaśnić można faktem przebytych doświadczeń z dzieciństwa (V-Cramera jest równe 0,09).

Kolejne pytanie dotyczyło stosunku respondenta do kwestii zaliczenia kary fizycznej do tzw. dozwolonego karcenia wychowawczego. Ze względu na małą liczbę odpowiedzi w niektórych wariantach, wybory respondentów zakwalifikowaliśmy do dwóch grup: TAK lub NIE. Na wykresach przedstawiono procentowe udziały udzielonych odpowiedzi według płci i miejsca zamieszkania respondentów.

Zdecydowana większość respondentów, niezależnie od płci i miejsca zamieszkania, opowiedziała się przeciwko zaliczeniu kar fizycznych do dozwolonego karcenia wychowawczego. Warto zauważyć, że największa grupa zwolenników tej opcji znalazła się wśród męskiej części respondentów oraz osób mieszkających na obszarze wiejskim. Jednak i tak nie były to liczne grupy, ponieważ stanowiły niewiele ponad 15% respondentów z tej kategorii. Wskaźniki niezależności również wskazały na brak powiązania zarówno płci respondentów, jak i ich miejsca zamieszkania z ich stosunkiem do powiązania kar fizycznych z metodami wychowawczymi (wskaźniki V były odpowiednio równe 0,15 oraz 0,11).

Rysunek 13.

Źródło: opracowanie własne

W przypadku kolejnego pytania: czy przemoc fizyczna stosowana wobec dziecka wpływa na jego zachowanie w dorosłości, można wnioskować, że w tym wypadku również większość respondentów jest zdania, iż przemoc ma wpływ na jego zachowanie w dorosłości – ponad 93% odpowiedziało na to pytanie twierdząco lub zdecydowanie twierdząco, 4% osób odpowiadających na to pytanie nie miało zdania na ten temat. Jedynie 2,5% było zdania, że takiego wpływu nie powinniśmy obserwować w przyszłości.

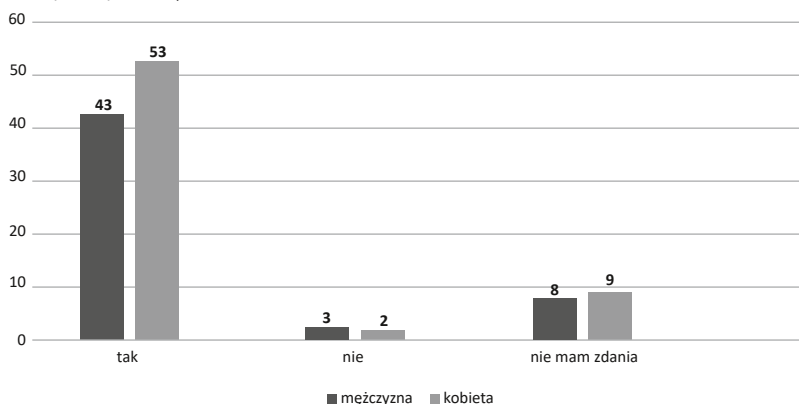
Rysunek 14. Przemoc fizyczna stosowana wobec dziecka wpływa na jego zachowanie w dorosłości

Źródło: opracowanie własne

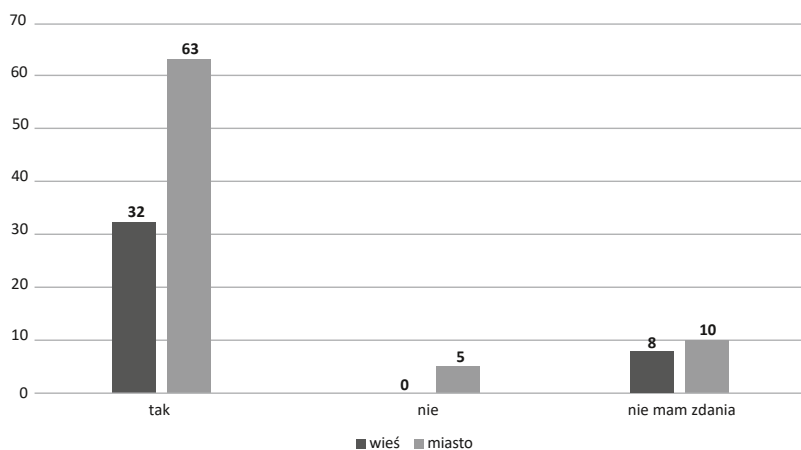
W pytaniu dotyczącym reakcji na przemoc fizyczną wobec dziecka odpowiedziało 118 osób. Wyniki ankiety według płci oraz miejsca zamieszkania zostały przedstawione na wykresach 15 i 16.

Rysunek 15. Zareagowanie przez respondenta będącego świadkiem przemocy fizycznej wobec dziecka

Źródło: opracowanie własne

Rysunek 16. Zareagowanie respondenta będącego świadkiem przemocy fizycznej wobec dziecka

Źródło: opracowanie własne

Nietrudno zauważyć, że większość (ponad 80%) respondentów, którzy odpowiedzieli w ankiecie na to pytanie zadeklarowało, że zareagowałiby, gdyby byli świadkami przemocy fizycznej wobec dziecka. Nieliczna grupa

(4.2%) podkreśliła, że w sytuacji przemocy fizycznej wobec dziecka nie próbowałyby reagować.

Wyniki tej części ankiety są podobne, zarówno pod względem miejsca zamieszkania, jak i płci respondentów i nie zależą do tych czynników, co potwierdziły niskie (poniżej 0,1) wartości wskaźnika V-Cramera.

3. Dyskusja

Przemoc fizyczna jest często traktowana jako metoda wychowawcza, utożsamiana z karceniem. Karcenie może stanowić dolegliwość o charakterze fizycznym bądź psychicznym, która dotyka osoby dopuszczającej się naruszenia ustalonych reguł wyznaczających pewne sposoby postępowania. Karcenie zawiera dwa elementy: 1) niepożądany czyn i 2) karę jako nieprzyjemne przeżycie¹⁷. Karcić to inaczej strofować, ukrać¹⁸. Karcenie wykazuje pewną łączność z karą, ale w pojęciu karcenia wyraźniej jest wskazany moment oddziaływania wychowawczego niż w pojęciu kary, a poza tym karcenie jest dolegliwością łagodniejszą aniżeli kara kryminalna¹⁹. Przepisy zakazujące wprost fizycznego karcenia dzieci zaczęły pojawiać się w państwach europejskich w drugiej połowie XX wieku²⁰. Co ciekawe, w ustawodawstwie polskim nie ma jednoznacznego zakazu stosowania wobec dzieci i młodzieży karcenia fizycznego. Art. 40 Konstytucji RP²¹ zawiera przepis stanowiący o zakazie stosowania kar cielesnych. Celem istnienia tego przepisu jest uczynienie nielegalnymi zachowań wymierzonych przeciwko samej naturze człowieka i jego godności (wyrok TK z 1.06.1999 r., SK 20/98, OTK ZU 1999, nr 5, poz. 93). Sformułowanie art. 40 ustawy zasadniczej ma bardzo generalny charakter i nie dopuszcza żadnych ograniczeń w stosowaniu tego zakazu. Wobec tego znajdzie on też zastosowanie w warunkach życia rodzinnego, w stosunkach między

¹⁷ S. Różycka-Jaroń, *Karcenie dzieci – czyn zabroniony czy okoliczność uchylająca bezprawność*, Warszawa 2012, s. 28-29.

¹⁸ R. Krajewski, *Karcenie jako okoliczność uchylająca bezprawność czynu*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 7-8, s. 175-178.

¹⁹ T. Bojarski, *Zakres kontratywu karcenia małoletnich w polskim prawie karnym*, w: *Prawne aspekty karcenia małoletnich*, red. F. Cieply, Warszawa 2011, s. 21-22.

²⁰ F. Cieply, *Partnerstwo w rodzinie a prawnokarny kontrakt karcenia małoletnich*, w: *Partnerstwo w rodzinie. Istota i uwarunkowania relacji między dziećmi a rodzicami*, red. J. Truskołaska, Lublin 2009, s. 257-266.

²¹ Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, ze zm.).

rodzicami a dziećmi. Wobec dzieci nie mogą być więc stosowane okrutne, nieludzkie czy poniżające traktowanie, jak i kary cielesne²².

Zasadniczy problem, w kontekście zauważanego przyzwolenia na fizyczne karcenie dzieci w Polsce, wynika z tradycyjnie (choć ostatnio mocno krytykowanego)²³ rozumienia tzw. pozaustawowego kontratypu w ramach odpowiedzialności karnej – kontratypu wychowawczego karcenia. W dogmatyce prawa karnego zwykło się traktować wychowawcze karcenie małoletnich jako wyrządzenie pewnej dolegliwości w celu uświadomienia nieletniemu naganności jego zachowania. Celem tej interwencji jest chęć wpłynięcia na jego zachowanie w przyszłości. Wśród form karcenia wymienia się karcenie cielesne, słowne, a także karcenie gestem²⁴. Karcenie wychowawcze, jako „prawnie dopuszczalne zachowanie” ma długą historię. Już w czasach starożytnego Rzymu uznawano bowiem niczym w zasadzie nieograniczone prawo ojca (*pater familias*) do karania dzieci. Uprawnienie to wywodzono z jego szerokiej władzy nad swoimi potomkami (*ius vitae ac necis*). Tak ujęty patriarchalny model rodziny był powszechnie bardzo długo akceptowany, dlatego też znalazł swe odzwierciedlenie w wielu późniejszych regulacjach prawnych, które *expressis verbis* dopuszczały stosowanie przede wszystkim kar cielesnych wobec dzieci w celach wychowawczych²⁵.

W 2010 r. do polskiego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego²⁶ dodano art. 961. Wskazany przepis zakazuje stosowania kar cielesnych osobom wykonującym władzę rodzicielską oraz sprawującym opiekę lub pieczę nad małoletnim. Jednakże polski ustawodawca nie chce narzucać rodzicom konkretnego modelu wychowawczego, który mieliby powielać²⁷. Przepis ten zakazuje wszelkich form karcenia, nawet przysłowiowego klapsa.

²² *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, W. Skrzydło (red.), Kraków 2002.

²³ W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 341-343.

²⁴ J. Lachowski, *Rozdział I. Okoliczności wyłączające bezprawność*, w: *Nauka o przestępstwie. Wyłączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, „System Prawa Karnego”, tom 4, red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2016, s. 619.

²⁵ J. Warylewski, *Prawo karne*, Warszawa 2012, s. 289-290.

²⁶ Ustawa z dnia z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2020 r. poz. 1359); dalej: k.r.o.

²⁷ Por. M. Morawska, *Zakaz stosowania kar cielesnych a pozaustawowy kontratyp karcenia wychowawczego*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 10, s. 27-44; A. Olszewska, *Karcenie dzieci w polskim ustawodawstwie*, „Niebieska Linia” 2009, nr 1(60), s. 7-12; A. Grześkowiak, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 136-137; I. Stachura, *Karcenie wychowawcze i ryzyko sportowe. Próba analizy statusu normatywnego wybranych kontratypów pozaustawowych*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, nr XI, zeszyt 2, s. 125-114; S. Hypś, *Ochrona rodziny w polskim prawie karnym*, Lublin 2012, s. 164-165; R. Krajewski, *Kontratyp karcenia*

Regulacja ta nie oznacza, że karcenie małoletnich zostało zakazane. Nie ma bowiem zakazu karcenia słownego, gestem czy też polegającego nawet na chwilowym pozbawieniu wolności. Na tle art. 961 k.r.o. należałoby rozważyć, jaki jest w istocie charakter prawny karcenia w celach wychowawczych. Gdyby uznać, że cechuje je pierwotna legalność, oznaczałoby to, że stosowanie przez rodzica kar cielesnych wobec niegrzecznego dziecka, do nowelizacji polskiego k.r.o. w 2010 r., było dla prawa karnego irrelewantne. Rodzic swoim działaniem, naruszającym chociażby integralność fizyczną dziecka, nie popełniał żadnego przestępstwa, gdyż nie realizował określonych w ustawie znamion typu czynu zabronionego. Konsekwencją takiego założenia byłoby nieponoszenie przez takiego rodzica odpowiedzialności karnej, chyba że działałby ponad „umiar”, co z kolei mogłoby skutkować możliwością przypisania mu przestępstwa znęcania z art. 207 kodeksu karnego²⁸. Teoretycznie sytuacja zmieniła się po nowelizacji k.r.o., który zakazał karcenia fizycznego²⁹. Sam zakaz stosowania kar cielesnych wpłynął na granice pozaustawowego kontratypu karcenia, w sposób wyraźny wyłączając z jego zakresu wszystkie formy karcenia cielesnego³⁰. Nowa linia orzecnicza Sądu Najwyższego w Polsce wyraźnie podkreśla, że niewłaściwe metody wychowawcze mogą stanowić przestępstwo³¹.

W tym miejscu warto wrócić do określenia przesłanek kontratypu karcenia małoletnich oraz skutków ich naruszenia. Przestrzeń ta z podmiotowego punktu widzenia wymaga ustalenia, komu w szczególności przysługuje takie uprawnienie. Łagodniejsze formy karcenia (słowne czy też gestem) dopuszczalne są nie tylko dla rodziców, ale również mogą z nich skorzystać opiekunowie, nauczyciele czy wychowawcy³². Natomiast, gdy chodzi o karcenie fizyczne, to w obecnym stanie prawnym nie jest ono w ogóle dopuszczalne, jeśli polega na stosowaniu kar cielesnych.

małoletnich po wprowadzeniu prawnego zakazu stosowania wobec nich kar cielesnych, „Palestra” 2012, nr 1-2, s. 49-55.

²⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. 2021 poz. 2345, ze zm.); dalej: k.k.

²⁹ K. Piątkowska, *O rzekomym kontratypie karcenia w celach wychowawczych*, w: *Przemoc w prawie i w polityce*, red. M. Sadowski, A. Spychalska, K. Sadowa, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2017, nr XI, s. 245-267.

³⁰ W. Jedlecka, *Zakaz stosowania kar cielesnych a kontratyp karcenia wychowawczego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” no 3978, „Przegląd Prawa i Administracji” 2020, CXX/2, s. 97-108.

³¹ Wyroki SN z: 18.03.2015 r. w sprawie III KK 432/14 i 23.09.2014 r. w sprawie VI Ka 500/14.

³² R. Krajewski, *Karcenie dzieci. Perspektywa prawna*, Warszawa 2010.

Dopuszczalność karcenia, choć bardzo kontrowersyjna i bardzo płynna w zakresie ustalania jej granic, musi uwzględniać to, że dziecko pozostające pod władzą rodzicielską winno jest rodzicom posłuszeństwo. Z treści tego uregulowania wyprowadza się wniosek, że pod pewnymi warunkami karcenie przez rodziców nie będzie stanowiło przestępstwa.

W tym miejscu wyraźnie podkreśliśmy, że jeżeli rozważamy dopuszczalność karcenia wychowawczego, w kontekście ewentualnych kontratypów, które będą wyłączały bezprawność w rozumieniu prawa karnego, to musimy wyraźnie powiedzieć, iż dotyczyć to może określonych zachowań. Zatem zakres przedmiotowy karcenia małoletnich jako pozaustawowego kontratypu ograniczony może być do zniewagi (art. 216 k.k.), czynu polegającego na zmuszaniu (art. 191 k.k.), groźby (art. 190 k.k.). Drugie wyraźne ograniczenie to strona podmiotowa – mogą się nań powołać tylko rodzice, opiekunowie i wychowawcy. Przedmiot wykonawczy karcenia to wyłącznie małoletni, tj. osoba, która nie ukończyła 18. roku życia. Przesłanką legalizacji karcenia jest wychowawczy cel zachowania sprawcy. Zachowanie musi być motywowane w takim wypadku chęcią osiągnięcia pozytywnego efektu. Jeśli celem karcenia jest wyrządzenie krzywdy dziecku, nie ma mowy o wyłączeniu kryminalnej bezprawności czynu. Piąty warunek to fakt, że karcenie musi pozostawać w związku z konkretnym przewinieniem dziecka. W tej sytuacji musi zachodzić związek przyczynowy oraz ścisły związek czasowo-sytuacyjny. Konieczność występowania takiego związku upatruje się w tym, że karcenie jest formą kary za konkretny czyn dziecka. Wyraźnie należy zgodzić się ze stanowiskiem J. Lachowskiego, że dopuszczenie się aktu karcenia w celach profilaktycznych będzie zawsze czynem bezprawnym³³. Kolejny warunek to zasada proporcjonalności – zachowanie karzące musi odpowiadać stopniowi przewinienia dziecka. Kluczowa dla przyjęcia kontratypu jest także niezbędność miarkowania użytych środków karcenia – nie mogą one zagrażać ani fizycznemu, ani psychicznemu rozwojowi dziecka. Co więcej podjęte działania nie mogą wyrządzać żadnych krzywd. Nie mogą spowodować u dziecka jakiegokolwiek uszczerbku na zdrowiu. W przeciwnym wypadku zachowanie sprawcy wykraczać będzie poza granice dopuszczalnego

³³ J. Lachowski, *op. cit.* s. 622.

karcenia. Ostatni warunek to całkowity zakaz wymierzania kar cielesnych, gdyż takie zachowanie jest zawsze bezprawne³⁴.

Do istoty karcenia należy cel wychowawczy i wyrządzenie dolegliwości dziecku. Można mówić o karceniu tylko wtedy, gdy intencją przyświecającą sprawcy jest osiągnięcie określonych celów wychowawczych³⁵.

Należy bardzo wyraźnie podkreślić i przestrzec, że wymienione wyżej warunki muszą być spełnione łącznie. Naruszenie jednego z nich powoduje, że zachowanie sprawcy wykracza poza granice dopuszczalnego karcenia, co może rodzić jego odpowiedzialność karną. W takim wypadku sprawca może odpowiadać przede wszystkim za naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 § 1 k.k.), za znieważenie (art. 216 § 1 k.k.), za zmuszanie (art. 191 § 1-2 k.k.), a w skrajnych przypadkach jeśli karcenie wykraczające poza dopuszczalne granice nawet za czyn z art. 207 k.k. – przestępstwo znęcania się.

Na analizowany problem warto także spojrzeć z perspektywy standardów międzynarodowych. W ostatnim okresie bardzo wyraźne jest odchylenie od dopuszczalności karcenia cielesnego jako metody wychowawczej. Coraz częściej obserwujemy tendencję do wprowadzania zakazu stosowania jakiegokolwiek przymusu wobec dzieci, w szczególności stosowania kar cielesnych. Większość tych regulacji to *lex imperfecta*, czyli zakazy bez formalnej sankcji. W ślad za takimi tendencjami uchylono w niektórych państwach również regulacje prawnokarne legalizujące czyny polegające na stosowaniu kar cielesnych wobec dzieci. Jednocześnie nie zakazuje się jednak karcenia słownego czy też karcenia gestem. W literaturze wyrażono pogląd, że taki sposób regulacji jest trafny, ponieważ nie ingeruje on nadmiernie w stosunki rodzinne, zachowując względną swobodę w zakresie stosowania metod wychowawczych³⁶.

W nauce prawa karnego coraz mocniej ograniczany jest pogląd, w myśl którego karcenie dzieci należy do okoliczności wyłączających bezprawność, czyli kontratyphu (zawężenie pola przedmiotowego tego kontratyphu,

³⁴ Odmienne opinie: K. Kamińska, *Zespół maltretowanego dziecka a kontratyphu karcenia małoletnich*, w: *O przemocy w wychowaniu: próba namysłu nad zjawiskiem karalności*, red. M. Bednarska, Toruń 2007, s. 69-79.

³⁵ L. Świto, *Przemoc jako metoda wychowawcza? Karcenie dzieci w świetle prawa międzynarodowego, w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz w prawie polskim*, „Studia Warmińskie” 2010, nr XLVII, s. 345-355.

³⁶ V. Konarska-Wrżosek, *Prawny zakaz stosowania kar fizycznych wobec dzieci – regulacje krajów europejskich*, „Dziecko Skrzywdzone” 2008, nr 2(23), s. 39-40.

a nawet kwestionowanie kontratypów pozaustawowych)³⁷. Wprowadzenie ustawowego zakazu karcenia fizycznego dzieci nie może być podstawą do całkowitego odrzucenia kontratypu przez doktrynę³⁸ lub judykaturę. Kontratyp ten nie wyłącza odpowiedzialności karnej tylko za klapsa, lecz także za wiele innych naruszeń norm prawa karnego, które są uzasadnione wychowawczo. Pamiętajmy, że uruchamianie prawnokarnej ochrony jest rozwiązaniem ostatecznym, drastycznym i nie zawsze właściwym, służącym dobru dzieci, jak i rodziców. Jednym z najlepszych sposobów jest poddanie rodziców kontroli i określonym ograniczeniom przewidzianym przez przepisy k.r.o., a nie karanie ich w trybie kodeksu karnego³⁹.

4. Wnioski

Analiza wyników badań sondażowych prowadzi do sformułowania tezy o niskiej świadomości młodzieży na temat przemocy fizycznej wobec dzieci. Być może na niską świadomość ma wpływ brak jednoznacznych poglądów doktryny na problematykę karcenia wychowawczego, co przekłada się na formułowanie stereotypów społecznych na temat bicia dzieci.

Jak wskazaliśmy już powyżej, z odpowiedzi respondentów wynika jednoznacznie, że nie do końca potrafią zdefiniować „przemoc”. Najczęściej przemoc utożsamiają z karami fizycznymi lub znęcaniem się psychicznym. Żaden respondent nie wspomniał o przemocy ekonomicznej i zaniedbaniu. Również odwołanie do przemocy seksualnej pojawiło się przypadkowo. Można zatem wywnioskować, że respondenci mają świadomość istnienia przemocy w relacjach międzyludzkich, w szczególności rodzice (opiekunowie) – dzieci, ale już definicja tego zjawiska nastęrcza wielu kłopotów.

Respondenci są zdania, że należy karać sprawców za stosowanie przemocy fizycznej wobec dzieci, aczkolwiek istnieje wśród nich przyzwolenie na wymierzanie symbolicznych klapsów, których większość nie zalicza do przemocy fizycznej. Z drugiej strony respondenci nie dają przyzwolenia

³⁷ W. Wolter, *O kontratypach i braku społecznej szkodliwości czynu*, „Państwo i Prawo” 1963, nr 10, s. 507; L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2007, s. 111.

³⁸ P. Czarnek, *Karcenie małoletnich w świetle Konstytucji RP*, w: *Prawne aspekty karcenia małoletnich*, red. F. Ciepły, Warszawa 2011, s. 38.

³⁹ M. Jończyk, *Kontratyp a karcenie małoletnich w polskim prawie karnym*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji AJD w Częstochowie” 2016, nr 1(13), s. 47-56.

na stosowanie przemocy fizycznej wobec dzieci i popierają zakaz stosowania kar cielesnych wprowadzony przez polskiego prawodawcę do k.r.o. w 2010 r.

Niska jest świadomość respondentów na temat instytucji i organizacji udzielających pomocy ofiarom przemocy. Wynika z tego, że mają niską świadomość dotyczącą istnienia określonych przepisów prawnych, które chronią przed przemocą, np. ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie⁴⁰ czy kodeksu karnego, regulujących również te kwestie.

Na podstawie powyższej dyskusji i badań sondażowych można sformułować wnioski, że bardzo ważna jest właściwa i skuteczna kampania społeczna, obalająca stereotypy związane z kłapsem jako metodą wychowawczą, mająca na celu kształtowanie w tym zakresie świadomości moralnej społeczeństwa. Sama większość ankietowanych podkreśla znaczenie kampanii i akcji edukacyjno-społecznych wpływających na zwiększenie świadomości na temat przemocy w rodzinie.

Bibliografia

Literatura

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Warszawa 2019.

Błachut J., *Problemy związane z pomiarem przestępczości*, Warszawa 2007.

Bojarski T., *Zakres kontratypu karcenia małoletnich w polskim prawie karnym*, w: *Prawne aspekty karcenia małoletnich*, red. Ciepły F., Warszawa 2011.

Borucka-Arctowa M., *Świadomość prawna a planowane zmiany społeczne*, Warszawa, Kraków, Wrocław, Gdańsk, Łódź 1981.

Ciepły F., *Partnerstwo w rodzinie a prawnokarny kontratyp karcenia małoletnich*, w: *Partnerstwo w rodzinie. Istota i uwarunkowania relacji między dziećmi a rodzicami*, red. Truskolaska J., Lublin 2019.

Creswell W.J., *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, Kraków 2013.

⁴⁰ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. z 2005 r. Nr 180, poz. 1493, ze zm.).

Czarnek P., *Karcenie małoletnich w świetle Konstytucji RP*, w: *Prawne aspekty karcenia małoletnich*, red. F. Ciepły, Warszawa 2011.

Dragan M., *Doświadczenie traumatyczne a uzależnienie od alkoholu*, Warszawa 2008.

Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2007.

Gibbs G., *Analiza danych jakościowych*, Warszawa 2011.

Gruszczyński L., *Kwestionariusz w socjologii. Budowa narzędzi do badań surveyowych*, Katowice 2001.

Gryniuk A., *Świadomość prawna. Studium teoretyczne*, Toruń 1979.

Grześkowiak A., *Prawo karne*, Warszawa 2011.

Halemba K., A. Izdebska, *Kary fizyczne w wychowaniu dzieci – uwarunkowania i konsekwencje*, „Dziecko Krzywdzone” 2009, nr 3(28).

Helios J., W. Jedlecka, *Przemoc fizyczna wobec dzieci. Perspektywa prawna*, Warszawa 2020.

Hołub J., *Beze mnie jesteś nikim. Przemoc w polskich domach*, Wołowiec 2021.

Hypś S., *Ochrona rodziny w polskim prawie karnym*, Lublin 2012.

Jarosz E., *Spoleczna aprobata przemocy wobec dzieci – obraz i dynamika w perspektywie społeczeństwa polskiego*, „Educational Psychology” 2018, nr 56(14).

Jarosz E., *Przemoc w wychowaniu... w polskim wykonaniu. Postawy rodziców wobec kar cielesnych*, „Studia Edukacyjne” 2018, nr 47.

Jedlecka W., *Zakaz stosowania kar cielesnych a kontratyp karcenia wychowawczego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” no 3978, „Przegląd Prawa i Administracji” 2020, nr CXX/2.

Jończyk M., *Justification and the punishment of children in Polish criminal law*, „Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji AJD w Częstochowie” 2016, nr 1(13).

Kamińska K., *Zespół maltretowanego dziecka a kontratyp karcenia małoletnich*, w: *O przemocy w wychowaniu: próba namysłu nad zjawiskiem karalności*, red. Bednarska M., Toruń 2010.

Kasznia-Kocot J., K. Kołodziejaska, A. Wypych-Ślusarska, I. Kocot, *Zjawisko krzywdzenia dzieci na podstawie badań gimnazjalistów*, „Medycyna Środowiskowa” 2012, nr 15(1).

Kolankiewicz M., *Zrozumieć problem krzywdzenia dzieci*, w: *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Od 50- do 60-lecia. Wykłady inauguracyjne i laudacje 2003-2013*, red. Dryżałowska G., Warszawa 2013.

Krajewski R., *Karcenie dzieci. Perspektywa prawna*, Warszawa 2010.

Krajewski R., *Karcenie jako okoliczność uchylająca bezprawność czynu*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 7-8.

Krajewski R., *Kontratyp karcenia małoletnich po wprowadzeniu prawnego zakazu stosowania wobec nich kar cielesnych*, „Palestra” 2012, nr 1-2.

Kubiak A., I. Przybyłowska, W. Rostocki, *Spółeczna przestrzeń wywiadu kwestionariuszowego*, w: *Analizy i próby technik badawczych w socjologii*, red. Godtkowski Z., Warszawa 1992.

Lachowski J., *Rozdział I. Okoliczności wyłączające bezprawność*, w: *Nauka o przestępstwie. Wyłączenie i ograniczenie odpowiedzialności karnej*, „System Prawa Karnego”, vol. 4, red. Paprzycki K.L., Warszawa 2016.

Łepecka-Klusek C., Pawłowska-Muc A.K., Stadnicka G., Pilewska-Kozak A.B., *Przemoc wobec dziecka*, „Problemy Pielęgniarstwa” 2015, nr 23(2).

Makara-Studzińska M., *Rola doświadczenia przemocy w dzieciństwie w podejmowaniu zachowań ryzykownych w okresie adolescencji*, „Horyzonty Psychologii” 2011, vol. 1, nr 1.

Morawska M., *Zakaz stosowania kar cielesnych a pozaustawowy kontratyp karcenia wychowawczego*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 10.

Olszewska A., *Karcenie dzieci w polskim ustawodawstwie*, „Niebieska Linia” 2009, nr 1(60).

Piątkowska K., *O rzekomym kontratypie karcenia w celach wychowawczych*, w: *Przemoc w prawie i w polityce*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” XI, red. Sadowski M. Sadowa K., Wrocław 2017.

Podgórecki A., *Zarys socjologii prawa*, Warszawa 1971.

Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 2004.

Pragłowska E., Popiel A., *Przemoc jako trauma wielomodalna. Między przemocą a PTSD*, „Niebieska Linia” 2009, nr 1(60).

Różycka-Jaroś S., *Karcenie dzieci – czyn zabroniony czy okoliczność uchylająca bezprawność*, Warszawa 2012.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, wydanie IV, Skrzydło W. (red.), Warszawa 2002.

Stachura I., *Karcenie wychowawcze i ryzyko sportowe. Próba analizy statusu normatywnego wybranych kontratypów pozaustawowych*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007, nr XI (2).

Sulek A., *Ogród metodologii socjologicznej*, Warszawa 2002.

Świto L., *Przemoc jako metoda wychowawcza? Karcenie dzieci w świetle prawa międzynarodowego, w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz w prawie polskim*, „Studia Warmińskie” 2010, nr XLVII.

Warylewski J., *Prawo karne*, Warszawa 2012.

Wolter W., *O kontratypach i braku społecznej szkodliwości czynu*, „Państwo i Prawo” 1963, nr 10.

Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010.

Wrzosek-Konarska V., *Prawny zakaz stosowania kar fizycznych wobec dzieci – regulacje krajów europejskich i stan prawny obowiązujący w Polsce*, „Dziecko Skrzywdzone” 2008, nr 2(23).

Zdankiewicz-Ścigała E., *Aleksytymia i dysocjacja jako podstawowe czynniki zjawisk potraumatycznych*, Warszawa 2017.

Akty normatywne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, ze zm.).

Ustawa z dnia z 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2020 r. poz. 1359).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2021 r. poz. 2345, ze zm.).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. z 2005 r. Nr 180, poz. 1493, ze zm.).

Źródła internetowe:

<https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1418200,mikolaj-pawlak-rzecznik-praw-dziecka-wywiad-rigamonti.html>.

Marcin Jurgilewicz^{1ABDEF}

Andrzej Dana^{2BCDEF}

ZATRZYMANIE PENITENCJARNE W SYSTEMIE ŚRODKÓW PRZYMUSU POZAPROCESOWEGO

PENITENTIAL HOLDING IN THE NON-PROCESS COURT MEASURES SYSTEM

Otrzymano: 20.12.2021 Zaakceptowano: 13.06.2022 Opublikowano: 30.06.2022

DOI: 10.5604/01.3001.0015.8796

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

A – projekt badań; B – wykonanie badań; C – analiza statystyczna; D – interpretacja danych;

E – przygotowanie manuskryptu; F – przegląd piśmiennictwa

Streszczenie

Artykuł w swej treści odwołuje się do mało komentowanego zagadnienia wiążącego się z zatrzymaniem penitencjarnym jako środka reakcji prawnej i w swym ujęciu posiada on charakter *de lege lata*. Celem artykułu stało się zwrócenie uwagi na kwestię sfery proceduralnej, jak i technicznej wiążącej się z realizacją zatrzymania osoby w trybie zatrzymania penitencjarnego. Innym celem artykułu stała się także próba zwrócenia uwagi na to, czy możliwym jest uregulowanie zatrzymania penitencjarnego w sposób ujednolicony w jednym akcie normatywnym. Dokonana w opracowaniu egzegeza prawna wyraźnie wskazuje, że kwestia zatrzymania penitencjarnego została rozproszona w wielu aktach normatywnych.

¹ Dr hab. Marcin Jurgilewicz, prof. PRz, Zakład Prawa i Administracji, Politechnika Rzeszowska im. I. Łukasiewicza. Ekspert Polskiej Komisji Akredytacyjnej, e-mail: m.jurgilewicz@prz.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2243-2165.

² Dr Andrzej Dana, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, e-mail: andrzej.dana@uph.edu.pl, ORCID: 0000-0002-1035-5302.

To z kolei tworzy sfery niedookreślone, bowiem jego realizacja zawiera się w czasie – od chwili zatrzymania osoby przez Policję aż do momentu doprowadzenia jej do jednostki penitencjarnej. Postawiono zatem w opracowaniu pytanie badawcze, na ile możliwe jest uproszczenie tej procedury na poziomie normatywnym, która obejmowałaby skonsolidowany akt prawny.

Słowa kluczowe: zatrzymanie procesowe, zatrzymanie penitencjarne, skazany, zakład karny, przepustka

Abstract

The article in its content refers to the little commented issue related to penitentiary detention as a Wednesday of legal reaction and in its terms it has a *de lege lata* character. The aim of the article was to draw attention to the procedural and technical sphere related to the detention of a person in the penitentiary detention mode. Another aim of the article has become an attempt to draw attention to whether it is possible to regulate penitentiary detention in a standardized manner in one normative act. The legal exegesis presented in the study clearly indicates that the issue of penitentiary detention has been dispersed in many normative acts. Such a situation, in turn, creates undefined spheres, because its implementation is carried out in time – from the moment the person is arrested by the Police until the person is brought to a penitentiary unit. Therefore, the study posed a research question to what extent it is possible to simplify this procedure at the normative level, which would include a consolidated legal act.

Key words: trial detention, penitentiary detention, convict, prison, pass

Wstęp

Kara pozbawienia wolności w swym prawnym wymiarze jest sankcją znajdującą zastosowanie wobec osoby, która dopuściła się ustawowo określonego czynu zabronionego. Polega ona na wyizolowaniu penitencjarnym stanowiącym najbardziej dotkliwą formę kary, jakie państwo może nałożyć

na osobę za naruszenie norm prawa karnego. Ta kryminalna kara ma być ze swej istoty formą dolegliwości wobec osoby, która na nią zasłużyła, jako efekt jej postępowania niezgodnego z prawem. Jej stopień zawiera się w dużej mierze w długości czasu trwania izolacji, który jest zróżnicowany, jak też formy jej odbywania. Inną kwestię wiążącą się z dolegliwością tej kary stanowi jej oddziaływanie na sfery fizyczne i społeczne, a najbardziej odczuwalna jest ona w obszarach psychicznych osoby pozbawionej wolności. Izolacja penitencjarna zasadniczo zawiera w swojej treści wszystkie te elementy. Kara pozbawienia wolności w wymiarze formalnym jest konsekwencją oceny przez sąd czynu zabronionego popełnionego przez sprawcę. Z kolei w części ogólnej ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny³ w treści art. 32 prawodawca określił trzy zróżnicowane formy pozbawienia wolności: karę pozbawienia wolności trwającą od 1 miesiąca do lat 15 (maksymalna granica nie może zostać przekroczona nawet przy stosowaniu nadzwyczajnego obostrzenia kary), karę 25 lat pozbawienia wolności oraz karę dożywotniego pozbawienia wolności. Orzeczenie jednej ze wskazanych kar stanowi efekt oceny przez sąd czynu, jaki został zarzucony oskarżonemu. Samo zaś skazanie na karę pozbawienia wolności wiąże się ze skonkretyzowanym rodzajem przestępstwa i zachowaniem sprawcy. Wskazuje się, że kara pozbawienia wolności realizowana jest w zakładach karnych poprzez oddziaływanie naprawcze mające kształtować u więźniów gotowość do aktywności nastawionej na zmianę własnego stylu zachowania i cech osobowości⁴.

Kara pozbawienia wolności wyraża się w konieczności izolacji penitencjarnej jako najbardziej dotkliwej formy reakcji na przestępstwo, którego dopuścił się oskarżony. Jest to jedna z koniecznych reakcji państwa na naruszenie norm prawa karnego. Kara ta nakazuje niezbędność przymusowego odizolowania osoby od społeczeństwa jako konsekwencji popełnionego przez nią przestępstwa. Jest ona sposobem na ochronę społeczeństwa przed sprawcą – jednostką. Celem każdej kary kryminalnej, w tym i pozbawienia wolności, jest m.in. kształtowanie u osób naruszających prawo zdolności do funkcjonowania społecznego zgodnie z obowiązującymi regułami i powstrzymywania się od ponownego popełnienia przestępstwa.

³ Dz. U. z 2020 r. poz. 1444, ze zm.

⁴ Zob. M. Gordon, *Psychologiczne bariery procesu resocjalizacji w: Wiedza, doświadczenie, praktyka: interdyscyplinarne spojrzenie na problemy społeczne*, M. Marczak, Pastwa-Wojciechowska, M. Błażek, Kraków-Gdańsk 2010, s. 269-270.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy⁵ w treści art. 67 odwołuje się do celów kary pozbawienia wolności. Jej wykonywanie ma na celu kształtowanie społecznie pożądaných postaw u skazanych, w szczególności wywołanie u takich osób poczucia odpowiedzialności i potrzeby przestrzegania porządku prawnego, a tym samym powstrzymanie się od powrotu do przestępstwa. Dla osiągnięcia tego celu prowadzone są zindywidualizowane oddziaływania na skazanych w ramach określonych w treści tej ustawy systemów wykonywania kary, w różnych rodzajach i typach zakładów karnych. W oddziaływaniu na skazanych uwzględnia się poszanowanie ich praw oraz wymaga się wypełniania przez nich obowiązków. Uwzględniana zostaje przede wszystkim praca sprzyjająca zdobywaniu odpowiednich kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym oraz środki terapeutyczne. Odbywanie kary pozbawienia wolności przez osobę skazaną odbywa się w rzeczywistości więziennej, która wiąże się z ograniczeniem kontaktów z otoczeniem zewnętrznym, osobami bliskimi, przymusem przebywania w celi z nieznanymi osobami, przestrzeganiem rygorów jej odbywania, koniecznością przestrzegania dyscypliny i porządku.

I. Zakład karny (jednostka penitencjarna)

Przykładem jednostki penitencjarnej, w której osoby skazane prawomocnym wyrokiem sądu odbywają karę pozbawienia wolności polegającą na przymusowym ich umieszczeniu i przetrzymywaniu przez określony czas w miejscu zamkniętym i strzeżonym jest zakład karny. Każdy z nich posiada ustalony porządek wewnętrznego funkcjonowania charakteryzujący się w szczególności ustalonym codziennym harmonogramem dnia obejmującym zakazy i nakazy dotyczące osób w nim osadzonych. Ustanowione są w nim reguły dyscypliny jako nakazy podporządkowania się im przez osadzonych. Konieczność ustalenia zasad funkcjonowania takich obiektów została zawarta w treści art. 249 k.k.w., który nałożył na Ministra Sprawiedliwości obowiązek wydania rozporządzenia w formie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności mającego w szczególności określać: organizację przyjęć do zakładów

⁵ Dz. U. z 2021 r. poz. 53, ze zm. (dalej: k.k.w.).

karnych i aresztów śledczych, sposób rozmieszczania osadzonych w celach mieszkalnych, porządek wewnętrzny zakładów karnych i aresztów śledczych, jak również organizację przyjmowania korespondencji oraz organizację widzeń w zakładach karnych i aresztach śledczych. Na podstawie tej delegacji ustawowej zostało wydane rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności⁶.

Zakład karny to ustawowo ustanowione miejsce odbywania kary pozbawienia wolności przez osobę skazaną prawomocnym wyrokiem sądu. Jest on obiektem zamkniętym i strzeżonym, w którym przymusowo umieszczana zostaje osoba skazana na określony czas. Dla skazanego na tę karę oznacza to, iż jego pobyt wiąże się z koniecznością przebywania w tym miejscu. Odbywa on w nim tak zasądzoną karę w ściśle ustanowionych warunkach, które określa regulamin jako określone rygory wiążące się z tym miejscem. W szczególności objawiają się one poprzez konieczność przebywania w tym miejscu z jednoczesnym ograniczeniem dostępu osób spoza zakładu karnego oraz swobodnego kontaktu z nimi. Zasadniczo występuje tu brak możliwości wyjścia na wolność poza unormowanym prawnie systemem przepustek i zwolnień zawierających się w systemie nagród. Stosowany jest także ustalony system kar regulaminowych za przewinienia przeciw dyscyplinie przez skazanego. W zakładzie karnym prowadzone są w każdym systemie wykonywania kary pozbawienia wolności oddziaływania penitencjarne zmierzające do realizacji celów wykonywania tej kary i są one określone w kodeksie karnym wykonawczym Oddziaływania penitencjarne realizowane są w szczególności w oddziałach i działach penitencjarnych. Prowadzone jest one w formie zindywidualizowanych oddziaływań dostosowanych do psychofizycznych właściwości skazanego, a także działań wobec grupy skazanych. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych⁷ określiło sposoby prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w ramach wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładach karnych i wyodrębnionych oddziałach zakładu karnego w aresztach śledczych, wobec skazanych. Oddziaływaniem w myśl postanowień tego rozporządzenia jest zespół stosowanych w zakładzie środków i metod zmierzających

⁶ Dz. U. z 2016 r. poz. 2231.

⁷ Dz. U. z 2013 r. poz. 1067.

do wzbudzenia w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw. Prowadzone jest ono w grupie wychowawczej wyodrębnionej poprzez miejsce zakwaterowania z udziałem wyznaczonych wychowawców do każdej z grup skazanych.

W polskim systemie penitencjarnym występują obecnie cztery typy zakładów karnych. Kara pozbawienia wolności (art. 69 k.k.w.) wykonywana jest w następujących rodzajach zakładów karnych: dla młodocianych, dla odbywających karę po raz pierwszy, dla recydywistów penitencjarnych bądź dla odbywających karę aresztu wojskowego. Z kolei zgodnie z treścią art. 70 § 1 k.k.w. skazani mogą odbywać karę pozbawienia wolności w zakładzie otwartym, półotwartym oraz zamkniętym. Ten ostatni jest przeznaczony dla recydywistów oraz osób, które popełniły zbrodnie, a ich zachowanie może być niebezpieczne i stanowić może zagrożenie dla społeczeństwa. Różnią się one w szczególności stopniem zabezpieczenia, izolacji skazanych oraz wynikającymi z tego ich obowiązkami i uprawnieniami w zakresie poruszania się w zakładzie i poza jego obrębem (art. 70 § 2 k.k.w.). Zakładem karnym kieruje dyrektor, a wyodrębnionym oddziałem może kierować podlegający dyrektorowi kierownik (art. 72 § 1 k.k.w.).

II. System przepustek

Najbardziej widocznym w procesie resocjalizacji jest system przepustek i nagradzania skazanych. Ma on z założenia motywować osadzonych do pożądaných zachowań, a także ułatwiać zapewnienie ładu i porządku w placówkach penitencjarnych. Przepustki i nagrody przyznawane są w dużej mierze skazanym, którzy w czasie odbywania kary wyróżnili się dobrym zachowaniem. Właściwe i pożądané zachowanie skazanego nie jest jednak wystarczające do przyznania mu możliwości opuszczenia na określony czas zakładu karnego. Przepisy kodeksu karnego wykonawczego dają taką możliwość skazanemu, aby zachęcić go do poprawy zachowania i regulują kwestię możliwości czasowego opuszczenia zakładu karnego w kilku miejscach. Pierwszą regulacją dotyczącą udzielania przepustek jest ta, zawarta w art. 91 pkt 7 k.k.w. Na jego podstawie skazanemu można udzielić przepustki z zakładu karnego nie częściej niż raz na dwa miesiące, łącznie na okres nieprzekraczający 14 dni w roku. Taka przepustka przyznawana jest skazanemu, który odbywa karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu półotwartego. Kolejną regulacją dającą

uprawnienie skazanemu do przepustki z zakładu karnego jest art. 92 pkt 9 k.k.w. Na jego podstawie skazanemu można udzielić przepustki z zakładu karnego nie częściej niż raz w miesiącu, łącznie na okres nieprzekraczający 28 dni w roku. Regulacja ta dotyczy skazanego, który odbywa karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu otwartego.

W piśmiennictwie naukowym podkreśla się, że jeżeli więzień ma możliwość okresowo opuścić jednostkę penitencjarną i pójść od domu, może to zmniejszyć przynajmniej niektóre problemy, które wynikają z faktu pozbawienia wolności, w tym problemy natury seksualnej oraz związane z relacjami pomiędzy skazanymi a ich partnerami. Stąd, jeżeli to tylko możliwe, więzień powinien otrzymywać przepustki do domu regularnie i kryteria ich udzielania powinny podlegać zrozumiałym, oczywistym zasadom. Jeżeli są przyznawane jako przywilej, na podstawie arbitralnych decyzji, i jako nagroda za dobre zachowanie, dewaluuje to przepustki więzienne jako środek podtrzymywania więzi z rodziną, kontaktów społecznych oraz może powodować poczucie niesprawiedliwego traktowania⁸.

Inną możliwość czasowego opuszczenia przez skazanego zakładu karnego określono w oddziale 8. kodeksu karnego wykonawczego zatytułowanego „Nagrody i ulgi”. W treści art. 137 k.k.w. wskazuje się, iż w toku odbywania kary pozbawienia wolności skazanemu wyróżniającemu się dobrym zachowaniem mogą być przyznawane nagrody. Nagroda może być również przyznana skazanemu w celu zachęcenia go do poprawy zachowania. Ta norma określa ogólne przesłanki formalne i materialne, które muszą zaistnieć, aby skazany mógł otrzymać nagrodę w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Art. 138 § 1 k.k.w zawiera katalog nagród, którymi są:

- 1) zezwolenie na dodatkowe lub dłuższe widzenie;
- 2) zezwolenie na widzenie bez osoby dozorującej;
- 3) zezwolenie na widzenie w oddzielnym pomieszczeniu, bez osoby dozorującej;
- 4) zatarcie wszystkich lub niektórych kar dyscyplinarnych;
- 5) nagroda rzeczowa lub pieniężna;
- 6) zezwolenie na widzenie bez dozoru, poza obrębem zakładu karnego, z osobą najbliższą lub osobą godną zaufania, na okres nieprzekraczający jednorazowo 30 godzin;

⁸ Por. E. Dawidziuk, *Traktowanie osób pozbawionych wolności we współczesnej Polsce na tle standardów międzynarodowych*, LEX 2013, nr 166290.

- 7) zezwolenie na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru, na okres nieprzekraczający jednorazowo 14 dni;
- 8) pochwała;
- 9) zezwolenie na częstsze branie udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych z zakresu kultury fizycznej i sportu;
- 10) zezwolenie na przekazanie osobie wskazanej przez skazanego upominku;
- 11) zezwolenie na odbywanie widzeń we własnej odzieży;
- 12) zezwolenie na otrzymanie dodatkowej paczki żywnościowej;
- 13) zezwolenie na dokonywanie dodatkowych zakupów artykułów żywnościowych i wyrobów tytoniowych oraz przedmiotów dopuszczonych do sprzedaży w zakładzie karnym;
- 14) zezwolenie na telefoniczne porozumienie się skazanego ze wskazaną przez niego osobą na koszt zakładu karnego.

W katalogu tych nagród w pkt 6 i 7 zawarta została możliwość udzielenia skazanemu nagrody w postaci czasowego opuszczenia zakładu karnego, a tym samym otrzymania pewnej formy przepustki. Taka nagroda jako możliwość czasowego zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego stanowi zastosowanie wobec skazanego jednego z elementów oddziaływania penitencjarnego spełniającego istotną funkcję z perspektywy resocjalizacji i zasady normalizacji. Warunkiem niezbędnym przyznania którejs z tych nagród (art. 139 § 1 k.k.w.) jest pozytywna prognoza opierająca się na założeniu wynikającym z analizy tego, że postawa w czasie odbywania przez skazanego kary uzasadnia przypuszczenie, iż w czasie pobytu poza zakładem karnym będzie przestrzegał porządku prawnego. Warunkiem koniecznym przyznania tej nagrody jest odbycie przez skazanego co najmniej połowy kary. Nagrody w postaci zezwolenia na widzenie bez dozoru, poza obrębem zakładu karnego, z osobą najbliższą lub osobą godną zaufania, na okres nieprzekraczający jednorazowo 30 godzin lub opuszczenie zakładu karnego bez dozoru, na okres nieprzekraczający jednorazowo 14 dni przyznaje dyrektor zakładu karnego z urzędu lub na pisemny wniosek przełożonego skazanego. W tym przedmiocie dyrektor zakładu karnego może upoważnić kierownika wyodrębnionego oddziału do przyznawania nagrody widzenia bez dozoru, poza obrębem zakładu karnego, z osobą najbliższą lub osobą godną zaufania, na okres nieprzekraczający jednorazowo 30 godzin. Natomiast udzielenie tych nagród wobec tymczasowo aresztowanego, mającego prawa i obowiązki skazanego odbywającego karę pozbawienia wolności, wymaga wydania zarządzenia o zgodzie przez

organ, do którego dyspozycji pozostaje. Stąd też pojawiło się stwierdzenie, iż legalność opuszczenia zakładu karnego lub aresztu śledczego wymaga wydania zezwolenia właściwego organu postępowania wykonawczego. W odniesieniu do skazanego odbywającego karę pozbawienia wolności przepisy te przewidują kilka form takich przepustek⁹.

Na gruncie literatury naukowej słusznie się zauważa, że uzyskanie przez skazanego zezwolenia na czasowe opuszczenie zakładu karnego (nagroda, przepustka) to także sygnał dla innych skazanych, że w zakładzie karnym również skazany ma wpływ na swój los, i to że od skazanego zależy, czy pewną część kary spędzi poza murami więzienia¹⁰.

Podkreśla się także to, że nagrody tworzą wzmocnienia pozytywne i zachętę do poprawy, a kary – wzmocnienia negatywne, mające na celu wyeliminowanie zachowań niepożądanych. Resocjalizacyjny charakter nagród i kar potwierdza również to, że z założenia ich stosowanie musi być podporządkowane celom i zasadom wykonywania kary pozbawienia wolności¹¹.

Przepustki i nagrody stanowią prawne instrumenty oddziaływania resocjalizacyjnego objawiające się możliwością czasowego opuszczenia zakładu karnego przez skazanego. W swym wymiarze należą one do najbardziej wyrazistych form oddziaływania na osoby pozbawione wolności. Obie te instytucje tworzą system przepustek umożliwiający krótkotrwały pobyt skazanego poza zakładem karnym. Charakteryzują się konstrukcją zindywidualizowanego oddziaływania na skazanego i mają za zadanie przyczynić się do zapewniania właściwego procesu resocjalizacji. System przepustkowy jako możliwość czasowego opuszczenia miejsca odbywania kary pozbawienia wolności jest modelem dualistycznym. Po pierwsze, tworzą go tzw. przepustki systemowe, o których mowa w art. 91 i art. 92 k.k.w.; przepustki te, udzielane skazanemu odbywającemu karę pozbawienia wolności występują w odniesieniu do zakładów karnych typu otwartego, jak też i półotwartego. Wpisują się one niewątpliwie w całokształt

⁹ Zob. Z. Hołda, *Zatrzymanie penitencjarne (wybrane zagadnienia)*, w: *Nauka wobec przestępczości. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Hanauska*, red. J. Błachut, M. Szewczyk, J. Wójcikiewicz, Kraków 2001, s. 217.

¹⁰ Por. M. Melezini, G.B. Szczygieł, *Czasowe opuszczenie zakładu karnego formą przygotowania skazanego do wolności*, w: *Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego. Aktualne problemy prawa karnego wykonawczego*, red. G.B. Szczygieł, P. Hofmański, Białystok 1999, s. 195.

¹¹ Zob. T. Szymanowski, Z. Świda, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe. Akty wykonawcze*. Warszawa 1999, s. 333; S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 358.

instrumentów resocjalizacji dających możliwość przygotowania się osób odbywających karę pozbawienia wolności do życia po opuszczeniu zakładu karnego. W systemie przepustek wchodzi w oczywisty sposób możliwość czasowego opuszczenia zakładu karnego, którą skazany może otrzymywać w ramach przyznanej przez dyrektora zakładu karnego nagrody jako zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru, o których mowa w art. 138 § 1 pkt 7 i 8 k.k.w. Analizując kwestię systemu przepustkowego, jako możliwości czasowego opuszczenia zakładu karnego, to można wskazać na przepustki nagrodowe określone w treści art. 138 k.k.w. oraz przepustki systemowe (art. 91 pkt 2, 3 i 7 k.k.w.).

III. Procedura zatrzymania penitencjarnego

Podstawowym obowiązkiem skazanego, któremu przyznano możliwość opuszczenia na określony czas zakładu karnego jest powrót (stawienie się) w wyznaczonym terminie w miejscu dotychczasowego odbywania kary. W literaturze wskazuje się na istotną kwestię, czyli niebezpieczeństwa wynikające z udzielania przepustek bądź zezwoleń na czasowe opuszczenie zakładu karnego. Na pierwszy plan wysuwa się ryzyko nieterminowego powrotu do zakładu karnego czy nie powrócenie do zakładu karnego lub aresztu śledczego w ogóle, co stanowi przestępstwo z art. 242 § 2 k.k.¹². Każdy skazany, który dostaje możliwość krótkotrwałego wyjścia z zakładu karnego w ramach systemu przepustowego posiada świadomość tego, że jeśli w ciągu 3 dni po upływie wyznaczonego terminu nie wróci, to popełnia przestępstwo. Niezależnie od tego naraża się także na karę dyscyplinarną, gdy jego powrót się opóźni i nie będzie usprawiedliwiony. Skazany zgodnie z art. 142 § 1 k.k.w. podlega odpowiedzialności dyscyplinarnej za zawinione naruszenie nakazów lub zakazów wynikających z ustawy, regulaminu lub innych przepisów wydanych na jej podstawie albo ustalonego w zakładzie karnym lub miejscu pracy porządku. Katalog kar, jakie mogą być nałożone na skazanego, został określony w art. 143 § 1 k.k.w. Wyrazistą reakcją prawną wiążącą się z niepowrotem skazanego

¹² P. Daniluk, *O przestępstwach samouwolnienia się osoby pozbawionej wolności (art. 242 § 1 i 4 k.k.) oraz niepowrotu osoby pozbawionej wolności do zakładu karnego lub aresztu śledczego (art. 242 § 2 i 3 k.k.)*, w: *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, P. Wiktorska, I. Rzeplińska, M. Niełacna, Warszawa 2013.

do zakładu karnego jest to, iż będzie on poszukiwany, a po ustaleniu miejsca pobytu zostanie zatrzymany w trybie zatrzymania penitencjarnego.

Zatrzymanie penitencjarne nie jest pojęciem *stricte* prawnym, gdyż nie wywodzi się wprost z przepisu prawnego, na podstawie którego dokonywana jest ta czynność. Pozostaje terminem powstałym na gruncie praktyki, jako jednej z form zatrzymania pozaprosesowego osoby. Jest ono jedną z form zatrzymania osoby, a w obowiązującym systemie prawnym wyróżnia się zatrzymanie procesowe oraz zatrzymanie pozaprosesowe. Podstawowym celem zatrzymania procesowego jest zapewnienie prawidłowej realizacji postępowania karnego. Podstawę jego stosowania stanowi art. 244 § 1, art. 247 k.p.k. i art. 45 § 1 k.p.o.w., które normują zatrzymanie procesowe *sensu stricto*. Natomiast zatrzymania pozaprosesowe uprzedzają ewentualne zagrożenia dla porządku i bezpieczeństwa publicznego, służą wyeliminowaniu konkretnego zagrożenia, jakie stwarza dla siebie lub porządku publicznego dana osoba. Do tej kategorii zatrzymania zalicza się:

- 1) zatrzymanie porządkowe (prewencyjne), mające na celu ochronę porządku i bezpieczeństwa publicznego, stosowane wobec osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla mienia (art. 15 ust. 1 pkt 3 ustawy o Policji),
- 2) zatrzymanie penitencjarne, stosowane wobec osób pozbawionych wolności, które na podstawie zezwolenia właściwego organu opuściły areszt śledczy albo zakład karny i w wyznaczonym terminie nie powróciły do niego (np. art. 15 ust. 1 pkt 2a ustawy o Policji); ma ono na celu doprowadzenie tych osób do aresztu śledczego lub zakładu karnego,
- 3) zatrzymanie administracyjne, polegające na doprowadzeniu osoby do dyspozycji określonego organu, np. w celu umieszczenia jej w izbie wytrzeźwień (art. 40 ust. 1 ustawy z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, czy umieszczenia w szpitalu psychiatrycznym (np. art. 32 ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego),
- 4) zatrzymanie osoby celem jej odosobnienia realizowane na podstawie art. 17 ust. 3 ustawy z 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym,
- 5) zatrzymanie cudzoziemca w celu wydalenia – w stosunku do którego zachodzą okoliczności uzasadniające jego wydalenie, albo który nie zastosuje się do wymagań określonych w decyzji o wydaleniu, art. 101 ust. 1 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o cudzoziemcach,
- 6) zatrzymanie na wniosek Szefa Urzędu do Spraw Cudzoziemców wnioskodawcy lub osoby, w imieniu, której wnioskodawca występuje

– dotyczy postępowania w sprawie nadania statusu uchodźcy lub udzielenia ochrony uzupełniającej na podstawie art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej,

- 7) zatrzymanie krótkotrwałe (chwilowe), zgodnie z art. 15 ust 1 pkt 1 ustawy o Policji, np. w celu wylegitymowania, ustalenia tożsamości osoby, udzielenia pouczenia lub nałożenia na nią mandatu karnego¹³.

Zatrzymanie penitencjarne jest środkiem przymusu stosowanym przez uprawnione organy wobec skazanego (osoby) w celu doprowadzenia go do zakładu karnego jako tego, który na podstawie zezwolenia opuścił zakład karny lub areszt śledczy i w wyznaczonym terminie do niego nie powrócił. Sama nazwa skonstruowana dla tego rodzaju zatrzymania pozaprocesowego zdefiniowana zostaje poprzez kwestię celu, jaki ma zostać osiągnięty. Na tej zasadzie zdefiniowane zostały przypadki zatrzymania prewencyjnego lub administracyjnego osoby. Jednakże to zatrzymanie stosowane jest wobec prawnie określonego podmiotu, posiada ściśle zdefiniowany status procesowy – i jest nim skazany. Jest nim zawsze osoba pozbawiona wolności na podstawie prawomocnego wyroku skazującego wydanego przez sąd lub jako efektu zastosowania izolacyjnego środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania. Taka osoba zostaje osadzona w zakładzie karnym lub areszcie śledczym. Zgodnie z treścią art. 1 § 1 k.k.w. wykonywanie orzeczeń w postępowaniu karnym, w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe i w postępowaniu w sprawach o wykroczenia oraz kar porządkowych i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności odbywa się według przepisów kodeksu karnego wykonawczego, chyba że ustawa stanowi inaczej.

Tego typu zatrzymanie dokonywane jest przez Policję, a także Służbę Więzienną. Normatywna podstawa tego zatrzymania, realizowanego przez Policję zawarta została w art. 15 ust. 1 pkt 2a ustawy z 6 kwietnia 1990 r. o Policji¹⁴ i stosowane jest ono wobec osób pozbawionych wolności, które na podstawie decyzji właściwego organu opuściły zakład karny lub areszt śledczy i w wyznaczonym terminie do niego nie powróciły. Natomiast

¹³ A. Dana, *Instytucja pozaprocesowego zatrzymania osoby w polskim systemie prawnym*, Siedlce 2012, s. 17-22. Zob. też M. Jurgilewicz, *Rola podmiotów uprawnionych do użycia lub wykorzystania środków przymusu bezpośredniego i broni palnej w ochronie bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Siedlce 2017, s. 200.

¹⁴ Dz. U. z 2021 r. poz. 1882.

Służba Więzienna tę formę zatrzymania osoby stosuje na podstawie art. 18 ust. 1 pkt 7 ustawy z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej¹⁵. Jej funkcjonariusze dokonują zatrzymania osób pozbawionych wolności, które dokonały ucieczki: z aresztu śledczego lub zakładu karnego bądź w trakcie konwojowania lub zatrudnienia, jak również na podstawie zezwolenia właściwego organu opuściły areszt śledczy albo zakład karny i nie powróciły do niego w wyznaczonym terminie bądź korzystając z zezwolenia na czasowe opuszczenie aresztu śledczego lub zakładu karnego bez konwoju funkcjonariusza. Czynność wiążąca się z zatrzymaniem i doprowadzeniem do jednostki penitencjarnej osoby skazanej na karę pozbawienia wolności przez Policję, wynika w głównej mierze z konieczności realizacji polecenia sądu wydanego w celu wykonania orzeczonej kary, o której mowa w art. 79 § 2 k.k.w. W oczywisty sposób taka osoba nie może być doprowadzona bez uprzedniego zatrzymania jej przez Policję. Zatrzymanie penitencjarne nie łączy się w żadnej mierze z prowadzonym postępowaniem przygotowawczym lub sądowym. Jest ono wynikiem wydanego uprzednio prawomocnego orzeczenia w przedmiocie kary pozbawienia wolności.

W piśmiennictwie naukowym wskazuje się, że zatrzymanie penitencjarne może być stosowane tylko wobec skazanych odbywających karę pozbawienia wolności lub tymczasowo aresztowanych, którzy opuścili jednostkę penitencjarną na podstawie decyzji uprawnionych organów, tzn. w sposób legalny przebywali na wolności, ale nie powrócili do jednostki w wyznaczonym terminie¹⁶.

Możliwość opuszczenia zakładu karnego (lub aresztu śledczego) przez skazanego zawsze wiąże się z wydaniem zezwolenia przez właściwy organ postępowania wykonawczego. Zastosowanie zatrzymania penitencjarnego łączy się ściśle z reakcją władz zakładu karnego w każdym stwierdzonym przez nie przypadku gdy skazany nie wraca w wyznaczonym terminie z udzielonej przepustki. Uruchamia to działania o charakterze poszukiwawczym przez Policję, która aby mogła wdrożyć takie czynności jako działania mające za zadanie doprowadzenie do zatrzymania takiej osoby, musi uzyskać informację o tym w przewidzianej prawnej formie. Użytkuje się ją od władz zakładu karnego, które są prawnie zobligowane

¹⁵ Dz. U. z 2021 r. poz. 1064, ze zm. Zob. M. Jurgilewicz, *Rola podmiotów uprawnionych do użycia lub wykorzystania środków przymusu bezpośredniego...*, s. 266-267.

¹⁶ I. Kobus, I. Dziugiel, *Zatrzymanie, ujęcie, doprowadzenie, sprowadzenie osoby*, Szczytno 2006, s. 217.

do informowania o każdym niepowrocie skazanego do danej jednostki penitencjarnej. Informowana o tym fakcie zostaje wtedy właściwa terytorialnie jednostka Policji. Jednakże takie zachowanie skazanego powodujące konieczność wszczęcia jego poszukiwań i zatrzymania nie jest wprost wyrażone na gruncie kodeksu karnego wykonawczego. Występuje tu brak wyrazistego uregulowania tej kwestii wiążącej się ściśle z przebiegiem wykonywania kary pozbawienia wolności, a nakładającej obowiązek wszczęcia poszukiwań osoby skazanej. Ta kwestia została unormowana poza regulacjami tej ustawy i zawiera się w zapisach rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 czerwca 2015 r. w sprawie czynności administracyjnych związanych z wykonywaniem tymczasowego aresztowania oraz kar i środków przymusu skutkujących pozbawieniem wolności oraz dokumentowania tych czynności¹⁷.

Zgodnie z treścią § 138 pkt 1 powołanego wyżej rozporządzenia, jeżeli osadzony zbiegł albo w wyznaczonym terminie nie powrócił z przepustki, należy:

- 1) powiadomić telefaksem komendę powiatową (rejonową, miejską) Policji właściwą dla miejsca stałego pobytu osadzonego, w razie potrzeby za pośrednictwem komendy wojewódzkiej (Stołecznej) Policji;
- 2) przesłać wniosek o zatrzymanie osadzonego wraz z informacjami, które mogą ułatwić zatrzymanie, do komendy wojewódzkiej (Stołecznej) Policji właściwej miejscowo dla jednostki penitencjarnej, a jego odpis albo do organu dysponującego – w wypadku tymczasowo aresztowanego lub właściwego sądu – w wypadku skazanego, jak też ukaranego bądź do sądu penitencjarnego;
- 3) skompletować dokumentację osadzonego, dołączając do akt ewidencyjnych teczkę osobo-poznawczą, książkę zdrowia, kartę identyfikacyjną oraz kartę tożsamości, a następnie przechowywać ją w dziale ewidencji oddzielnie od pozostałych akt.

Powiadomienie takie wydaje się: natychmiast – w wypadku ucieczki lub po apelu wieczornym – w wypadku osadzonego korzystającego z przepustki bądź po upływie godziny od wyznaczonego osadzonemu terminu powrotu z przepustki – jeżeli ten termin upływa po apelu wieczornym. W wypadku powrotu osadzonego lub przyjęcia go do innej jednostki penitencjarnej jednostka, w której ewidencji dotychczas pozostawał, przesyła powiadomienie i odwołanie wniosku o zatrzymanie do Policji.

¹⁷ Dz. U. z 2020 r. poz. 869, ze zm.; dalej: rozporządzenie MS z 23 czerwca 2015 r.

Podmiotem zobowiązanym do podjęcia takich działań jest bez wątpienia dyrektor zakładu karnego i to on każdorazowo będzie powiadamiał właściwie terytorialnie komendę Policji – właściwie miejscowo ze względu na miejsce zamieszkania lub pobytu skazanego. Władze zakładu karnego przygotowują i przesyłają wniosek o zatrzymanie skazanego oraz wszelkie inne informacje mogące ułatwić ustalenie miejsca pobytu skazanego.

Po otrzymaniu informacji przez jednostkę Policji taka osoba będzie poszukiwana, a z chwilą ustalenia jej miejsca pobytu zostanie ona zatrzymana w trybie penitencjarnym i podjęte zostaną czynności związane z doprowadzeniem jej do zakładu karnego. Kwestie wykonywania przez policjantów czynności służbowych w zakresie konwojowania i doprowadzania osób reguluje obwieszczenie Komendanta Głównego Policji z dnia 16 listopada 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu zarządzenia Komendanta Głównego Policji w sprawie form i metod wykonywania przez policjantów konwojów i doprowadzeń¹⁸.

Doprowadzenie jest zespołem czynności związanych z przemieszczaniem osoby pozbawionej wolności lub nietrzeźwej do siedziby jednostki organizacyjnej Policji lub innego miejsca wskazanego przepisami prawa lub określonego przez uprawniony organ. Doprowadzenia zgodnie z treścią § 34 pkt 1 zarządzenia wykonuje się w odniesieniu do:

- 1) osób wskazanych w pisemnym poleceniu sądu, prokuratora oraz innych uprawnionych organów, zlecających wykonanie tego rodzaju zespołu czynności;
- 2) osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu:
 - a) umieszczenia w pomieszczeniach jednostek organizacyjnych Policji przeznaczonych dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia, tymczasowym pomieszczeniu przejściowym, pokoju przejściowym lub policyjnej izbie dziecka,
 - b) poddania badaniom lekarskim lub zabiegom medycznym,
 - c) udziału w czynnościach postępowania karnego, karnego skarbowego, administracyjnego, postępowania w sprawach o wykroczenia albo postępowania w sprawach nieletnich,
 - d) osadzenia w jednostce penitencjarnej,
 - e) wytrzeźwienia.

Doprowadzenie takich osób leży w gestii policjantów wyznaczonych przez kierownika właściwej rzeczowo komórki organizacyjnej jednostki

¹⁸ Dz. Urz. KGP z 2018 r. poz. 119.

Policji. Realizują oni w sensie prawnym polecenie sądu, prokuratora lub innego uprawnionego organu. Celem zatrzymania penitencjarnego w tym przypadku jest doprowadzenie skazanego do jednostek penitencjarnych, do której nie powrócił po upływie terminu przepustki. Do czasu zorganizowania konwoju skazanego umieszcza się w pomieszczeniu jednostki Policji przeznaczonym dla osób zatrzymanych i przetrzymuje się przez niezbędny do tego czas.

Przed rozpoczęciem przymusowego doprowadzenia policjant jest obowiązany (§ 37 ust. 1 zarządzenia):

- 1) sprawdzić i w razie potrzeby ustalić tożsamość osoby podlegającej doprowadzeniu i poinformować tę osobę o podstawie prawnej doprowadzenia;
- 2) sprawdzić, czy osoba doprowadzana posiada przy sobie przedmioty mogące stanowić zagrożenie dla życia lub zdrowia policjantów lub innych osób.

Po doprowadzeniu skazanego do zakładu karnego następuje jego sformalizowane przekazanie polegające na otrzymaniu przez policjanta od właściwego organu pisemnego potwierdzenia wykonania tej czynności. Wskazuje się w nim wykonanie doprowadzenia z odnotowaniem godziny, daty i miejsca. Od momentu zatrzymania penitencjarnego do chwili doprowadzenia i przekazania skazanego taka osoba podlega nadzorowi realizowanemu przez Policję.

W świetle przepisów kodeksu postępowania karnego i kodeksu karnego wykonawczego oraz ustawy o Policji doprowadzenie poprzedza zatrzymanie takiej osoby. Stanowią o tym przepisy, tj. art. 74 § 3a, art. 244, art. 285 § 2, art. 376 § 1, art. 382 k.p.k., art. 204d § 4 k.k.w. oraz 15 ust. 1 pkt 2a ustawy o Policji. Z uwagi na to, że art. 79 § 2 k.k.w. nie posługuje się pojęciem zatrzymania osoby, jak też przymusowym doprowadzeniem, nie można powiedzieć, iż jest ono dobrowolne i odbywa się za zgodą skazanego. Gdyby tak było, to te dwie czynności Policji nie uprawniałyby jej do stosowania tak określonych środków przymusu w przypadku doprowadzania tej osoby do zakładu karnego, do którego z jakichś przyczyn nie chce powrócić. Ma tu miejsce następstwo czynności prawnych i chronologia postępowania wiążąca się w pierwszej kolejności z uprzednim zatrzymaniem skazanego, który nie stawił się w zakładzie karnym i odmawia powrotu, następnie pokonywany jest jego opór z możliwością zastosowania ustawowo przewidzianych środków przymusu bezpośredniego, a dalej doprowadzenia wbrew jego woli. Policja realizuje w tym przypadku swe ustawowe zadanie wiążące się z czynnością zatrzymania

penitencjarnego zgodnie z art. 15 ust. 1 pkt 2a ustawy o Policji, a które kończy się doprowadzeniem skazanego do zakładu karnego. Na taką kolejność postępowania wiążącą się z doprowadzeniem osoby, wskazuje się także w treści art. 38 ust. 1 rozporządzenie MS z 23 czerwca 2015 r., stanowiącego, że w wypadku doprowadzenia skazanego lub ukaranego organ doprowadzający doręcza dokument stwierdzający datę, godzinę i minutę jego zatrzymania. Należy zauważyć, że czynność wiążąca się z doprowadzeniem skazanego do zakładu karnego zawarta jest w art. 79 § 2 k.k.w. i należy stosować go poprzez normę wynikającą z art. 1 § 2 k.k.w. Mowa jest tu o przepisach kodeksu postępowania karnego w części regulujących zatrzymanie – dział VI, rozdział 27 k.p.k.

Sam kodeks karny wykonawczy w sposób bezpośredni nie reguluje kwestii wiążącej się z zatrzymaniem i doprowadzeniem osoby skazanej. Doprowadzenie skazanego kończy się czynnością jego przekazania jednostce penitencjarnej, którą reguluje art. 38 ust. 1 rozporządzenia MS z 23 czerwca 2015 r. Przekazanie skazanego następuje poprzez doręczenie przez Policję dokumentu stwierdzającego datę, godzinę i minutę jego zatrzymania. Ten sposób postępowania może sugerować, iż nie jest tu wymagany protokół zatrzymania osoby. Jednakże przekazanie skazanego bez uprzedniego sporządzenia tego dokumentu jako czynności zatrzymania osoby byłoby niezgodne z prawem. Istnieje obowiązek ustawowy sporządzenia protokołu zatrzymania, a dodatkowo doprowadzany dysponuje jego kopią, zawierającego szczegółowe informacje o zatrzymaniu przez Policję. Doprowadzenie skazanego do jednostki penitencjarnej należy postrzegać jako jego uprzednie zatrzymanie, doprowadzenie i przykazanie celem dalszego odbywania orzeczonej kary pozbawienia wolności, z której zgodnie z art. 143 § 2 w zw. z 244 § 3 k.p.k. w zw. z art. 1 § 2 k.k.w. sporządzony jest zawsze protokół. W sytuacji, gdy skazany nie powrócił do zakładu karnego, a jego miejsce nie jest znane, istnieje przypuszczenie, że się ukrywa. Wobec tego stanu faktycznego sąd wyda postanowienie o poszukiwaniu go listem gończym, z czym łączy się procedura procesowego poszukiwania osób. Podstawa faktyczna wynika z faktu wiążącego się z uznaniem, że miejsce pobytu skazanego nie jest znane i sąd na podstawie art. 278 k.p.k. zarządza jego poszukiwanie, a w razie potrzeby wydaje postanowienie o poszukiwaniu skazanego listem gończym (art. 279 § 1 k.p.k.). Czynności wiążące się z poszukiwaniami osób ukrywających się przed wymiarem sprawiedliwości wykonuje Policja. Jest to jedno z zadań wskazanych w treści art. 14 ust. 1 pkt 2 ustawy o Policji. Stanowi on, iż

w granicach swych zadań Policja wykonuje czynności poszukiwania osób ukrywających się przed organami ścigania lub wymiaru sprawiedliwości. Przepis ten jest instrumentem prawnym, za którego pośrednictwem następuje realizacja wykonania kary pozbawienia wolności przez skazanego, który ukrywając się, nie zamierza wypełnić tego obowiązku.

Zgodnie z § 140 pkt 1 rozporządzenia MS z 23 czerwca 2015 r. osadzony, który zbiegł albo w wyznaczonym terminie nie powrócił z przepustki, w ciągu sześciu miesięcy nie zgłosi się lub nie zostanie ujęty, to jednostka penitencjarna przesyła do organu dysponującego albo właściwego sądu wnioski o wydanie postanowień w przedmiocie zawieszenia postępowania oraz poszukiwania osadzonego listem gończym, o ile nie zostały one wydane wcześniej. Po otrzymaniu postanowienia organu dysponującego o zawieszeniu postępowania albo postanowienia właściwego sądu o zawieszeniu postępowania wykonawczego, osadzony skreśla się z ewidencji jednostki penitencjarnej. O skreśleniu osadzonego z ewidencji powiadamia się jednostki organizacyjne Policji wraz z informacją, że do ponownego przyjęcia osadzonego do aresztu śledczego niezbędne są nakaz przyjęcia oraz wystawione przez uprawniony organ odpisy dokumentów, które stanowiły podstawę prawną pobytu osadzonego w jednostce penitencjarnej do czasu skreślenia go z ewidencji. Odpis powiadomienia przesyła się do:

- 1) organu dysponującego – w wypadku tymczasowo aresztowanego;
- 2) właściwego sądu – w wypadku skazanego lub ukaranego;
- 3) sądu penitencjarnego;
- 4) organu wymienionego w § 44 ust. 1, a w wypadku, o którym mowa w art. 31a ust. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej.

Poszukiwania procesowe osób to kolejne z licznych zadań Policji. Ich celem jest ustalenie miejsca pobytu takiej osoby i jej zatrzymanie, a w tym przypadku skazanego uchylającego się od dalszego odbywania kary pozbawienia wolności. Poszukiwanie skazanego jest środkiem przymusu, ale nie jest jednak środkiem zapobiegawczym, nie występuje w tym przypadku wzajemna relacja. Po ustaleniu miejsca pobytu skazanego dokonywane jest jego zatrzymanie i doprowadzenie do zakładu karnego. Cel takich poszukiwań nie jest związany z utrudnianiem postępowania karnego, ale zatrzymaniem celem doprowadzenia do miejsca wykonywania kary pozbawienia wolności. Wszelkie podejmowane w ramach tej czynności procesowej działania Policji wiążą się z koniecznością ustalenia wbrew woli skazanego miejsca jego pobytu – ukrywania się. Niepowrót do zakładu karnego przez

skazanego, który trwa długo powoduje stan domniemania faktycznego, iż ukrywa się on przed wymiarem sprawiedliwości, nie chce odbywać nałożonej na niego przez sąd kary pozbawienia wolności. Konsekwencją tego zachowania się skazanego będzie wydanie sformalizowanego aktu procesowego, jakim jest postanowienie o poszukiwaniu listem gończym, które nie jest regulowane przepisami kodeksu karnego wykonawczego a art. 279 k.p.k. Ta czynność procesowa w postępowaniu wykonawczym znajduje swoje odzwierciedlenie w art. 1 § 2 k.k.w., który stanowi, że w sprawach nieuregulowanych w kodeksie karnym wykonawczym stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu postępowania karnego. List gończy wydawany jest więc na etapie postępowania wykonawczego, tj., gdy skazany prawomocnym wyrokiem karnym uchyła się od stawiennictwa w zakładzie karnym lub do niego nie powraca po terminie przepustki. W treści listu gończego wskazuje się na prawomocny wyrok, jaki został wydany, co zastępuje postanowienie o tymczasowym aresztowaniu. W takich sytuacjach zamiast postanowienia o zastosowaniu tymczasowego aresztowania sąd zawsze odwołuje się do treści prawomocnego wyroku. Oczywiście podstawą faktyczną wydania listu gończego w postępowaniu wykonawczym będzie stwierdzony fakt ukrywania się skazanego i ma na celu realizację odbycia przez skazanego orzeczonej kary. Art. 279 § 1 k.p.k. reguluje instytucję listu gończego, odwołuje się do oskarżonego, w stosunku do którego wydano postanowienie o tymczasowym aresztowaniu i który ukrywa się, sąd lub prokurator może wydać postanowienie o poszukiwaniu go na tej podstawie. Ta norma ma zastosowanie także do skazanego, bowiem jego niepowrót do zakładu karnego będzie wiązał się z ukrywaniem się. Podstawa prawna wydania listu gończego wiąże się z zawsze z prawomocnym wyrokiem skazującym i nie występuje tu konieczność zastosowania wobec tej osoby środka zapobiegawczego w postaci tymczasowego aresztowania. Jest ona zawsze tożsama z koniecznością podjęcia procesowych działań wiążących się z tym, iż skazany ukrywa się. List gończy jest środkiem przymusu zmierzającym do doprowadzenia skazanego przez Policję do miejsca odbywania kary pozbawienia wolności. Instytucja listu gończego stanowi standardowy instrument procesowy poszukiwania także osób skazanych. Te czynności realizuje Policja, a ich zakresem obejmowane są osoby ukrywające się przed wymiarem sprawiedliwości, a osoba skazana taką właśnie jest. List gończy w takich przypadkach stanowi środek przymusu procesowego stosowany w celu umożliwienia realizacji prawa w toku postępowania wykonawczego – jako przypadku ukrywania się skazanego przed

wymiarem sprawiedliwości. Z tego też względu jego kształt jurydyczny został tak a nie inaczej ukształtowany.

IV. Karalna postać niepowrotu do zakładu karnego

Na uwadze należy mieć także to, że brak powrotu skazanego do zakładu karnego z przepustki lub przerwy w odbywaniu kary najpóźniej w ciągu 3 dni po upływie wyznaczonego terminu stanowi przestępstwo przeciwko wymiarowi sprawiedliwości określone w art. 242 § 2 k.k. Z treści zapisu wynika, że kto korzystając z zezwolenia na czasowe opuszczenie zakładu karnego lub aresztu śledczego bez dozoru albo zakładu psychiatrycznego dysponującego warunkami podstawowego zabezpieczenia, bez usprawiedliwionej przyczyny nie powróci najpóźniej w ciągu 3 dni po upływie wyznaczonego terminu, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. Odwołując się do linii orzeczniczej skazani, którzy w ciągu 3 dni po upływie wyznaczonego terminu nie wrócą do zakładu karnego popełniają przestępstwo. SN uznał, że pod pojęciem dnia należy rozumieć każdy 24-godzinny odcinek czasu, niezależnie od tego, w jakiej chwili rozpoczyna się jego liczenie. Sąd Najwyższy przyjął koncepcję *computatio naturalis (a momento ad momentum)* oznaczającą, że 3-dniowy termin liczy się uwzględniając nie tylko dzień, ale również godzinę i minutę zdarzenia¹⁹. To, że skazany nie wraca z przepustki po upływie tak zakreślonego terminu do zakładu karnego bez usprawiedliwionej przyczyny, stanowi zachowanie bezprawne w świetle unormowań prawa karnego. Dokonano więc kryminalizacji czynu niepowrotu skazanego bez usprawiedliwionej przyczyny w terminie po wykorzystaniu zezwolenia na czasowe opuszczenie zakładu karnego lub aresztu śledczego, albo po wykorzystaniu przerwy w odbywaniu kary pozbawienia wolności. Użyte w art. 242 § 2 k.k. słowa nie powrócił do zakładu karnego najpóźniej w ciągu 3 dni po upływie wyznaczonego terminu, jak też z *ratio legis* tego przepisu wynika, że określony w nim czyn posiada charakter przestępstwa trwałego. W doktrynie wyrażono też pogląd, że przestępstwa określone w art. 242 § 2 i 3 k.k. mają charakter przestępstw trwałych²⁰.

¹⁹ Wyrok SN z 28.06.2017 r., III KK 35/17, Legalis.

²⁰ W. Dadak, *Przestępstwo tzw. niepowrotu do zakładu karnego lub aresztu śledczego* (art. 242 § 2 k.k.), PWP 1999, nr 24-25, s. 22-23.

Istota przestępstwa określonego w art. 242 § 2 k.k. polega na uchylaniu się od obowiązku stawienia się w zakładzie karnym w celu dalszego odbywania kary pozbawienia wolności i przebywania bez usprawiedliwionej przyczyny na wolności, a nie w zakładzie karnym. Z chwilą upływu terminu określonego w tym przepisie nie przestaje istnieć obowiązek powrotu sprawy do zakładu karnego. Obowiązek ten ciąży na nim cały czas. Przez ten okres utrzymuje się stan przestępny, a przestępstwo zostaje zakończone dopiero z chwilą stawienia się sprawcy w zakładzie karnym w celu kontynuowania odbywania kary. Owo stawienie się może mieć charakter dobrowolny lub przymusowy²¹.

W zapisie art. 242 § 2 k.k. ustawodawca określił zachowanie sprawcy wywołujące stan bezprawności; posiada ono charakter zakończony i sprowadza się do niepowrotu do zakładu karnego lub aresztu śledczego przed upływem określonego terminu. W ten sposób wytwarzany jest przez sprawcę stan bezprawności i jest przez niego utrzymywany aż do czasu powrotu do zakładu penitencjarnego bądź do chwili zatrzymania. W tym właśnie, tj. w świadomym utrzymywaniu stanu bezprawności, wyraża się cecha trwałości omawianego typu przestępstwa²². Art. 242 § 2 k.k. nie pozostawia wątpliwości – stan przestępcy i kara związana jest z niepowrotem z przepustki, który trwa więcej niż trzy dni. Trwałość tego czynu zabronionego jest jego znamieniem, zawiera się od czwartego dnia i trwa od zakończenia ostatniego dnia, kiedy to skazany albo powróci do zakładu karnego, albo zostanie zatrzymany. W tej mierze zgodzić się należy ze stanowiskiem Sądu Najwyższego, jakie zaprezentował²³, iż zachowaniem kryminalizowanym w art. 242 § 2 k.k. jest czas bezprawnego pozostawiania na wolności, a więc okres od czwartego dnia liczonego od upływu wyznaczonego terminu powrotu do chwili faktycznego powrotu do zakładu penitencjarnego (w wyniku zgłoszenia się lub zatrzymania).

Podsumowanie

Zatrzymanie penitencjarne w swym normatywnym wymiarze niewątpliwie związane jest z osobą skazaną. Jej zachowanie objawiające się

²¹ Wyrok SN z 12.01.2000 r., V KKN 515/99, „Prokuratura i Prawo. Dodatek” 2001, nr 5, poz. 3.

²² Wyrok SN z 17.10.2000 r., V KKN 370/2000, „Prokuratura i Prawo. Dodatek” 2001, nr 4, poz. 4.

²³ Postanowienie SN z 29.11.2006 r., IV KK 417/06, LEX nr 324597.

niewpewnością do zakładu karnego tworzy stan bezprawności, czego wyrazem jest konieczność jej zatrzymania. Zatrzymanie realizowane jest głównie przez Policję i jest ono jednym z jej ustawowych zadań. Z chwilą zatrzymania takiej osoby zostaje ona doprowadzana do właściwej jednostki penitencjarnej, jednakże sam tryb realizacji tej czynności zawarty jest w kilku aktach normatywnych (procedura jest dość skomplikowana). *De lege ferenda* można byłoby opracować jednolity akt, który jednoznacznie regulował by postępowanie z taką osobą od momentu jej zatrzymania do chwili doprowadzenia do właściwej placówki.

Bibliografia

Literatura

Dadak W., *Przestępstwo tzw. niepowrotu do zakładu karnego lub aresztu śledczego (art. 242 § 2 k.k.)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1999, nr 24–25.

Dana A., *Instytucja pozaprocesowego zatrzymania osoby w polskim systemie prawnym*, Siedlce 2012.

Daniluk P., *O przestępstwach samouwolnienia się osoby pozbawionej wolności (art. 242§ 1 i 4 k.k.) oraz niepowrotu osoby pozbawionej wolności do zakładu karnego lub aresztu śledczego (art. 242 § 2 i 3 k.k.)* w: *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, P. Wiktorska, I. Rzeplińska, M. Niełaczna, Warszawa 2013.

Dawidziuk E., *Traktowanie osób pozbawionych wolności we współczesnej Polsce na tle standardów międzynarodowych*, LEX 2013, nr 166290.

Gordon M., *Psychologiczne bariery procesu resocjalizacji* w: Marczak M., Pastwa-Wojciechowska, M. Błazek, *Wiedza, doświadczenie, praktyka: interdyscyplinarne spojrzenie na problemy społeczne*, Kraków–Gdańsk 2010.

Hołda Z., *Zatrzymanie penitencjarne (wybrane zagadnienia)* w: *Nauka wobec przestępczości. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Hanauska*, red. J. Błachut, M. Szewczyk, J. Wójcikiewicz, Kraków 2001.

Jurgilewicz M., *Rola podmiotów uprawnionych do użycia lub wykorzystania środków przymusu bezpośredniego i broni palnej w ochronie bezpieczeństwa i porządku publicznego*, Siedlce 2017.

Melezini M., Szczygieł G.B., *Czasowe opuszczenie zakładu karnego formą przygotowania skazanego do wolności w: Model społecznej readaptacji skazanych w reformie prawa karnego Aktualne problemy prawa karnego wykonawczego*, red. G.B. Szczygieł, P. Hofmański, Białystok 1999.

Szymanowski T., Świda Z., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz. Ustawy dodatkowe. Akty wykonawcze*, Warszawa 1999.

Kobus I., Dziugiel I., *Zatrzymanie, ujęcie, doprowadzenie, sprowadzenie osoby*, Szczytno 2006.

Akty prawne

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2020 r. poz. 1444, ze zm.).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2021 r., poz. 53 ze zm.).

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r o Służbie Więziennej (Dz.U. z 2021 r. poz. 1064, ze zm.).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. z 2013 r. poz. 1067).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 grudnia 2016 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. poz. 2231).

Obwieszczenie Komendanta Głównego Policji z dnia 16 listopada 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu zarządzenia Komendanta Głównego Policji w sprawie form i metod wykonywania przez policjantów konwojów i doprowadzenia (Dz. Urz. KGP z 2018 r. poz. 119).

Orzecznictwo

Wyrok SN z 28.06.2017 r., III KK 35/17, Legalis.

Wyrok SN z 12.01.2000 r., V KKN 515/99, „Prokuratura i Prawo. Dodatek” 2001, nr 5, poz. 3.

Wyrok SN z 17.10.2000 r., V KKN 370/2000, „Prokuratura i Prawo. Dodatek” 2001, nr 4, poz. 4.

Postanowienie SN z 29.11.2006 r., IV KK 417/06, LEX nr 324597.

Beata Boćwińska-Kiluk¹

**SZTUKA W RESOCJALIZACJI: HUMANISTYCZNY
I KOREKCYJNY MODEL ODDZIAŁYWAŃ
FOLKOWYCH**

**ART IN SOCIAL REHABILITATION: A HUMANISTIC
AND CORRECTIVE MODEL OF FOLK INFLUENCES**

Otrzymano: 15.12.2021 Zaakceptowano: 13.06.2022 Opublikowano: 30.06.2022

DOI: 10.5604/01.3001.0015.8797

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Działalność artystyczna w resocjalizacji przyjmuje różne formy oraz służy różnym intencjom: profilaktycznym, wychowawczym, terapeutycznym, edukacyjnym, rehabilitacyjnym. Sztuka zakorzeniła się w wielu programach resocjalizacyjnych oraz korekcyjnych i jest znakiem obecności humanistyki, a także filozofii pozytywnej w mało humanistycznych przestrzeniach – aresztach śledczych, zakładach karnych, zakładach poprawczych. Co więcej, stanowi pomost pomiędzy kulturami i społecznościami po obu stronach więziennego muru. Sztuka, jako integralny element życia więziennego, przez wielu uważana jest za emancypacyjną, wyzwoloną, krytyczną, istotną kulturowo i elastyczną metodę resocjalizacyjną. Jest niejako środkiem w dyspozycji więźniów i osób resocjalizowanych w środowisku otwartym, bez względu na wiek, rasę, płeć czy rodzaj popełnionego przestępstwa, dając im możliwość udowodnienia, że są czymś więcej niż tylko sumą przestępstw.

¹ Dr Beata Boćwińska-Kiluk, Zakład Twórczej Resocjalizacji, Wydział Nauk o Edukacji Uniwersytetu w Białymstoku, e-mail: b.kiluk@uwb.edu.pl, ORCID: 0000-0001-5743-529X.

W artykule przedstawiono tło historyczne i podstawy teoretyczne oraz postulaty uzasadniające wykorzystywanie sztuki w resocjalizacji.

Słowa kluczowe: sztuka, działania artystyczne, resocjalizacja, rehabilitacja, korekcja

Abstract

Art is made by people behind bars as it is indigenous part of human being and prison culture. Artmaking programs that vary in design, governance and coverage have a power to rehabilitation and restoration of human dignity and actually develop community and individual resiliency. Many promising practices that employ arts programming operate in correctional venues, some based in a philosophy of humanism, including an array of prevention, intervention and after-care programs. There is significant data shows that the high rate of recidivism can be drastically reduced through arts programs. The paper provides historical and theoretical background regarding organized arts programming with diverse marginalized populations.

Key words: arts, artmaking, rehabilitation, imprisonment, correction, resocialization

1. Wprowadzenie

„Ktoś rzucił stwierdzenie, że w (...) [więzieniach] znalazłoby się jedynie 400 osób wartych uwagi. Ale zjawił się ktoś mądrzejszy – urzędnik (...) [systemu resocjalizacji/pedagog] – i jego szersza ocena ludzkich zainteresowań była bardziej istotna dla pokazania *historyjek* czterech milionów (...) [więźniów]”². Ten nieco zmieniony wstęp z jednego z opowiadań pisarza *The Four Million*, który właśnie podczas uwięzienia odkrył swój talent, zachęca do podróży w głąb człowieka, więźnia, więzienia i odkrywania, co jednak „działa” w resocjalizacji, co daje możliwość i zdolność oderwania

² W oryginale: „Ktoś rzucił stwierdzenie, że w Nowym Jorku znalazłoby się jedynie 400 osób wartych uwagi. Ale zjawił się ktoś mądrzejszy – urzędnik od spisu powszechnego – i jego szersza ocena ludzkich zainteresowań była bardziej istotna dla pokazania *historyjek* czterech milionów ludzi.”; źródło: https://pl.wikipedia.org/wiki/O._Henry.

się od codzienności życia w zatrzymaniu, umożliwiając szybowanie w kierunku otwartych i często nieznanymi przestrzeni, przeżywania przygód oraz odkrywania własnego bytu. Jest również przykładem więziennej sztuki folkowej, czy szerzej ludycznego rzemiosła uprawianego przez osoby resocjalizowane.

Sztuka jest znakiem obecności tendencji humanistycznych głęboko zakorzenionych w człowieku i w systemach resocjalizacyjnych. Dla osób uwięzionych często oznacza proklamowanie praw człowieka i możliwości twórczych. W tym sensie jest nieocenioną metodą korekcyjną – wizualno-foniczno-motoryczną, rdzenną przestrzenią myślenia i odkrywania nowych aspektów swojego *self*, manifestującą się zewnętrznie w postaci tożsamości. Jednym z podstawowych zadań działań artystycznych jest rewitalizowanie humanistycznej filozofii jako podłoża interkulturowych i interdyscyplinarnych interwencji teoretycznych i praktycznych, mających na celu wszechstronny rozwój osobowy i społeczny osób dorosłych i adolescentów zagrożonych, straumatyzowanych bądź prześladowanych. Nawet jednorazowe zaangażowanie artystyczne to okazja do pobudzenia kreatywności danej osoby, zmaterializowania jej potencjału i wzmocnienia motywacji do zmiany postawy, zachowania i tożsamości. Tak więc sztuka w resocjalizacji wykracza poza jedynie swoją użyteczność jako nagrodę w ekonomii punktowej³ bądź poza walory *stricte* estetyczne. Działania artystyczne i widowiskowe są szeroko zakrojonym treningiem edukacyjnym, który zawiera obietnicę transformacji osobowościowej i społecznej, ukrytą w kreatywnych działaniach w ramach nieprzymusowych nakazów normatywnych oferowanych przez system resocjalizacyjny. Ta głęboko zakorzeniona w humanistyce wielopłaszczyznowa metoda dialogu próbuje ponadto sprostać wyzwaniom resocjalizacyjnym przez bardziej demokratyczną manierę, czyli stwarzając przestrzeń do refleksji i szeroko pojętego rozwoju. Wdrażanie programów artystycznych do korekcji jest słuszne z moralnego (prawa człowieka) i ekonomicznego (kwestie materialne) punktu widzenia.

Pozytywny wpływ sztuki na zmniejszenie recydywy rozumianej jako psychologiczny fenomen indywidualny (trudność, czy wręcz niemożność przezwyciężenia czynników, które doprowadzają do ponownego przestępstwa) i społeczny (zwiększone ryzyko naruszania prawa przez osoby

³ Ekonomia punktowa – system behawioralnego karania i nagradzania stosowany w resocjalizacji, polegający na przydzielaniu punktów za odpowiednie zachowanie.

zwolnione warunkowo lub po odbyciu kary) jest coraz lepiej udokumentowany⁴. Inne badania ujawniły, że zaangażowanie artystyczne (takie jak np. uczęszczanie na kursy artystyczne lub udział w zespole muzycznym albo chórze) wpływa pozytywnie na wyniki edukacyjne i regulację emocjonalną młodzieży z dzielnic potencjalnie kryminogennych⁵.

W ostatnich latach rośnie presja wśród decydentów i praktyków związana z identyfikowaniem oraz wspieraniem działań artystycznych opartych na dowodach, które odznaczają się skutecznością w rozwijaniu pozytywnych postaw i umiejętności potrzebnych przy ponownym wejściu do społeczności, po odbyciu orzeczonej kary lub w trakcie odbywania jej w społeczności. Interwencje korekcyjne oparte na sztuce mogą obejmować pełne spektrum dyscyplin artystycznych, w tym sztuki wizualne, teatralne, dramat, taniec, rzemiosło ludowe, literaturę i muzykę. W praktyce odnoszą się do zaangażowania w formy aktywne pobudzania zmysłów – występowanie, rysowanie, malowanie, ekspresyjne pisanie, rzeźbienie, śpiewanie i granie na instrumentach⁶ lub formy bierne przez słuchanie muzyki, kontemplowanie obrazów, dotykanie rzeźb itd., czyli bierne uczestnictwo w sztuce ludowej społeczności resocjalizowanej. Można ją zdefiniować jako tradycyjne formy sztuki przekazywane z pokolenia na pokolenie w społecznościach przestępczych i zagrożonych popełnieniem występku np. z celi do celi. Są one specyficzne dla kultury przestępczej, a ona sama jest rozumiana jako funkcjonowanie osób popełniających przestępstwa w różnych środowiskach życia, w tym w zakładach karnych.

Artykuł wpisuje się w trwającą w naszym kraju i na świecie dyskusję nad funkcją resocjalizacyjną sztuki i wdrażaniem jej do programów resocjalizacyjnych. Jest próbą odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób sztuka resocjalizacyjna, jako praktyczna działalność folkowa i ludyczna, może stanowić

⁴ L. Brewster, *The impact of prison arts programs on inmate attitudes and behavior: A quantitative evaluation*, „Justice Policy Journal” 2014, nr 11(2), s. 1-28; A. Gardner, L.L. Hager, G. Hillman, *Prison Arts Resource Project: An Annotated Bibliography*, National Endowment for the Arts 2014; D. Gussak, *The Effectiveness of Art Therapy in Reducing Depression in Prison Populations*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2007, nr 51, t. 4, s. 444-60; D. Gussak, *The effects of art therapy on male, female inmates: advancing the research base*, „The Arts in Psychotherapy” 2009, nr 36, t. 1, s. 5-12.

⁵ J.S. Catterall, S.A. Dumais, G. Hampden-Thompson, *The Arts and Achievement in At-Risk Youth: Findings from Four Longitudinal Studies*, D.C.: National Endowment for the Arts, Washington 2012.

⁶ L.L. Hager, *Community Arts, w: Arts and Cultural Programming: A Leisure Perspective*, red. D. Blandy, G. Carpenter, Human Kinetics, Champaign, IL 2008, s. 159-172.

humanistyczny element krytyczny w resocjalizacji osób z kryminalną przeszłością? W artykule przedstawiono tło historyczne i podstawy teoretyczne sztuki resocjalizacyjnej dorosłych i nieletnich oraz humanistyczny oraz terapeutyczny model zastosowania folkowych działań artystycznych we współczesnym systemie resocjalizacyjnym w Polsce i na świecie.

2. Tło historyczne folkowych działań artystycznych w resocjalizacji

Obecność sztuki folkowej rozumianej jako całokształt działalności publicznej społeczności poddawanej resocjalizacji i występującej w przestrzeniach korekcyjnych, a więc, o charakterze lokalnym, na ogół ludowej i ludycznej, jest tak stara jak ona sama. Nazywana „sztuką więzienną”, „sztuką korekcyjną”, „sztuką występnych” jest wykonywana przez osoby resocjalizowane (więźniów, aresztantów, narkomanów, nieprzystosowanych, przestępców itd.) w więzieniach, na treningach, terapiach przy użyciu bardzo prostych niestandardowych materiałów, które są dostępne w środowisku.

Bez względu na szerokość geograficzną najwcześniejsze przejawy działań artystycznych należących do kanonu kultury przestępczej (więziennej) miały charakter nieformalny i niezorganizowany. Po prostu pojawiły się w przestrzeniach resocjalizacyjnych razem z człowiekiem. Pierwszy wgląd w artystyczną działalność więźniów zawdzięczamy między innymi Charlesowi Dickensowi, który w latach czterdziestych XIX w. dokonał pierwszej analizy i krytyki eksperymentalnego modelu więziennictwa powstałego na wschodnim wybrzeżu USA. Pisarz podczas wizytowania systemu celkowego, którego główną metodą resocjalizacyjną była izolacja, odkrył sztukę więzienną. Okazało się, że odizolowani od siebie więźniowie, przebywający *non stop* w jednoosobowych celach, z rzadka kontaktujący się nawet ze strażnikami, których rola ograniczała się do podawania jedzenia przez otwory w drzwiach, strukturyzowali czas zajmując się działalnością artystyczną. Gdy podwójne drzwi więziennych cel otworzyły się przed pisarzem, ujrzał on murale stworzone z kolorowych tkanin, instrumenty muzyczne wykonane z drutu i innych materiałów oraz osadzonych, którzy dzięki działalności artystycznej i śpiewaniu piosenek nie postradali zmysłów. W raporcie między innymi napisał, że pierwszy człowiek, którego zobaczył, siedział przy swoich krosnach i pracował. Pomyślnie wyprodukował on rodzaj holenderskiego zegara z jakichś odrzuconych resztek

i końcówek, a butelka po occie służyła jako wahadło. Ów więzień, widząc zainteresowanie przybysza tym pomysłem, spojrział na niego z dumą i powiedział, że ma nadzieję, iż młotek i kawałek rozbitego szkła obok niego, w niedługim czasie będą grały muzykę. Z przędzy, którą wykorzystywał pozyskał różne kolory i namalował kilka słabych postaci na ścianie. Jedną z kobiet nad drzwiami nazwał „Panią Jeziora”⁷.

Sztuka więzienna zaczęła formować się wraz z więziennictwem. Obejmowała zarówno indywidualne formy jej uprawiania, jak i zbiorowe, ale jedne i drugie, co ważne, były organizowane przez samych więźniów. Tak narodziła się samo resocjalizacja. Przykładem pierwszej formy może być twórczość pisarska Williama Sydneya Portera, który trafił do więzienia federalnego w Ohio w latach 1898-1901, i tam stał się O. Henrym⁸, a po wyjściu kontynuował swoją karierę literacką. Stworzone przez niego postacie zwykłych ludzi – kelnerek, sprzedawców, urzędników, policjantów – przez lata kształtowały tożsamość wielu Amerykanów. Natomiast przykładem drugiej było zorganizowanie przez niego niedzielnego „Klubu samotników”, w którym uwięzieni mężczyźni uczyli się kreatywnego pisarstwa. Innym działaniem artystycznym, które zorganizował ten utalentowany animator więzienny było utworzenie zespołu muzycznego i muzykowanie w nim. Oczywiście instrumenty były rękodziełem samych osadzonych i najczęściej należały do szarpanych lub dętych instrumentów muzycznych⁹.

W XX w., wraz z przymusową pracą więźniów, np. na roli lub w warsztatach, zmieniła się akustyka przestrzeni więziennych, zaczął wypełniać je śpiew. Znowu była to inicjatywa oddolna, muzyka niejako sama zaczęła wydobywać się z gardeł osadzonych i stała się nieodzownym towarzyszem ich niedoli. Jeden z najbardziej znanych zbieraczy bawełny w USA, niejaki Lead Belly¹⁰ przekształcił więzienne piosenki w muzykę, która ukształtowała bluesa. Zrobiło to z niego popularną gwiazdę radiową. Jednocześnie grupowym rodzajem muzykowania, który na dobre zagościł

⁷ Ch. Dickens, *Philadelphia and Its Solitary Prison*. In *American Notes*, Harper and Brothers, Canad 1913.

⁸ Nagroda O. Henry’ego jest przyznawana corocznie autorom wyjątkowych opowiadań.

⁹ G. Hillman, *Arts and Juvenile Justice*, „Best Practices in Mental Health” 2009, nr 5, t. 1, s. 1-9.

¹⁰ Piosenki, które nagrał są w Stowarzyszeniu na Rzecz Równości Kulturowej.

po więzienictwie, były chórki kościelne¹¹. Być może właśnie one są pierwszą zainicjowaną przez szeroko rozumiany personel więzienny formą zbiorowej kreatywności, czyli świadomego posługiwania się kulturotechniką w korekcji osadzonych.

W tym samym czasie społeczny ruch sztuki ludowej zaczął rodzić się w nowych osadach migrantów w Ameryce Północnej (Chicago, Nowy York). Był to rodzaj edukacji kulturalnej młodzieży i dorosłych oraz metoda asymilowania się populacji zagrożonych wykluczeniem i przestępczością¹². Współcześnie określilibyśmy tę folkową kreatywność jako kulturo-techniczne działania (samo)profilaktyczne, które wówczas były witalną płaszczyzną edukacji grup preprzestępczych, dającą im szansę kreatywnego rozwoju osobowego i społecznego właśnie poprzez sztukę. Tak więc sztuka ludowa była konstruktywną odpowiedzią grup defaworyzowanych na niesprawiedliwość losu, złe warunki i niezaspokojone potrzeby w społeczności lokalnej oraz więziennej.

Stopniowo niesformalizowane działania artystyczne osób osadzonych lub grup ryzyka zaczęły być przekształcane w programy korekcyjne. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. jednym z elementów rehabilitacji więźniów stały się szkoły i biblioteki więzienne. Słynne powiedzenie Victora Hugo – „Ten, kto otwiera drzwi do szkoły, zamyka więzienie”¹³ – pokazuje wartość edukacji w życiu każdego człowieka, która literaturze pozwoliła kształtować charakter i intelekt więźniów oraz stworzyła możliwość rozwoju umiejętności literackich. Namacalnym efektem rozkwitu pisarstwa, które stanowiło odmianę metody biblioterapeutycznej była spirala sukcesów wielu znanych postaci artystycznych w USA, takich jak: Eldridge Cleaver (eseista i aktywista polityczny), Malcolm Braly (pisarz), Etheridge Knight (poeta), Ricardo Sanchez (pisarz), Raul Salinas (pisarz) i Michael Hogan (pisarz, rysownik)¹⁴. Przykładem europejskiej kariery rozpoczętej penalizacją jest postać Jeana Giono (francuski pisarz, tłumacz *Moby Dicka*), Jeana Geneta (francuski pisarz i dramaturg), Rick’ego Cluchey’a (dożywotni skazaniec, który został ułaskawiony za zasługi teatralne i warsztat teatralny nasycony dziełami Samuela Becketta).

¹¹ M. Fisher-Giorlando, *Prison Music*, w: M. Bosworth red., *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities*, Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications 2005, s. 744-747.

¹² L.L. Hager, *Community Arts*, w: *Arts and Cultural Programming: A Leisure Perspective* red. D. Blandy, G. Carpenter, Human Kinetics, Champaign, IL 2008, s. 159-172.

¹³ V.M. Hugo, *Memoirs: He who opens a school door, closes a prison*, Kindle 2013.

¹⁴ L.L. Hager, *Community Arts*, w: *Arts and Cultural Programming...*, s. 159-172.

W krajach zachodnich począwszy od lat siedemdziesiątych XX w., dzięki różnym dotacjom, środowiska korekcyjne i profilaktyczne, zarówno otwarte, jak i zamknięte (szkoły, muzea, więzienia, areszty, szpitale i społeczności wiejskie) zaczęły chętniej zatrudniać artystów. Ruszyły też pierwsze badania dotyczące skuteczności działań artystycznych jako metody korekcyjnej w resocjalizacji¹⁵. Mistrzowie rzemiosła artystycznego, którzy prowadzili programy artystyczne z grupami defaworyzowanymi dodatkowo pełnili rolę prospołecznych wzorów do naśladowania lub mentorów¹⁶. Niestety, ten edukacyjno-artystyczny front załamał się w latach dziewięćdziesiątych XX w., po wycofaniu rządowych dotacji na działania artystyczne i wprowadzeniu więziennictwa prywatnego¹⁷ dla dorosłych, które nie znajdowało racjonalnych przesłanek do ich stosowania. Na szczęście działania artystyczne i edukacyjne pozostawiono w instytucjach resocjalizacyjnych dla nieletnich, gdzie wciąż są stabilnym i rozwijającym się elementem filozofii humanistycznej podejmowanych działań wychowawczych, korekcyjnych i leczniczych.

W latach czterdziestych XX w. ruch innowacyjny przyniósł powojenne oddziaływania rehabilitacyjne. W Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych na jego kanwie rozwinęła się arteterapia jako forma folkowych działań artystycznych z wykorzystaniem sztuki jako medium.

Podobne formy działań artystycznych podejmowane były i w naszej szerokości geograficznej. W latach dwudziestych XX w. pierwsza kolonia na Ukrainie przeznaczona dla dzieci moralnie defektywnych i młodocianych przestępców, kierowana przez Antoniego Makarenko, miała własną bibliotekę i sztandar, zrobiony przez jej mieszkańców¹⁸. W komunach, co nie raz podkreślano w raportach, nie tylko ukraińskich, ale i międzynarodowych, kwitło życie kulturalne, sportowe i rzemiosło ludowe. Organizowano biblioteki, koła zainteresowań oraz szkoły, a na terenie jednej instytucji powstała nawet orkiestra dęta licząca 60 osób, która cieszyła

¹⁵ J. Worrall, M. Koines, *Project CULTURE*, VA: American Correctional Association, Alexandria 1978.

¹⁶ J. Hughes, A.G. Miles, M. Angus, *Doing the Arts Justice: A Review of Research Literature, Practice and Theory*, National Alliance for Arts in Criminal Justice, London 2005.

¹⁷ Więziennictwo prywatne – prywatyzacja stanowych systemów więziennictwa poprzez zlecenie opieki nad skazanymi korporacjom; rozpowszechnione w USA za sprawą Ronalda Reagana miało ratować budżet państwa przed wydawaniem astronomicznych kwot na więziennictwo; pierwsze powstało w Tennessee w 1984 r.

¹⁸ M. Bybluk, *Inny Makarenko. Krytyczna analiza działalności, rozwój myśli pedagogicznej i zastosowanie w ZSRR*, Toruń 1990.

się dużym uznaniem społeczności lokalnej¹⁹. Funkcjonowanie orkiestry dawało wychowankom możliwość nauki i doskonalenia gry na instrumencie, kształtowania talentu, a wszystkim kolonistom umilało codzienne życie zakładowe. Edukacja artystyczna stanowiła metodę inicjującą zmianę kierunku resocjalizacji z negatywnej na pozytywną. Ważną ścieżką inkluzji społecznej oraz pielęgnowania zainteresowań wychowanków komuny sztuką oraz podtrzymywania życia artystycznego był Teatr Dramatyczny w Charkowie, a także liczne koła zainteresowań i organizowanie letnich wycieczek²⁰.

W Polsce sztuka więzienna i innych grup resocjalizowanych przyjmowała głównie postać zajęć kulturalno-oświatowych. Była ona długo zaniedbanym, niedocenianym obszarem konstruktywnego funkcjonowania tych marginalizowanych populacji. Świetlice oddziałowe w więzieniach i środowiskach zaniedbanych, domy kultury i różne pomieszczenia będące miejscem kultywowania indywidualnych oraz zbiorowych form ludyczności często były niedoposażone i likwidowane bądź budowane w zależności od „fanaberii” władz (państwowych, więziennych itd.). W efekcie, w modelu resocjalizacji opresyjno-kontrolnej, praca kulturalno-oświatowa ograniczała się często do biernego odbioru filmów, programów TV bądź audycji radiowych²¹, czyli masowej, biernej formy obcowania ze sztuką. W latach 90. XX w. dostrzeżenie walorów terapeutycznych sztuki resocjalizacyjnej istotnie wpłynęło na zakres i formy działalności artystycznej osób resocjalizowanych. W kolejnych latach zaczęła być wspierana wszelka działalność oparta na sztuce – plastyka, muzyka, rękodzielnictwo, film jako swoista arteterapia stosowana²². W 2012 r. film *Cezar musi umrzeć* w reżyserii braci Paolo i Vittorio Tavianich, z więzienną obsadą aktorską, zdobył Złotego Niedźwiedzia na Festiwalu Filmowym w Berlinie.

Podsumowując, sztuka bardzo szybko znalazła swoich wielbicieli wśród osób z kryzysem przestępczym – osadzonych i nieosadzonych – stając się naturalnym skarbem ich kultury i integralnym emancypacyjnym, wyzwolonym, krytycznym i istotnym kulturowo narzędziem korekcji,

¹⁹ A. Lewin, *Antoni Makarenko – czołowy pedagog radziecki*, Warszawa 1947.

²⁰ M. Bybluk, *Inny Makarenko. Krytyczna analiza działalności, rozwój myśli pedagogicznej i zastosowanie*, dz. cyt.

²¹ S. Walczak, *Postępowanie ze skazanymi w polskim systemie penitencjarnym*, Warszawa 2011.

²² P. Piotrowski, *Sztuka drogą do wolności. Konteksty diagnostyczne i resocjalizacyjne projektu „Labyrinth Wolności” (realizowanego w ZK w Nowym Wiśniczu)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2012, nr 76-77, s. 96.

ponieważ była i jest rdzennym, dziedzicznym elementem człowieczeństwa. Jest więc niejako narzędziem w dyspozycji osób odbywających karę ograniczenia lub pozbawienia wolności, które oprócz tego, że pozwala przetrwać w więzieniu, to jeszcze staje się przepustką do lepszego życia po zwolnieniu – inkluzji społecznej. W tym znaczeniu sztuka jest czynnikiem ochronnym zwiększającym elastyczność ego więźniów (*resilience*) w dynamicznym procesie, w którym jednostki realizują pozytywną readaptację mimo dotkliwych nieszczęść lub traum²³. Więźniowie, czy osoby balansujące na granicy osadzenia, przejawiający zachowania nieprzystosowawcze będą tworzyć sztukę niezależnie od dostępu do formalnych programów artystycznych. Niemniej spożytkowanie wrodzonej kreatywności i sił twórczych w planowanych działaniach korekcyjnych zwiększa szanse readaptacyjne po odbyciu kary.

3. Definicja i typy działań artystycznych w resocjalizacji

Sztuka ludyczna w resocjalizacji odnosi się do metod wykorzystywanych w profilaktyce nieprzystosowania społecznego – osób skazanych i nieskazanych – za pomocą środków artystycznych i pozaartystycznych.

W oddziaływaniach resocjalizacyjnych sztuka przyjęła generalnie dwie formy: po pierwsze, edukacji i programów artystycznych – „sztuka to terapia” (wspomaganie podmiotowego rozwoju i interwencja kryzysowa wobec osób w tzw. normie psychicznej), i po drugie, formę kliniczną – terapie artystyczne („sztuka w terapii”), które koncentrują się na procesach uzdrawiania (eliminowanie lub łagodzenie zaburzeń u osób z diagnozą psychiatryczną)²⁴. Obie formy często funkcjonują pod wspólną nazwą „arteterapii”²⁵. Zajmuje się ona leczeniem przez wartości artystyczno-estetyczne, które są środkiem i zarazem sposobem stymulacji i komunikacji,

²³ A. Borucka, *Koncepcja resilience. Podstawowe założenia i nurty badań*, w: *Resilience, Teoria – badania – praktyka*, red. W. Junik, Warszawa 2011.

²⁴ A. Djurichkovic, *‘Arts in Prisons’: A Literature Review of the Philosophies and Impacts of Visual Arts Programs for Correctional Populations*, North Hobart, Arts Access Australia, Tas 2011.

²⁵ E. Józefowski, *Arteterapia w sztuce i edukacji*, Poznań 2012.

niezbędnej w kształtowaniu pozytywnych relacji jednostki z samym sobą i ze społeczeństwem²⁶.

Sztuka w terapii obejmuje: po pierwsze, interakcje osób resocjalizowanych pomiędzy sobą i różnorodnymi grupami funkcjonującymi w różnych środowiskach marginalizowanych oraz, po drugie, pomiędzy osobami resocjalizowanymi a pracownikami systemu resocjalizacyjnego (pracownicy socjalni, psycholodzy, pedagodzy, instruktorzy, terapeuci, artyści) oraz po trzecie, pomiędzy osobami resocjalizowanymi a różnymi dziedzinami artystycznymi, takimi jak plastyka, muzyka, teatr, taniec, itp. w celu terapeutycznym. Kluczowym założeniem wszystkich resocjalizacyjnych programów artystycznych, bez względu na ich charakter humanistyczny czy leczniczy, służących pre- i przestępczym populacjom jest to, że zaangażowanie w sztukę może być terapeutyczne samo w sobie²⁷. Obecnie jednak w humanistycznym i *stricte* terapeutycznym (leczniczym) podejściu do folkloru resocjalizacyjnego osób z kryminalną kartoteką brakuje podstaw do wskazania, że te terapie sztuką są uwzględniane.

Podejście humanistyczne charakteryzuje się wspieraniem szeroko rozumianej działalności ludzkiej przez ustanowienie pozytywnych relacji między resocjalizowanymi a dążeniami twórczymi przez stwarzanie warunków i wprowadzanie szerokiej oferty artystycznej, w tym edukacyjnej, przez personel resocjalizacyjny do przestrzeni, w których korekta się odbywa, w myśl założenia, iż każdy człowiek jest najwyższą wartością. Psychoedukacja artystyczna to szeroka gama różnych działań artystycznych wykorzystywanych w systemie resocjalizacji, w toku realizacji zadań profilaktycznych, wychowawczych i resocjalizacyjnych przez rozwijanie infrastruktury kulturowej: tworzenie bibliotek, szkół, kółek zainteresowań, siłowni, hal sportowych itp. oraz organizowanie zajęć śpiewu, tańca, malarstwa, teatralnych itd. Cechą wymienionych form działań artystycznych, wykorzystywanych w resocjalizacji dorosłych oraz nieletnich nieprzystosowanych społecznie i przestępczych, jest brak prób stwarzania więzi pomiędzy podmiotem resocjalizującym a jednostką czy grupą resocjalizowaną i procesu związanego z wykorzystaniem konkretnego medium artystycznego, np. muzyki jako narzędzia terapeutycznego. Efektywność takich działań kreatywnych i widowiskowych może być w zasadzie badana

²⁶ T. Rudowski, *Edukacja i terapia przez sztukę. Arteterapia w świetle teorii doznań transakcyjnych*, Warszawa 2013, s. 54.

²⁷ J. Hughes, A.G. Miles, M. Angus, *Doing the Arts Justice: A Review of Research Literature, Practice and Theory*, National Alliance for Arts in Criminal Justice, London 2005.

jedynie w odniesieniu do zastosowania konkretnej dziedziny artystycznej, np. samej muzyki jako interwencji resocjalizacyjnej w warunkach zamkniętych lub w środowisku otwartym.

Terapia poprzez sztukę obejmuje natomiast szereg interwencji z wykorzystaniem konkretnej dziedziny artystycznej np. muzyki przez profesjonalnie wykształconego terapeutę, w tym wypadku muzykoterapeutę, który wybrał ją jako medium i narzędzie procesu terapeutycznego zmierzającego do osiągnięcia postawionych celów terapeutycznych, czyli wywołania określonej zmiany w resocjalizowanym, w trzech następujących po sobie fazach: diagnozy, leczenia/rehabilitacji oraz ewaluacji. Rodzaj interwencji artystycznej jest specjalnie zaplanowany i może być zgodny lub niezgodny z indywidualnymi preferencjami terapeutyzowanego, a wytworzone w trakcie przebiegu terapii wytwory np. utwór muzyczny, piosenka, obraz są poddawane wnikliwej analizie i interpretacji w kontekście świadomych i nieświadomych treści związanych z doświadczeniami życiowymi i motywami zachowań problemowych czy przestępczych. Jedną z głównych przeszkód w opracowywaniu i stosowaniu metod resocjalizacji sztuką w więzieniach czy zakładach poprawczych, wynika z faktu, że już samo wprowadzenie humanistycznego traktowania osób skazanych zostało uznane za oddziaływanie resocjalizacyjne i terapeutyczne.

4. Teoretyczne podstawy stosowania arteterapii w resocjalizacji

Teoretyczne podłoże wykorzystywania działań artystycznych w resocjalizacji najlepiej tłumaczy psychoanalityczna „teoria obiektów przejściowych”²⁸ oraz pedagogiczna „koncepcja twórczej resocjalizacji”²⁹.

„Teoria obiektów przejściowych i zjawisk przejściowych” Donalda Woodsa Winnicotta zakłada, że pierwsze „nie-ja” jest obiektem subiektywno-obiektywnym, leżącym u podłoża rozwoju nie tylko indywidualnego, ale i społecznego, obejmującego kulturę, religię i wszelkie działania artystyczne³⁰. Obiekt przejściowy³¹ służy zbudowaniu reprezentacji *self*

²⁸ D.W. Winnicott, *Zabawa a rzeczywistość*, dz. cyt.

²⁹ M. Konopczyński, *Twórcza resocjalizacja: zarys koncepcji rozwijania potencjałów*, „Resocjalizacja” 2014, nr 7, s. 13-28.

³⁰ D.W. Winnicott, *Zabawa a rzeczywistość*, dz. cyt.

³¹ Obiekt przejściowy został zdefiniowany jako rzecz lub zjawisko – na przykład kłaczek wełny, róg kocyka lub kołderki, słowo lub melodia albo grymas twarzy – którego używanie

i obiektu we wczesnych okresach życia dziecka. Ten sposób funkcjonowania powraca w dorosłym życiu w sytuacjach traumatycznych (mechanizm regresji). Używanie obiektów przejściowych jest mechanizmem obronnym i rozwojowym, stymulującym proces rozwoju osobowości i *self* oraz relacji z obiektem/Innymi. Obiekty przejściowe zmieniają się wraz z wiekiem. Czasami są używane również w wieku dorosłym³². Sztuka więzienna wydaje się pełnić właśnie tę samą rolę dla więźnia, co kocyk dla niemowlęcia.

„Koncepcja twórczej resocjalizacji” Marka Konopczyńskiego odnosi się do „procesu rozwijania i kreowania potencjałów”³³ osób nieprzystosowanych społecznie i zdemoralizowanych, trafiających do systemu otwartego lub zamkniętego. Prowadzi ona do zmiany parametrów tożsamościowych poprzez rozmaite metody i techniki oddziaływań w pełni wykorzystujące tkwiące w nich potencjały rozwojowe. Metody twórczej resocjalizacji bezpośrednio wiążą się ze wzbogacaniem środowiska, w którym przebywają osoby nieprzystosowane w różne działania kulturowe, w tym *stricte* artystyczne, sportowe, edukacyjne i turystyczne, oddziałujące dwupłaszczyznowo. Uaktywniają one ponadto potencjały rozwojowe oraz wzbogacają środowisko w efekty tych działań (konkretne wytwory plastyczne, muzyczne itd.). Otrzymane w trakcie oddziaływań nowe kompetencje poznawczo-osobowe dają asumpt do nowego spojrzenia na siebie i świat, umożliwiają rozpoznanie nowego ja i odrzucenie starego, co prowadzi do innych niż dotychczas sposobów rozwiązywania problemów i konfliktów.

nabiera dla niemowlęcia dużego znaczenia, gdy idzie ono spać albo szuka obrony przed lękiem, zwłaszcza typu depresyjnego. Istotą jest niczym nie skrepowany wybór określonego przedmiotu (część ciała, zabawka, kocyk, piosenka, wiersz, opowieść, książka, a nawet dźwięk), które znajduje się w bezpośrednim zasięgu przez doświadczenie komfortu. To znaczy, że obiektem przejściowym, w dorosłym życiu może zostać przedmiot lub rzecz, która: 1) zostanie samoistnie wybrana, 2) zapewnia komfort, 3) reguluje emocje, 4) ochroni zwłaszcza w sytuacjach przejścia z jednego stanu umysłu, do innego, z jednego miejsca do drugiego, 5) „czyni to przejście widzialnym”, 6) znajduje się w najbliższym otoczeniu, 7) jest odkrywana poprzez doświadczenie działania, 8) nie jest rzeczywistym obiektem, spostrzeganym z perspektywy zewnętrznej, ale obiektem reprezentowanym wewnątrznie, 9) jest użyteczna indywidualnie i społecznie, ponieważ prowadzi do relacji pomiędzy *self* a obiektem, 10) „pozwała przetrwać kryzysy”, 11) pełni funkcję adaptacyjną, 12) jest przejawem pierwotnej kreatywności, 13) uaktywnia się automatycznie, 14) jest symbolem, 15) w końcu „traci znaczenie” ponieważ ulega rozproszeniu na cały obszar kultury, 16) ma początek w bardzo wczesnym okresie życia (4-12 miesiąc życia), 17) „może powrócić w późniejszym czasie w warunkach zagrożenia deprywacją.

³² K.N. Clark, J.A. Cohen, *TO attachments in early childhood and personality characteristics in later life*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1984, nr 12, s. 193-214.

³³ M. Konopczyński, *Twórcza resocjalizacja: zarys koncepcji rozwijania...*, s. 21.

W obu teoriach emfaza pada na „kulturowy kokon”, który w przypadku pierwszej teorii obejmuje rzeczywistość wewnętrzną i zewnętrzną – instynkty, marzenia, fantazje towarzyszące zabawie i pracy. Natomiast w drugiej, na konkretne dziedziny, takie jak np. plastyka, muzyka, nauka, z którymi jednostki i grupy wchodzi w relację prowadzącą do introspekcji i wiedzy intra-interpersonalnej będącej sposobami poznania swojego *self* czy przekształcenia tożsamości. Refleksyjna wiedza, w tym moment auto-refleksji, staje się zasadą wyodrębnienia i ustanowienia granic *self* i obiektu/Innych. Tak zdobyta wiedza nigdy nie likwiduje swoich powiązań z genezą lub kontekstem, przeciwnie, jest z nich złożona. Dlatego jest bardzo trwała i staje się paradygmatem filozofii życia i fundamentem tożsamości wykutym w toku edukacji poprzez doświadczenie artystyczne.

Kiedy weźmiemy pod uwagę, że proces resocjalizacji w przypadku instytucjonalnej formy wiąże się na pewno z przejściem z jednego środowiska do drugiego, które pogłębia zależność i implikuje regresję, to jest to też przejście do innego stanu umysłu, bardziej pierwotnego, w którym operują bardziej prymitywne motywy i stany emocjonalne. Dlatego uzasadniona wydaje się społeczno-kulturowa facylitacja środowiska więziennego, co wynika z obu koncepcji. Środowisko bogate w metody twórczej resocjalizacji – plastyka, muzyka, taniec, sport, nauka, teatr itp. – jest bardziej nośnym środowiskiem rozwojowym. Po pierwsze, jakiś rodzaj twórczości może zostać odnaleziony jako obiekt przejściowy służący regulacji emocjonalnej. Po drugie, może zostać obsadzony pozytywną energią i stać się elementem dorosłej gry społecznej związanej z rozwijaniem pasji czy wykonywanym w przyszłości zawodem. Po trzecie, powstałe wytwory mogą stać się podwalinami kultury i źródłem przyjemności społecznej, co prowadzi do nowego postrzegania więźniów, poprzez ich namacalną twórczość. Te właśnie edukacyjne aspekty sztuki podkreślone zostały w „koncepcji twórczej resocjalizacji”.

Jeszcze innym humanistycznym aspektem stosowania sztuki, którego jej twórca nie wymienia, jest używanie jej jako narzędzia korekcyjnego i terapeutycznego prowadzącego do eliminowania deficytów ego i rozwoju osobowo-społecznego, co z jednej strony, wszczyna proces zmiany wewnętrznej osoby resocjalizowanej i jej trajektorii życia, a z drugiej zaś, pozwala odkryć niezaspokojoną potrzebę i nieadekwatną odpowiedź społeczną, która doprowadziła do łamania prawa, a następnie skazania. Działania artystyczne – jako psychoedukacja i arteterapia – mogą stać się

narzędziem r(ewolucji) systemu resocjalizacyjnego, który nie tylko karze, ale i leczy.

5. Konkluzja

W artykule przedstawiono tło historyczne i podstawy teoretyczne sztuki resocjalizacyjnej dorosłych i nieletnich oraz humanistyczny i terapeutyczny model zastosowania folkowych działań artystycznych we współczesnym systemie resocjalizacyjnym, zarówno w Polsce, jak i na świecie.

Sztuka jest istotną metodą resocjalizacji więźniów, ponieważ prowokuje do ekspresji i refleksji, a także pozwala doskonalić umiejętności interpersonalne i komunikacyjne niezbędne do reintegracji społecznej i zmiany trajektorii życia oraz parametrów tożsamościowych. W artykule pokrótce została podniesiona kwestia folkowych działań artystycznych oraz płynące z nich szerokie implikacje dla osiągania stawianych sobie przez resocjalizację celów rehabilitacyjnych i profilaktycznych. Co roku więźniowie, czy też byli więźniowie, migrują do struktur społecznych i w odwrotnym kierunku, przekraczając granice pomiędzy więzieniami i społecznościami. Prezentują oni grupę, której potrzeby rozwojowe muszą spotkać się z odpowiedzią społeczną, jeśli celem nadrzędnym społecznie jest dążenie do zbudowania bezpiecznej sieci społecznej, która służyć będzie wszystkim ludziom, zarówno wtedy, kiedy są uwięzieni, jak i wtedy gdy są zwalniani po odbyciu kary. To, co dzieje się w aresztach śledczych i zakładach karnych nie pozostaje tylko wewnątrz tych zamkniętych instytucji lecz wychodzi wraz z więźniami i pracownikami służby więziennej, idzie do ich domów po zwolnieniu osoby uwięzionej lub po zakończeniu każdej zmiany przez pracowników więziennych. Musimy stworzyć bezpieczne i twórcze warunki uwięzienia nie tylko dlatego, że jest to słuszne, ale także dlatego, że to wpływa na bezpieczeństwo, zdrowie i dobrobyt nas wszystkich³⁴.

Jeśli resocjalizacja ma faktycznie pełnić 4 funkcje: karać, odstraszać, rehabilitować i zapobiegać recydywie, nie może obejść się bez działań artystycznych pełniących funkcję edukacyjną, profilaktyczną i terapeutyczną

³⁴ J.J. Gibbons, N. Katzenbach, *Confronting Confinement: A Report of The Commission on Safety and Abuse in America's Prisons*, 22 Wash. U.J.L. & Pol'y 385, 2006, s. 1. http://openscholarship.wustl.edu/law_journal_law_policy/vol22/iss1/25 (dostęp: 12.02.2022).

jako podstawowy komponent każdej polityki zwalczania przestępczości³⁵. Wzbogacanie infrastruktury artystycznej i wspieranie inicjatyw artystycznych oraz działalności ludycznej samych osób resocjalizowanych to nie tylko kosmetyczna zmiana w polityce karnej, ale i przejaw procesu społecznej zmiany mentalnej. W ostatnich latach w USA, z więziennej celi, około 2,19 mln (1,38 mln federalnych i 745 200 stanowych)³⁶, a w Polsce 71 874³⁷ więźniów zmuszonych było obserwować powoli budzącą się świadomość rehabilitacji korekcyjnej w systemie karnym i resocjalizacyjnym. Nie jest ona jeszcze w pełni rozbudzona, ale w powietrzu unosi się już miejscami nowa myśl resocjalizacyjna³⁸ i piękno resocjalizacji opartej na dowodach. Przejście z tradycyjnego modelu resocjalizacji do modelu humanistycznego i rehabilitacyjnego to zadanie współczesnej resocjalizacji, która poradzi sobie z nim, jeśli przestanie mieć twarz „człowieka, co człowieka w sobie się lęka”. „Jeśli człowiek taki jak [*Cleaver Eldridge*] mógł(by) się zmienić i odrzucić [przestępczość], jeśli ja i inni byli [resocjalizatorzy] możemy się zmienić, jeśli młodzi biali mogą się zmienić, to jest nadzieja dla [Polski i świata]”³⁹.

6. Wnioski i postulaty

Sztuka jako integralny element życia więziennego broni się jako emancypacyjna, wyzwolona, krytyczna, istotna kulturowo i elastyczna metoda resocjalizacyjna. W krajowym systemie karnym i resocjalizacyjnym brakuje oddziaływań humanistycznych i korekcyjno-rehabilitacyjnych opartych na sztuce, a jeśli są wdrażane to raczej „na oślep”, bez badania ich efektywności. Tak jest chociażby z koncepcją twórczej resocjalizacji (brak badań

³⁵ J. Kemp, M. Johnson, *The effect of educationing prisoners*, Legal Scholarship Repository, Penn Law 2003; <http://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1052&context=jlasc> (dostęp: 2.02.2022).

³⁶ Źródło: Prison Population by State 2022 z 2019 r.; <https://worldpopulationreview.com/state-rankings/prison-population-by-state> (dostęp: 1.03.22).

³⁷ Dane z 2021 r. z Centralnego Zarządu Służby Więziennej na dzień 31.12.2021 (dostęp: 1.03.2022).

³⁸ B. Boćwińska-Kiluk, *Myśl resocjalizacyjna w dobie kryzysu* (w recenzji).

³⁹ Nieco zmieniony cytat z eseju byłego więźnia; w oryginale: jeśli człowiek taki jak Malcolm X mógłby się zmienić i odrzucić rasizm, jeśli ja i inni byli muzułmanie możemy się zmienić, jeśli młodzi biali mogą się zmienić, to jest nadzieja dla Ameryki” (*Eldridge Cleaver Soul on Ice. Dell/Delta 1991/1968*, s. 106).

dotyczących jej skuteczności w różnych grupach płciowych, kulturowych, systemach resocjalizacyjnych).

W odpowiedzi na postawione we wprowadzeniu pytanie: w jaki sposób sztuka resocjalizacyjna jako praktyczna działalność folkowa i ludyczna, może stanowić humanistyczny element krytyczny w resocjalizacji osób z kryminalną przeszłością, można wskazać czynniki warunkujące:

- a) opieranie planowanych oddziaływań resocjalizacyjnych związanych ze sztuką na zdobyczach współczesnych nauk psychologiczno-medycznych i psychoanalizie, które odkrywają sposób kształtowania się, najczęściej wchodzących w konflikt z prawem osobowości narcystycznej, psychopatycznej i borderline, co kieruje resocjalizację bardziej w stronę psychologii niż prawa;
- b) stosowanie w szerokim zakresie kulturotechniki, która zwiększa szansę, że określone działanie artystyczne zostanie wybrane przez więźnia jako obiekt przejściowy, co pozwoli mu zmienić niektóre aspekty swojej tożsamości, zwłaszcza te odpowiedzialne za przestępczość;
- c) rozumienie artystycznego zaangażowania poszczególnych więźniów w kontekście wykonywania pracy psychologicznej i wykorzystywanie tego w rehabilitacji korekcyjnej, co wymaga zmian w szkoleniu profesjonalnego personelu resocjalizacyjnego w wyznaczonym powyżej kierunku.

Bibliografia

- Boćwińska-Kiluk B., *Mysł resocjalizacyjna w dobie kryzysu* (w recenzji).
Borucka A., *Koncepcja resilience. Podstawowe założenia i nurty badań*, w: *Resilience, Teoria – badania – praktyka*, red. W. Junik, Warszawa 2011.
Brewster L., *An Evaluation of the Arts-in-Corrections Program of the California Department of Corrections*. Santa Cruz, CA: William James Association 1983.
Brewster L., *A Qualitative Study of the California Arts-in-Corrections Program*. Santa Cruz, CA: William James Association 2010.
Brewster L., *California Prison Arts: A Quantitative Evaluation*, „Justice Policy Journal” 2014, 11(4).
Bybluk M., *Inny Makarenko. Krytyczna analiza działalności, rozwój myśli pedagogicznej i zastosowanie w ZSRR*, Toruń 1990.

Catterall J. S., Dumais S. A., Hampden-Thompson G., *The Arts and Achievement*, in: „At-Risk Youth: Findings from Four Longitudinal Studies”. Washington, D.C.: National Endowment for the Arts 2012.

Cleave E. *Soul on Ice. Dell/Delta 1991/1968*.

Cohen M.L., *‘Safe Havens’: The Formation and Practice of Prison Choirs in the US*, in: *The Arts of Imprisonment: Control, Resistance and Empowerment*, eds. L. K. Cheliotis, Surrey, UK: Ashgate 2012.

Cohen K. N., Clark J. A., *TO attachments in early childhood and personality characteristics in later life*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1984, 12, 193-214.

Djurichkovic A., *‘Arts in Prisons’: A Literature Review of the Philosophies and Impacts of Visual Arts Programs for Correctional Populations*, North Hobart, Tas: Arts Access, Australia 2011.

https://opus.lib.uts.edu.au/bitstream/10453/19836/3/ArtinPrisons_Djurichkovic.pdf

Ezell M., Levy M., *An Evaluation of an Arts Program for Incarcerated Juvenile Offenders*, „Journal of Correctional Education” 2003, 54(3).

Fisher-Giorlando M., *Prison Music. In Mary Bosworth*, in: „Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities”. Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications 2005.

Gardner A., Hager L. L., Hillman G., *Prison Arts Resource Project: An Annotated Bibliography*, National Endowment for the Arts 2014.

Gussak D., *The Effectiveness of Art Therapy in Reducing Depression in Prison Populations*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2007, 51(4).

Gussak D., *The effects of art therapy on male, female inmates: advancing the research base*, „The Arts in Psychotherapy” 2009, 36(1).

Hager L., *Community Arts*, in: *Arts and Cultural Programming: A Leisure Perspective (159-172)*, eds. D. Blandy, G. Carpenter, Champaign, IL: Human Kinetics 2008.

Hillman G., *Arts and Juvenile Justice*, „Best Practices in Mental Health” 2009, no 5(1).

Hughes, J., *Doing the Arts Justice: A Review of Research Literature. Practice and Theory*, London: National Alliance for Arts in Criminal Justice 2005.

Konopczyński M., *Metody Twórczej Resocjalizacji*, Warszawa 2007.

Konopczyński M., *Twórcza resocjalizacja: zarys koncepcji rozwijania potencjałów*, „Resocjalizacja Polska” 2014, nr 7.

Lewin A., *Antoni Makarenko – człotowy pedagog radziecki*, Warszawa 1947.

Richards J. M., Beal W. E., Seagal J.D., Pennebaker J., *Effects of Disclosure of Traumatic Events on Illness Behavior Among Psychiatric Prison Inmates*, „Journal of Abnormal Psychology” 2000, 109(1).

Winnicott D. W., *Obiekty przejściowe i zjawiska przejściowe*, w: *Zabawa a rzeczywistość*, (s. 21-50), Gdańsk: Wydawnictwo Imago 2011.

Worrall J., Koines, M., *Project CULTURE*, Alexandria, VA: American Correctional Association 1978.

Źródła internetowe

Brewster L., *California Prison Arts: A Quantitative Evaluation*. Santa Cruz, CA: William James Association 2014. Źródło: <http://williamjamesassociation.org/california-prison-arts-evaluation-2014/>

Brewster L., *The impact of prison arts programs on inmate attitudes and behavior: A quantitative evaluation*. „Justice Policy Journal” 2014, 11(2), 1-28, http://www.cjcj.org/uploads/cjcj/documents/brewster_prison_arts_final_formatted.pdf

Brewster L., *Qualitative study of the California Art-in-Corrections program*, University of San Francisco 2012. Źródło: <http://cac.ca.gov/arts-in-corrections/LegHearingMay2013/4-research%20a.%20brewster.pdf>

California Department of Corrections, *Arts-in-Corrections Research Synopsis on Parole Outcomes for Participants Paroled December 1980 to February 1987*. Santa Cruz, C.A: William James Association Prison Arts Program 1987. Źródło: http://www.williamjamesassociation.org/reports/CDC-AIC_recitivism_research_synopsis.pdf

Gibbons J. J., Katzenbach N., *Confronting Confinement: A Report of The Commission on Safety and Abuse in America's Prisons* 2006; http://openscholarship.wustl.edu/law_journal_law_policy/vol22/iss1/2

Kemp J., Johnson M., *The effect of educationing prisoners*, Penn Law: Legal Scholarship Repository 2003; <http://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1052&context=jlasc>.

Centralny Zarząd Służby Więziennej: <https://sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>.

Prison Population by State 2022: <https://worldpopulationreview.com/state-rankings/prison-population-by-state>.

Wikipedia: https://pl.wikipedia.org/wiki/O._Henry.

Monika Bieniek-Ciarcińska¹

**KRAJOWA MAPA ZAGROŻEŃ BEZPIECZEŃSTWA
W POLSCE – ASPEKTY PRAKTYCZNE
W PERSPEKTYWIE KRYMINOLOGICZNEJ**

**THE NATIONAL SECURITY THREAT MAP
IN POLAND – PRACTICAL ASPECTS IN
A CRIMINOLOGICAL PERSPECTIVE**

Otrzymano: 14.10.2021 Zaakceptowano: 13.06.2022 Opublikowano: 30.06.2022

DOI: 10.5604/01.3001.0015.8798

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

Streszczenie

Obrazowanie przestępczości, czy też nanoszenie na mapę zdarzeń niepożądanych nie jest nowym sposobem na walkę z przestępczością. Wciąż bowiem funkcjonariusze korzystają ze starych, sprawdzonych narzędzi, które umożliwiają im geograficzne przedstawienie zarówno przestępstw, jak i wykroczeń. W ten sposób możliwe jest zidentyfikowanie obszarów zagrożonych, a także pozyskanie informacji mających na celu obranie odpowiedniej strategii działań na poczet dyslokacji służb patrolowych. Wraz z rozwojem technologii, także i w tym przypadku podstawowe narzędzia zostały częściowo zastąpione przez nowoczesne oprogramowanie, interaktywnym odpowiednikiem pinezek i kolorowych samoprzylepnych karteczek z notatkami nanoszonych na mapę jest Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa w Polsce (dalej: KMZB).

¹ Dr Monika Bieniek-Ciarcińska, Ministerstwo Sprawiedliwości; Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk; email: Monika.Bieniek-Ciarcinska@ms.gov.pl, monika_bieniek@outlook.com, ORCID: 0000-0002-9978-0910.

Celem niniejszego artykułu pozostaje przedstawienie przedmiotowego zagadnienia pod kątem możliwości jego praktycznego zastosowania, co zostało poprzedzone stosownymi rozważaniami, zarówno w oparciu o własne badania naukowe jak i w perspektywie zmian, jakie zostały dokonane na przestrzeni kilku kolejnych lat (od 2016 r.). Zagadnienie pozostaje bowiem wciąż aktualne w kontekście poszukiwania nowych form przeciwdziałania przestępczości i z pewnością powinno podążać za zmianami technicznymi, które stale ewoluują.

Wykorzystując analizę piśmiennictwa i dostępnych źródeł internetowych, w tym przeprowadzając analizę aktów prawnych, aplikacji KMZB, także poprzez obszerne badania materiałów pozyskanych z Komendy Głównej Policji, Komendy Stołecznej Policji oraz komend Wojewódzkich Policji skupiono się na szczegółowym ujęciu przedmiotowego zagadnienia. Działania te doprowadziły do jednoznacznego rozróżnienia w zakresie map zagrożeń – wewnętrznych, tajnych dokumentów Policji (tzw. ceduły patrolowe) oraz KMZB – narzędzia dostępnego za pomocą sieci Internet dla całego społeczeństwa. Pokłosem podjętego wysiłku badawczego pozostaje wskazanie wniosków i postulatów, które mogą w przyszłości przyczynić się do weryfikacji skuteczności narzędzia przez ich pomysłodawców, jak i do jego modyfikacji o nowe komponenty bądź wyeliminowania stwierdzonych nieprawidłowości. Nie bez znaczenia pozostaje także ewaluacja dotychczas wypracowanych wytycznych dla funkcjonariuszy i podjęte rozważania dotyczące ewentualnych nowelizacji podstaw prawnych leżących tworzących KMZB. Wszystkie te działania ostatecznie mają szansę przyczynić się do dalszych prac nad dostosowaniem ustawodawstwa krajowego, stanowionego na rzecz poprawy stanu bezpieczeństwa w lokalnych społecznościach, do zmieniających się warunków z jednoczesnym zastosowaniem nowoczesnych metod i narzędzi interaktywnych.

Słowa kluczowe: Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa, mapa zagrożeń, mapowanie przestępczości

Abstract

Having made a depict of the crime or by other words putting an adverse event on the map is not a new way to fight with the crime.

The officers still use old, proven tools that enable them to present both crimes and offenses geographically. In this way, it is possible to identify

areas at risk, as well as obtain information aimed at selecting an appropriate strategy of activities for the dislocation of patrol services.

With the advancement of technology, also in this case the basic tools have been partially replaced by modern software. An interactive equivalent of pushpins and coloured sticky notes with notes put on a map is the National Map of Security Threats in Poland (hereinafter referred to as KMZB).

The purpose of this article is to present a detailed analysis of the issue in question, with particular emphasis on the possibility of its practical application. It was preceded by appropriate considerations, both based on my own scientific research and the prospects of changes that were made over the next few years (from 2016). The issue remains valid in the context of searching for new forms of counteracting crime, and it should certainly follow technical changes that are constantly evolving.

Using the analysis of the literature and available Internet sources, including the analysis of legal acts, the KMZB application, also through extensive research of materials obtained from the Police Headquarters, Warsaw Police Headquarters and Provincial Police Headquarters, the focus was on a comprehensive approach to the issue. These activities led to a clear distinction in the field of threat maps – internal secret documents of the Police (so-called patrol assignments) and the KMZB – an online tool available to the entire society. The result of the research effort undertaken is the indication of conclusions and postulates that may in the future contribute to the verification of the effectiveness of the tool by its originators, as well as to its modification with new components or elimination of identified irregularities. The evaluation of the previously developed guidelines for officers and the considerations undertaken regarding possible amendments to the legal basis underlying the KMZB are also crucial. All these activities ultimately have the chance to contribute to the further development of national legislation established to improve security situation in local communities based on new methods and interactive tools, especially in changing circumstances.

Key words: National Security Threat Map, threat map, crime mapping

Wstęp

Mając na względzie stały rozwój państw, w tym w sposób szczególnie tworzących je społeczeństw, nie bez znaczenia pozostaje troska o bezpieczeństwo obywateli zamieszkujących określone terytorium. W tym kontekście niezwykle istotnym pozostaje zidentyfikowanie wszelkich zagrożeń, a w dalszej kolejności podzielenie ich na kategorie, które pozwolą na przyjęcie odpowiednich strategii działania. Zachowanie człowieka przejawiane w określonym obszarze stało się więc przedmiotem analiz, dla których utworzono geograficzne rozkłady jego aktywności.

Narzędziem służącym do obrazowania zjawisk niepożądanych (przestępstw, wykroczeń) są mapy zagrożeń bezpieczeństwa, które na przestrzeni lat przyjmowały różne formy. Początkowo skupione były na odzwierciedleniu problemów społecznych takich jak bezrobocie, ubóstwo, które miały również wpływ na występowanie i rozkład przestępczości². Aspekt ten widoczny jest w sposób szczególnie w kryminologii środowiskowej, w której założenia wpisują się wspomniane już mapy, a także podział miast na strefy³, których pokłosiem pozostaje przekształcenie środowiska społecznego w wyniku postępującego rozwoju⁴.

Zmiany w nasileniu przestępczości i konieczność dokonywania analiz, w tym w celu przyjęcia pewnych prawidłowości sprawiły, iż mapy z czasem zyskały miano użytecznych narzędzi policyjnych. Jednocześnie jednak nie każda z nich pełniła i nadal pełni tożsamą funkcję, mimo iż założeniem podstawowym jest zarządzanie bezpieczeństwem publicznym w sposób

² Doniosłe znaczenie miała publikacja twórcy ekologii społecznej Roberta Erzy Parka: *The city: Suggestions for the investigation of human behavior in the city environment*, "The American Journal of Sociology" XX (5), March 1915, s. 577-612, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/212433> (dostęp: 28.06.2021).

³ W 1925 r. E.W. Burgess, R.E. Park i R.D. McKenzie wskazali, że miasto można podzielić na 5 stref: centralną, przejściową, mieszkań pracowniczych, willową i podmiejską. Każda z nich pełniła określoną rolę, a jednocześnie rozszerzała swoje granice, co ostatecznie powodowało, z jednej strony, napieranie na siebie stref, z drugiej zaś, rozpoczynało proces zmiany granic. Taka reorganizacja skutkowałą dezorganizacją uprzedniego porządku wewnętrznego. Pokłosiem tych zmian nie mogło pozostać nic innego jak naruszenie dotychczas obowiązujących zasad społecznych, a stąd już tylko krok od rozwoju zjawisk niepożądanych.

⁴ Więcej o znaczeniu koncepcji kryminologicznych, w tym w szczególności kryminologii środowiskowej w kontekście zapobiegania przestępczości, zob. M. Bieniek-Ciarcńska, *Profilaktyka kryminalno-architektoniczna*, „Probacja” 2021, nr 4, s. 87-114.

pozwalający na zapobieganie przestępczości i wdrożenie działań prewencyjnych na przyszłość.

W tym kontekście na uwagę zasługuje zarządzenie nr 768 Komendanta Głównego Policji z dnia 14 sierpnia 2007 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów pełniących służbę patrolową oraz koordynacji działań o charakterze prewencyjnym (dalej: zarządzenie nr 768)⁵, w którym uregulowane zostały najważniejsze kwestie dotyczące analiz stanu bezpieczeństwa i porządku na potrzeby dyslokacji służby patrolowej. Akt ten już w § 2 przedstawia katalog pojęć, takich jak rejon zagrożenia, miejsce zagrożone czy rejon odpowiedzialności. Każde z nich odnosi się do wydzielonych geograficznie obszarów podlegających patrolowaniu przez funkcjonariuszy policji. Przy czym działania te, oprócz podstawowego celu jakim pozostaje przeciwdziałanie popełnianiu przestępstw i wykroczeń, powinny opierać się o założenia znane na świecie jako *community policing* czy *neighbourhood policing*⁶, co znalazło swoje odzwierciedlenie w § 4 pkt 1 ppkt 4, tj. „nawiązywanie i utrzymywanie więzi ze społecznością lokalną w celu tworzenia atmosfery poczucia bezpieczeństwa i współodpowiedzialności za zapobieganie zagrożeniom (...)”. Nie bez znaczenia pozostaje także zapis § 7 ppkt 1, który do zadań policjanta odpowiedzialnego za sporządzenie analizy stanu bezpieczeństwa zalicza konieczność „wykorzystywania informacji przekazywanych z komórek realizujących czynności operacyjno-rozpoznawcze i od kierowników komórek służby prewencyjnej, a także pochodzących z innych źródeł, w tym ze środków masowego przekazu, od władz samorządowych i społeczności lokalnej oraz podmiotów pozapolicyjnych”.

W celu efektywnego zarządzania pozyskanymi w ten sposób danymi tworzy się mapy zagrożeń, za działanie których odpowiadają zastępcy komendantów odpowiedzialnych za nadzór nad służbą prewencyjną w komendach wojewódzkich, powiatowych oraz w Komendzie Stołecznej Policji⁷. Dzięki temu możliwa jest pogłębiona analiza stanu bezpieczeństwa

⁵ Dz. Urz. KGP z 2007 r. Nr 15, poz. 119, ze zm.

⁶ Ang. koncepcja policji środowiskowej.

⁷ § 9 zarządzenia nr 768 Komendanta Głównego Policji z dnia 14 sierpnia 2007 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów pełniących służbę patrolową oraz koordynacji działań o charakterze prewencyjnym (Dz. Urz. KGP Nr 15, poz. 119, ze zm.)

i porządku, która w głównej mierze opiera się na ocenie i monitorowaniu czynników mających wpływ na ten stan⁸.

1. Kształtowanie bezpiecznych przestrzeni

Mapy poznawcze (znane też jako mentalne, wyobrażeniowe, czy też ujmowane jako proces nazwany mapowaniem kognitywnym) zyskały swoją popularność w latach 70. XX wieku, choć dekadę wcześniej geografowie Kevin Lynch oraz Peter Gould, podjęli pierwsze badania w tym zakresie. W Polsce na uwagę zasługują pojęcia „geografii percepcyjnej” oraz „miast z pamięci”, którymi jako pierwsza posłużyła się Hanna Libura przeprowadzając badania zachowania ludzi i ich postaw w obrębie zamieszkiwanej przestrzeni w Sanoku⁹. W podobnym kontekście funkcjonuje także geografia behawioralna, której celem jest wyjaśnienie zachowania człowieka w otaczającej go przestrzeni oraz związanych z tym zjawisk i zachodzących procesów społecznych. Nauka ta nie podejmuje jedynie rozważań teoretycznych, lecz ma wartość praktyczną. Wykorzystywana jest bowiem w przypadkach zaistnienia klęsk żywiołowych celem określenia prawdopodobnego zachowania się wobec nich mieszkańców obszarów nimi dotkniętych (ich wyborów podejmowanych w warunkach niepewności, przyjmowania postaw społecznych), czego pokłosiem ma być także ograniczanie potencjalnych strat¹⁰.

Z czasem wyodrębniono także nową metodę, psychokartografię, które celem szczególnym pozostawał pomiar psychologicznych właściwości danej przestrzeni. Na przykładzie Warszawy powstała mapa odnosząca się do tego kierunku. Jej cechą charakterystyczną było nanoszenie kolorów obrazujących nasilenie pewnych zjawisk związanych z intensyfikacją odczuć respondentów biorących udział w badaniu. I tak Warszawa została

⁸ Takie działania nie powinny mieć miejsca rzadziej niż raz w miesiącu o czym wprost stanowi § 15 pkt 3.

⁹ H. Libura, *Badanie wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*, „Dokumentacja Geograficzna” 1988, z. 1, na uwagę zasługują także inne publikacje m.in. M. Bartnicka, *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy (studium geografii percepcji)*, „Dokumentacja Geograficzna” 1989, z. 2; S. Mordwa, *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Łodzi*, „Kronika m. Łodzi” 1993, z. 2; B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2006.

¹⁰ G. Węclawowicz, *Geografia behawioralna*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 1986, z. 3-4.

podzielona na dwa obszary – kolorem czerwonym zaznaczono lewobrzeżną część stolicy jako tę bardziej „lubianą”, zaś prawobrzeżną kolorem niebieskim symbolizującym obszary, co do których respondenci nie wyrażali pozytywnych odczuć¹¹.

Przechodząc do zastanych warunków krajowych, w szczególności zaś problematyki zapobiegania przestępczości, wskazać należy, iż w trakcie przeprowadzonych analiz badawczych¹², począwszy od 2016 r., w Polsce rozróznilo podział map zagrożeń na ceduły patrolowe pozostające wewnętrznymi dokumentami policji oraz Krajową Mapę Zagrożeń Bezpieczeństwa w Polsce, którym to zagadnieniom poświęcono dalszą część niniejszego opracowania.

1.1. Ceduła patrolowa

Funkcjonowanie ceduł uregulowane zostało we wspomnianym już zarządzeniu nr 768. Zgodnie z informacjami zawartymi w § 2 pkt 12 ceduła patrolowa to „dokument mający formę graficzno-opisową służący usprawnieniu organizacji służby patrolowej, zawierający charakterystykę rejonów zagrożenia, tras patrolowych, miejsc zagrożonych, rejonów odpowiedzialności oraz zbiór podstawowych informacji wykorzystywanych w trakcie pełnienia służby”¹³. Dokument ten opracowywany jest dla obszaru działania komendy miejskiej, powiatowej lub rejonowej Policji,

¹¹ A. Foland, *Psychokartografia w praktyce. Badania psychologicznych właściwości przestrzeni*, <http://www.psychokartografia.foland.pl/pierwsze.pdf> (dostęp 14.02.2022).

¹² M. Bieniek-Ciarcińska, *Wykorzystanie profilowania...*, niepublikowana rozprawa doktorska, Warszawa 2020. Analizowano dane pozyskane m.in. z Komendy Głównej Policji w Warszawie, Komendy Stołecznej Policji, komend rejonowych policji w Warszawie, komend wojewódzkich.

¹³ § 2 pkt 12 zarządzenia nr 768. Na poczet niniejszego opracowania warto przytoczyć wyjaśnienia pojęć zawartych we wskazanej definicji. Zgodnie z § 2 zarządzenia nr 768:

⁴) rejon zagrożenia – określony obszar terenu, charakteryzujący się szczególnym nasileniem przestępstw, wykroczeń lub występowaniem innych zjawisk patologii społecznej;

⁵) trasa patrolowa – odcinek drogi łączący rejony i miejsca zagrożone, ważniejsze obiekty, posterunki lub inne punkty i miejsca wynikające z bieżących potrzeb służby;

⁶) miejsce zagrożone – obiekt lub niewielki obszar, które według aktualnego rozpoznania, wymagają systematycznego nadzoru i kontroli policyjnej ze względu na występowanie przestępstw, wykroczeń lub innych zjawisk patologii społecznej;

⁷) rejon odpowiedzialności - obszar wyznaczony w oparciu o rejony zagrożenia, miejsca zagrożone, rejony służbowe dzielnicowych oraz inne wskazane rejony, w którym w miarę możliwości służbę pełnią ci sami policjanci, którzy odpowiadają za stan bezpieczeństwa na tym obszarze”.

a w odpowiednim przypadku także dla obszaru podległego komisarzatom Policji¹⁴. Co istotne, ceduły są dokumentami wewnętrznymi Policji, mają charakter tajny, niepubliczny. Wynika to z faktu, iż zawierają szereg informacji uzyskanych bezpośrednio w wyniku pracy operacyjno-rozpoznawczej, których upublicznienie zniweczyłoby działania funkcjonariuszy podejmowane w danym terenie¹⁵. Tym samym niezbędna jest ochrona danych pozyskanych w ten sposób, w szczególności poprzez wyeliminowanie dostępu do nich osób nieuprawnionych.

Z informacji uzyskanych za pośrednictwem Komendy Głównej Policji wynika, iż w praktyce policyjna mapa zagrożeń nie jest ściśle utożsamiana z dokumentem graficznym. Są to raczej zestawienia tabelaryczne i opisowe¹⁶ wchodzące w skład Analizy Stanu Bezpieczeństwa i Porządku na potrzeby dyslokacji służby patrolowej (ASBIP). Zakres danych jakie znajdują się w dokumencie obejmuje zdarzenia ujawnione podczas pełnienia służby patrolowej na danym obszarze, stąd też każdą jednostkę cechuje odmienna ilość zdarzeń. Wśród najczęściej odnotowywanych znajdują się: bójki i pobicia, rozboje i wymuszenia rozbójnicze, uszkodzenia ciała, kradzieże mienia, kradzieże z włamaniem, zniszczenie mienia, a także kradzieże pojazdów¹⁷. Ilość gromadzonych danych jest różna w zależności od charakterystyki danego obszaru, a także od podejmowanych przez funkcjonariuszy czynności. Nie bez znaczenia pozostają także czynniki sytuacyjne.

Z uwagi na brak dedykowanego oprogramowania i odpowiedniego zaplecza technicznego, który umożliwiłby wizualizowanie danych na mapach wektorowych, dane prezentowane są w formie wykresów i tabel. Częstość też informacje o obszarach zagrożonych są po prostu nanoszone na ogólnodostępne plany miast zawieszane na tablicach korkowych w salach odpraw celem przedstawienia funkcjonariuszom pełniącym służbę patrolową i/lub obchodową w danym dniu. Co istotne, ceduły patrolowe

¹⁴ § 1 ust. 3 zarządzenia nr 768: „Przepisy zarządzenia dotyczące komendanta powiatowego Policji i komendy powiatowej Policji stosuje się odpowiednio do komendanta miejskiego Policji i komendy miejskiej Policji oraz komendanta rejonowego Policji i komendy rejonowej Policji”.

¹⁵ Szczegółowe zadania wykonywane w trakcie służby przez komórki interwencyjne, wywiadowcze czy patrolowe bez umundurowania zostały wskazane w § 17, 19, 29-37 zarządzenia nr 768.

¹⁶ Pismo KGP w Warszawie z 10 lipca 2017 r., sygn. Gip-2966/17, [za:] M. Bieniek-Ciarcńska, *Wykorzystanie profilowania...*, s. 377.

¹⁷ M. Bieniek-Ciarcńska, *Wykorzystanie profilowania...*, s. 377.

opracowywane są odrębnie dla partoli pieszych i patroli zmotoryzowanych w oparciu o specyfikę ich pracy.

Niezależnie jednak od wskazanego rozróżnienia, ceduła dzieli się na dwie części – część stałą i część wymienną. Pierwsza z nich co do zasady zawiera elementy niezienne, takie jak „oznaczenie dokumentu; szkic graficzny rejonu z naniesionymi obiektami podlegającymi obowiązkowej ochronie, posterunkami stałymi, punktami blokadowymi, trasą patrolowania; wykaz podstawowych aktów prawnych normujących użycie broni palnej, środków przymusu bezpośredniego oraz uprawnienia policjanta; dane dotyczące utrzymania łączności radiowej; wykaz danych teled adresowych ważniejszych instytucji, a także informacje o dzielnicowym obsługującym dany rejon”¹⁸. Niemniej jednak ta część również będzie podlegała modyfikacjom, jeśli chociażby dane instytucji ulegną aktualizacji bądź wymienione akty prawne zostaną znowelizowane. Stąd też wymagana jest ich okresowa weryfikacja. Ogólnie rzecz ujmując można określić tę część jako zbiór najważniejszych informacji, które są przydatne w toku pełnienia służby. Zawarte punkty stanowią także swego rodzaju odpowiedź dla funkcjonariuszy dotyczącą przepisów obowiązujących w czasie wykonywania obowiązków służbowych, jak również wskazówki odnośnie do topografii patrolowanego terenu i umieszczonych w jego obszarze miejsc strategicznych, których ochrona jest obligatoryjna.

Część wymienna, charakteryzująca się zmiennością danych w niej zawartych, co do zasady złożona jest z „wykazu miejsc i rejonów zagrożonych, uwzględniając czas i rodzaj występujących zagrożeń; zadań doraźnych do służby np. wynikających z prowadzonych programów, akcji, operacji; wykazu osób poszukiwanych w trybie nadzwyczajnym wraz z dokumentacją fotograficzną oraz inne istotne dane niezbędne do właściwej realizacji zadań jednostki”¹⁹. Dane umieszczone w tej części, ze względu na okoliczność, iż dotyczą bezpośrednio występujących zagrożeń na obszarze, dla którego utworzono cedułę, wymagają stałej aktualizacji. Wśród nich zawarte zostały także wszystkie prowadzone w danym okresie działania i zadania doraźne wynikające z kontekstu zadaniowania, w tym w szczególności te związane z występującymi okresowo potencjalnymi zagrożeniami. Do nich zalicza się m.in. przeciwdziałanie aktom terrorystycznym w miejscach szczególnie narażonych na tego typu zdarzenia (np. stadiony

¹⁸ § 22 pkt 3 ppkt 1, lit. a-f zarządzenia nr 768.

¹⁹ § 22 pkt 3 ppkt 2, lit. a-d zarządzenia nr 768.

w trakcie rozgrywek piłkarskich); zapewnienie bezpieczeństwa w środkach komunikacji zbiorowej (w tym przeciwdziałanie kradzieżom kieszonkowym, monitoring przystanków); przeciwdziałanie tzw. handlowi obwoźnemu (kontrolowanie sprzedawców wystawiających towary na chodnikach ulic); akcje i wydarzenia tematyczne m.in. „Stop Żebractwu”, „Bezdomni” (kontrola obszarów, w których przebywają osoby bezdomne, zwłaszcza w okresie jesienno-zimowym²⁰), „Banki” (monitorowanie miejsc, w których zostały zlokalizowane bankomaty; obserwacja placówek bankowych także za pośrednictwem monitoringu wizyjnego), „NURD” czyli akcja polegająca na ochronie Niechronionych Uczestników Ruchu Drogowego (głównie kontrole osób poruszających się rowerami, sprawdzanie wyposażenia i posiadania przez użytkowników elementów odblaskowych po zmroku), „Bezpieczny Rowerzysta”, „Komórka”, „Nie prowadzę po alkoholu”, „Bezpieczne wakacje” czy „Ograniczenie Prędkości Samochodowej”.

Kontrola miejsc wytypowanych jako miejsca zagrożone ma na celu pozyskanie wszelkich informacji, których odpowiednie wykorzystanie może przyczynić się do ustalenia osoby sprawcy przestępstwa, bądź na wcześniejszym etapie, do zapobieżenia realizacji przestępnej działalności w wyszczególnionym obszarze.

Uprzednio zrealizowane badania naukowe, w ramach których zbierano dane jakie znajdują swoje odzwierciedlenie w cedułach patrolowych na obszarze funkcjonowania patroli policyjnych w Warszawie, doprowadziły do uzyskania dokumentów określonych jako wytyczne do patrolowania dla funkcjonariuszy²¹. Zawierały one dobowe informacje o odnotowanych zaistniałych zdarzeniach i stwierdzonych miejscach zagrożonych. Dodatkowo zapisywano informacje dotyczące realizacji zadań, które stanowiły reakcję na wszelkie nieprawidłowości. Działania te przyczyniły się do wskazania stale występujących zagrożeń, do których zaliczono przede wszystkim akty wandalizmu, kradzieże, włamania do mieszkań i lokali użytkowych, przestępstwa i wykroczenia związane z ruchem drogowym. Stwierdzono także występowanie ryzyka podpaień, prostytucji, jak również zagrożeń terrorystycznych, głównie z uwagi na liczne obiekty taktyczne, takie jak mosty, ambasady, stacje metra, galerie handlowe. Zwrócono także

²⁰ Do takich obszarów zalicza się klatki schodowe, kanały ciepłownicze, ogródki działkowe, opuszczone miejsca tzw. *squaty*.

²¹ M. Bieniek-Ciarcieńska, *Wykorzystanie profilowania...*, s. 390 i n.

uwagę na możliwość występowania napadów z bronią w rękę (wskazano, iż infrastruktura taka jak zakłady bukmacherskie czy kolektury Lotto stanowią miejsca podwyższonego ryzyka stania się ofiarą).

W ramach tworzonych cedułów, działania o charakterze operacyjnym, jak już uprzednio podkreślono, nie mogą być upublicznione. W innym przypadku dokonywane analizy mogłyby nie przynieść wymiernych korzyści dla organów ścigania w zakresie działań bieżących, o których informacje byłyby dostępne szeroko pojętemu kręgowi odbiorców. Należy bowiem pamiętać, iż wśród nich znajdują się także potencjalni sprawcy. Dzięki przeprowadzanej systematycznie analizie stanu bezpieczeństwa i porządku dyslokacja służb patrolowych następuje w sposób bardziej zorganizowany, bowiem liczba funkcjonariuszy kierowanych w dane miejsca może być wprost proporcjonalna do istniejącego w danym obszarze stanu zagrożenia.

1.2. Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa w Polsce

Przeciwieństwem map zagrożeń o charakterze wewnętrznym pozostaje Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa w Polsce (dalej: KMZB). To narzędzie teleinformatyczne (aplikacja) o charakterze ogólnokrajowym, które również spełnia funkcję cedułów patrolowych, jednakże, w odróżnieniu od nich, jest powszechnie dostępna i kładzie jednocześnie nacisk na udział i aktywność obywateli w procesie odnotowywania zdarzeń niepożądanych. Społeczeństwo mając możliwość dokonywania zgłoszeń zachowań niezgodnych z prawem i obowiązującymi normami, w ich subiektywnym jednak odczuciu, przyczynia się w znacznym stopniu do generowania zgłoszeń, które następnie są weryfikowane przez uprawnionych funkcjonariuszy. W tym kontekście zadaniowanie policjantów polega na weryfikacji zgłoszeń, a nie samodzielnym identyfikowaniu miejsc zagrożonych.

Wdrożenie KMZB na obszarze całego kraju nastąpiło 5 października 2016 r.²². Zanim jednak uruchomiono aplikację przeprowadzono konsultacje społeczne, których pokłosiem była ogólnopolska kampania

²² Pismo Komendanta Głównego Policji (znak: L.dz. EP-226/16) z 20 stycznia 2016 r. do podległych jednostek w kraju zawierało 2 załączniki. Pierwszym z dniach były Założenia Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa w Polsce, drugim zaś mapy wraz z opisem, [za:] M. Bieniek-Ciarcińska, *Wykorzystanie profilowania...*, s. 395.

informacyjna²³. W konsultacjach społecznych wzięło udział ponad 217 tysięcy osób, co stanowiło wprost o rozmachu z jakim po raz pierwszy w historii Policja zasięgnęła opinii obywateli w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa, czyniąc ze społeczeństwa równoprawnego partnera w rozmowach na temat kształtu działań jakie należy podjąć na rzecz poprawy jego stanu. Tym samym, zbierane uwagi, stanowiska, opinie czy sugestie podlegały procesowi dogłębnej analizy.

Warto zwrócić uwagę na fakt, iż KMZB nie była pierwszym tego typu projektem w kraju. Uprzednio bowiem pod patronatem wojewody śląskiego wdrożono projekt firmy SmartEnough, który korzystał z zasobów map Google Earth²⁴. Dane Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach, zarejestrowane w Elektronicznej Księżce Służby Dyżurnego (EKSD), zostały „nałożone” przez pracowników Katedry Kryminalistyki Uniwersytetu Śląskiego na mapę miasta. W ten sposób możliwe było wyszczególnienie obszarów, w których odnotowano największą przestępczość w danym okresie. Zebrane informacje uniwersytet gromadził w specjalnie utworzonej bazie danych, która osiągnęła w 2010 r. aż 325 tysięcy rekordów, po czym, z uwagi na brak odpowiedniego wsparcia finansowego, przerwano dalsze działania projektowe²⁵.

²³ „W pierwszym tygodniu prowadzonych konsultacji, w dniach 1-5 lutego odbyło się 8 takich spotkań na poziomie powiatowym oraz 27 na poziomie lokalnym. Wzięło w nich udział odpowiednio ponad 240 i blisko 560 osób. Podczas drugiego tygodnia spotkań w dniach 8-12 lutego – na poziomie powiatowym i lokalnym policjanci przeprowadzili łącznie 70 konsultacji społecznych, w których uczestniczyło 1649 osób. W kolejnym tygodniu w dniach 15-20 lutego na poziomie powiatowym i lokalnym przeprowadzono łącznie 74 konsultacje społeczne (12 na poziomie powiatowym, 62 na poziomie lokalnym), w których uczestniczyło łącznie 1706 osób (341 na poziomie powiatowym, 1365 na poziomie lokalnym). W ostatnim tygodniu konsultacji w okresie 22-26 lutego na poziomie powiatowym i lokalnym przeprowadzono łącznie 81 konsultacji społecznych (10 na poziomie powiatowym, 71 na poziomie lokalnym), w których łącznie uczestniczyło 1725 osób (233 na poziomie powiatowym i 1492 na poziomie lokalnym). Spotkania cieszyły się dużym zainteresowaniem. Szczególnie wśród mieszkańców małych społeczności, którzy zadawali dużo pytań i dziękowali za to, że w rejonach wiejskich bardzo często widać patrole prewencyjne i ruchu drogowego. Jak wyglądały spotkania i konsultacje w poszczególnych powiatach można zobaczyć i przeczytać na stronach internetowych Komend Powiatowych Policji garnizonu warmińsko-mazurskiej policji”, [za:] KWP w Szczecinie, <http://www.warmińsko-mazurska.policja.gov.pl/ol/aktualnosci/18796,KWP-Zakonczyly-sie-konsultacje-spoeczne-w-sprawie-projektu-mapy-zagrozen-bezpie.html> (dostęp: 8.03.2016); M. Bieniek-Ciarcńska, *Wykorzystanie profilowania...*, s. 398.

²⁴ M. Bieniek-Ciarcńska, *Wykorzystanie profilowania...*, s. 394.

²⁵ *Mapy przestępczości*, „Geodeta” 2008, nr 9, s. 160.

Przechodząc do szczegółowej analizy narzędzia jakim jest KMZB należy wskazać na jej kilka zasadniczych cech. Pierwszą z nich jest holistyczne podejście do zbierania danych, przejawiające się w ogólnokrajowym zasięgu. KMZB zawiera bowiem podział na obszary administracyjne (szczebel krajowy z podziałem na województwa; szczebel województwa z podziałem na powiaty i miasta na prawach powiatu; szczebel powiatowy z podziałem na komendy miejskie, powiatowe i rejonowe policji, komisariaty i posterunki. Zbierane są także dane z podziałem na gminy odnośnie do zdarzeń zarejestrowanych z zakresu ruchu drogowego). Na mapę nanoszone są informacje obejmujące obszar całego kraju, a podział na wskazane szczeble ma przyczynić się do lepszej organizacji, w tym celem odpowiedniego grupowania pozyskiwanych informacji.

Kolejną cechą jest policzalność, która znajduje odzwierciedlenie w sprawozdawczości statystycznej. Dane gromadzone w Krajowym Systemie Informacyjnym Policji (KSIP) w zakresie przestępczości, Systemie Elektronicznej Sprawozdawczości w Policji (SESPol) w zakresie zagrożenia wykroczeniami oraz Rejestrze Spraw o Wykroczenia (RSOW), w zakresie zagrożeń bezpieczeństwa w ruchu drogowym (SEWIK) oraz te pochodzące ze zgłoszeń obywateli (bezpośrednich, bądź za pośrednictwem dzielnicowych) nanoszone są na lokalne mapy zagrożeń, które łącznie tworzą KMZB. Dane te zostały podzielone na szczeble terytorialne (województwo, powiat, gmina) oraz w oparciu o sposób ich przeliczenia i uzyskania (dane w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców, badania społeczne, dane wyrażone liczbą bezwzględną, diagnoza)²⁶.

Na wstępnym etapie tworzenia KMZB zaproponowano korzystanie z oprogramowania ArcGIS i GeoMedia. Ostatecznie jednak zdecydowano, iż w tym celu najwłaściwszym będzie skorzystanie z darmowego programu QGIS. Narzędzie zostało podzielone na część statystyczną (dane pochodzące ze statystyk policyjnych) i interaktywną wykorzystującą zasoby będące we właściwości Głównego Geodety Kraju (tj. MAPA TOPO I, MAPA ORTO, MAPA TOPO II).

KMZB oprócz funkcji mapowania przestępstw (odzwierciedlenia graficznie na mapach zagrożeń występujących w danych obszarach) miała na celu także połączenie tej wiedzy z wdrożeniem specjalnych znaków umownych i statusów. Te ostatnie oznaczone zostały dodatkowo kolorami

²⁶ Szczegółowe opracowanie danych uzyskanych na podstawie informacji uzyskanych z KGP oraz 16 KWP, [za:] M. Bieniek-Ciarcińska, *Wykorzystanie profilowania...*, s. 396-397.

(zgłoszenie „nowe” – kolor zielony, „weryfikacja” – kolor żółty, „potwierdzone” – kolor czerwony, „potwierdzone – przekazane poza policję” – kolor fioletowy, „potwierdzone – wyeliminowane” – kolor niebieski, „niepotwierdzone” – kolor szary).

Posługiwanie się statusami i symbolami, których wyjaśnienie zawarto w „Legendzie” aplikacji, miało zapewnić przejrzystość, której nie da się uzyskać inaczej niż poprzez zastosowanie znaków umownych opatrzonych stosownym opisem. Tylko w ten sposób postulowana wymiana informacji między społeczeństwem a odpowiednimi służbami nie zawierała elementów wprowadzających użytkowników w zakłopotanie, czy też błąd. Same zaś zgłoszenia traktowane były jako „zadania zlecone” policji celem podjęcia stosownych działań.

Wśród 27 symboli graficznych znajdują się następujące kategorie zdarzeń (przestępstwa, wykroczenia):

Symbole graficzne używane w Krajowej Mapie Zagrożeń Bezpieczeństwa w Polsce²⁷.

Wprowadzenie KMZB związane było także z powierzeniem funkcjonariuszom nowych zadań i obowiązków. Należy zwrócić uwagę na dwukrotnie nowelizowane już wytyczne Nr 3²⁸, które w sposób szczegółowy

²⁷ Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa, zakładka Legenda, <https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html> (dostęp: 14.09.2021).

²⁸ Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 14 września 2016 r. w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Dz. Urz. z 2016 r. poz. 58; dalej: wytyczne nr 3

odnoszą się do tej materii, przy czym wyznaczenie właściwych koordynatorów, zarówno funkcjonariuszy jak i pracowników cywilnych (na szczeblu lokalnym, wojewódzkim i krajowym), a także kwestie nadzoru nad wykonywaniem zadań zostały wdrożone w każdej jednostce na podstawie decyzji właściwego komendanta wojewódzkiego policji.

Zadania wspomnianych koordynatorów z podziałem na szczeble znajdują się w § 4 ust. 1-3²⁹. Hierarchia ta nie jest przypadkowa, bowiem funkcjonariusze dokonują weryfikacji szczebli podległych (szczebel wojewódzki odpowiada za prowadzenie ewidencji koordynatorów lokalnych, monitoruje zadania przez nich wykonywane oraz przeprowadza dla nich szkolenia, a szczebel krajowy odpowiednio – prowadzi ewidencję koordynatorów wojewódzkich i podejmuje działalność szkoleniową na ich rzecz), przy czym „zapoznavanie się z naniesionymi na «Mapę zagrożeń» zagrożeniami o statusie «Nowe», bieżące monitorowanie terminowej weryfikacji zagrożeń, dokonywanie zmiany statusów zagrożeń na «Mapie zagrożeń» i gromadzenie kart weryfikacji zagrożeń oraz sprawowanie nadzoru nad ich obiegiem” należy do szczebla najniższego mającego bezpośrednio do czynienia ze zdarzeniami występującymi lokalnie.

Każdy ze szczebli przekazuje sobie uwagi i wnioski dotyczące funkcjonowania KMZB, zaś szczebel krajowy odpowiedzialny jest za podejmowanie działań na rzecz poprawy funkcjonalności przedmiotowego narzędzia, w tym poprzez obsługę informacji wpływających bezpośrednio na skrzynkę email kmzb@policja.gov.pl.

Wraz z dokonaną w 2017 r. pierwszą nowelizacją wytycznych, dodatkowe obowiązki spoczywają na kierowniku komórki organizacyjnej właściwej do spraw łączności i informatyki Komendy Głównej Policji, który „odpowiedzialny jest za kwartalne zasilanie «Mapy zagrożeń» danymi statystycznymi otrzymanymi od kierowników następujących komórek organizacyjnych Komendy Głównej Policji: Gabinetu Komendanta Głównego

z 2016 r.); wytyczne nr 1 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 lipca 2017 r. zmieniające wytyczne w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Dz. Urz. KGP poz. 53); wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 grudnia 2019 r. zmieniające wytyczne w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Dz. Urz. KGP poz. 122).

²⁹ § 4 ust. 1-3 wytycznych nr 3 z 2016 r.

Policji, Biura Prewencji, Biura Ruchu Drogowego oraz Biura Wywiadu i Informacji Kryminalnej”³⁰.

Wyszczególnione zadania, choć związane wprost z powstaniem nowego źródła informacji o zagrożeniach jakim jest KMZB, co do zasady nie wpłynęły na powstanie nowych komórek organizacyjnych w jednostkach policji celem ich realizacji. Powstało jednak dedykowane narzędzie pomocnicze w postaci jednostronicowego formularza do odnotowywania najważniejszych informacji (tzw. Karta Weryfikacji Zagrożenia; dalej: KWZ)³¹.

Dzięki KWZ możliwe jest gromadzenie danych o każdym zdarzeniu, począwszy od wskazania personaliów osoby sporządzającej Kartę, jak również kategorii zdarzenia, miejsca jego wystąpienia, czy odpowiednich dat, tj. daty jej sporządzenia, jak również modyfikacji; daty naniesienia zagrożenia bądź zagrożeń na mapę; a także daty zmiany przyznanego statusu zgłoszenia. W dokumencie odnotowuje się także podział zadań, czas realizacji, dni tygodnia. Nie zabrakło przy tym także elementów kontrolnych w postaci umieszczenia adnotacji o efektach realizacji zadania wraz z przydzieleniem stosownych statusów.

Proceduralnie potwierdzenie zagrożenia ma na celu jego wyeliminowanie³², co zgodnie z wytycznymi nr 3 zostało opisane jako „zespół czynności podejmowanych przez policjantów, prowadzących do zlikwidowania potwierdzonego zagrożenia naniesionego na «Mapę zagrożeń»”³³. Wyeliminowanie zagrożenia pod względem technicznym oznacza jego usunięcie z mapy, lecz nie uniemożliwia naniesienia kolejnego, choćby miało ono tożsamy charakter jak to uprzednie. W takim przypadku procedura wdrażana jest od nowa, łącznie z wypełnieniem nowej KWZ³⁴.

Dodatkowo, w sytuacji, gdy dane zdarzenie może zostać zaklasyfikowane jako żart bądź pomyłka osoby zgłaszającej, np. z uwagi na naniesienie

³⁰ § 4a wytycznych nr 1.

³¹ Stanowi ona załącznik do wytycznych nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 grudnia 2019 r. zmieniające wytyczne w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa, Dz. Urz. KGP poz. 122.

³² § 10 ust. 2 wytycznych nr 3.

³³ § 2 pkt 8 wytycznych nr 3.

³⁴ Wytyczne nr 3 przewidują jednak pewien wyjątek od tej zasady zapisany w § 10 pkt 3: „W przypadku naniesienia na Mapę zagrożeń, w bliskiej odległości, kolejnych zagrożeń tej samej kategorii, które uprzednio posiadały status «Potwierdzone», lub «Potwierdzone (przekazane poza Policję)» koordynator lokalny sporządza kartę weryfikacji zagrożenia wypełniając wyłącznie pkt 1-5 oraz 18 lub 19 formularza karty”.

przez zgłaszającego zdarzenia takiego jak nielegalne rajdy samochodowe na środku jeziora, co z uwagi na topografię terenu czyni niemożliwym potraktowanie przedmiotowej informacji za wiarygodną, koordynator lokalny oprócz dokonania zmiany statusu na specjalnie oznaczoną kategorię „Żart lub pomyłka”, może także odstąpić od sporządzenia KWZ³⁵.

2. Społeczeństwo w służbie wymiaru sprawiedliwości

Współpraca policji z lokalnymi społecznościami była podstawą, na której zbudowano wytyczne do wdrożenia KMZB³⁶. Co istotne, od samego początku policja położyła nacisk na debaty społeczne oraz wspomniane już uprzednio, szeroko zakrojone konsultacje z organizacjami i instytucjami z całego kraju. Nie zabrakło wśród nich przedstawicieli władz samorządowych, jak również lokalnych mediów. Kampania informacyjna obejmowała zamieszczanie informacji na stronach internetowych, czy portalach społecznościowych. Jako narzędzia wykorzystano plakaty i ulotki, które umieszczano w komunikacji miejskiej i urzędach publicznych. Dzielnicy na spotkaniach z mieszkańcami przedstawiali najważniejsze informacje. Prowadzono także emisję spotów telewizyjnych i radiowych. W działania propagujące narzędzie włączono również kościoły, które udostępniały gabloty parafialne i przekazywały stosowne treści podczas ogłoszeń duszpasterskich³⁷.

Zaangażowanie wszystkich wymienionych podmiotów miało przyczynić się do pozyskania wiedzy dotyczącej istotnych z ich punktu widzenia aspektów, w szczególności w zakresie postrzegania przestrzeni jako obszaru „obciążonego” w różnym stopniu zachowaniami niepożądanymi. Jednocześnie również do wzbudzenia zainteresowania społeczności, czego pokłosiem była promocja projektu. Stąd też wymiernym rezultatem wprowadzenia KMZB, do której dostęp z założenia miał być powszechny, miała pozostać zmiana społeczna przejawiająca się w przyjęciu, przez większy niż dotychczas odsetek osób, aktywnej obywatelskiej postawy w dbaniu o ład i porządek w przestrzeni publicznej. Uzyskane w ten sposób informacje, obok danych gromadzonych przez jednostki policji, miały znaleźć swoje odzwierciedlenie podczas przeprowadzania analiz stanu bezpieczeństwa.

³⁵ § 12 pkt 1-2 wytycznych nr 3.

³⁶ Pismo KGP w Warszawie z 10 lipca 2017 r., sygn. Gip-2966/17.

³⁷ Szczegółowe dane uzyskane za pośrednictwem KWP w Łodzi 12 lipca 2017 r. (za pośrednictwem Wydziału Komunikacji Społecznej, nie wskazano sygnatury).

KMZB nie miała więc służyć tylko do identyfikacji zagrożeń (ich liczebności, rodzaju), lecz przede wszystkim za cel stawiała sobie możliwość wpływania na zwiększenie poczucia bezpieczeństwa wśród samych mieszkańców. Założenie Policji było dość proste, oprócz podejmowania prób oceny zdarzeń na podstawie zebranych danych, liczone na usprawnienie zarządzania zasobami policyjnymi poprzez dyslokację funkcjonariuszy w miejsca oznaczone uprzednio przez obywateli jako zagrożone. W ten sposób dążono do wykreowania pozytywnego wizerunku funkcjonariuszy by wpłynąć, z jednej strony na lepszą niż dotychczas ocenę ich pracy przez mieszkańców danych obszarów, zaś z drugiej na wzrost poczucia bezpieczeństwa ujmowanego w sposób zarówno subiektywny (przez poszczególne jednostki) jak również obiektywny (w skali całego kraju). Działania te miały jednocześnie na celu zapewnienie możliwości weryfikacji „publikowanych przez ośrodki badania opinii publicznej ocen poczucia bezpieczeństwa obywateli z dokonanymi uprzednio analizami, bądź też danymi własnymi Policji”³⁸.

Na marginesie wskazać należy, iż sama KMZB nie miała nigdy pozostać wyłącznym źródłem wiedzy o zdarzeniach przestępczych, wykroczeniach i innych naruszeniach, które miały wpływ w ocenie obywateli na stan bezpieczeństwa. Podstawowym źródłem danych nadal pozostaje praca operacyjna funkcjonariuszy, a w dalszej kolejności dopiero dane uzyskiwane za pomocą m.in. KMZB. Tym niemniej jednak zyskała ona status dodatkowego źródła informacji o zagrożeniach.

Nieoczywistym pokłosiem wprowadzenia KMZB było utworzenie kategorii „Żebractwo i Bezdomność”. Zaznaczanie na mapie punktów, które odnoszą się wprost do tych zjawisk społecznych w pierwszej kolejności zdawać by się mogło, że związane są ze zgłoszeniami stanu zaniepokojenia obywatelskiego niż przestępstwa, czy też wykroczeń popełnianych przez osoby bezdomne i/lub trudniące się żebractwem. Jest to raczej zjawisko noszące znamiona uciążliwości społecznej niż realnego zagrożenia poczucia bezpieczeństwa. Tym niemniej jednak, kategoria ta powstała jako znacznik zagrożenia życia lub zdrowia osób znajdujących się w trudnej sytuacji materialno-bytowej. Stąd też, z czasem użytkownicy zaczęli wykorzystywać KMZB w celach udzielania pomocy osobom potrzebującym. Aplikacja ta przyczyniła się więc nie tyle do zmniejszenia subiektywnego poczucia zagrożenia w tym przypadku, co do potrzeby rozbudzenia empatii

³⁸ Pismo KWP w Gdańsku z 7 lipca 2017 r., sygn. Ldz. P.062-85/2017.

wśród obywateli³⁹. Mimo braku odnotowania zgłoszeń co do konieczności wprowadzenia zmian w zakresie zmiany nazwy kategorii „Bezdomność” dokonano modyfikacji nazewnictwa na „Osoba bezdomna wymagająca pomocy”. Tym samym doprecyzowano działania jakie w przedmiotowej kategorii były podejmowane w związku z zaistnieniem takiego zdarzenia.

Uzupełniająco wskazać należy, iż mimo że KMZB ma również swój wymiar statystyczny, to jednak nie da się przewidzieć, ile zagrożeń zostanie danego dnia naniesionych na mapę. Zależy to zarówno od aktywności obywateli, lecz co istotne, jeśli dany obszar został w odpowiedni sposób zabezpieczony przed zachowaniami niepożądanymi, np. przez częste partole policyjne w określonym obszarze, być może nie będzie on jednocześnie generował informacji o czynach niedozwolonych. Stwierdzenie to jest jednak swego rodzaju uproszczeniem, które zostanie poddane krytyce w dalszej części niniejszego artykułu.

Zgłoszenia dokonywane przez obywateli, a noszące w ich subiektywnym odczuciu znamiona społecznej uciążliwości mogą ponadto, zgodnie z obowiązującymi przepisami, nie być ani wykroczeniami, ani przestępstwami. Należy mieć także na względzie, iż dokonanie zgłoszeń nie jest „równoznaczne ze zgłoszeniem przestępstwa lub wykroczenia, a jest jedynie sposobem na zasygnalizowanie dostrzeżonego problemu”⁴⁰.

Co jednak istotne, mimo powszechnego dostępu do Internetu, na którym oparta została aplikacja, zgłoszeń można dokonywać także telefonicznie (numer alarmowy 997 czy 112), bądź za pośrednictwem dzielnicowych. Nie wszyscy bowiem korzystają z sieci Internet. Przyczyny mogą być różne (brak dostępu do samej sieci; brak sprzętu komputerowego; brak lub ograniczone/niedostateczne umiejętności; brak zaufania do nowoczesnych technologii; świadomość braku pozostawiania anonimowym w sieci itp.).

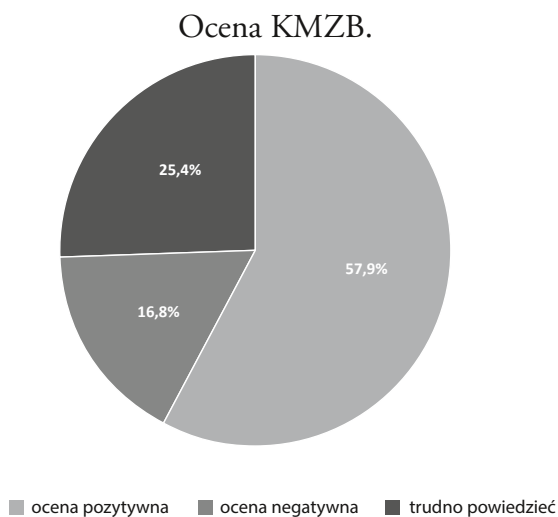
³⁹ Z informacji Komendy Głównej Policji wynika, że „Użytkownicy wykorzystują tę kategorię celem udzielenia pomocy osobom jej potrzebującym”. Dodatkowo wskazano „działania Policji wobec takich osób, ukierunkowane są głównie na udzielenie im możliwie wszechstronnej pomocy, a nie stosowanie represji. W samej kategorii *Bezdomność* odnotowaliśmy ponad 12 tys. zgłoszeń. W wyniku potwierdzenia występowania zjawiska w blisko 4,5 tys. przypadków, Policja podjęła różnego rodzaju działania pomocowe (...)”, [za:] pismo Zastępcy Komendanta Głównego Policji z 24 września 2019 r., znak: EP-4737/3954/19 do Rzecznika Praw Obywatelskich.

⁴⁰ Pismo KWP z/s w Radomiu z 3 lipca 2017 r., sygn. L.dz WKS-2953/2592/17; pismo KWP w Gorzowie Wielkopolskim z 5 lipca 2017 r., sygn. WKS-580/2017; pismo KWP w Bydgoszczy z 28 lipca 2017 r., sygn. WKS-SO.062.63.1.2017.JN.

3. Ocena funkcjonowania Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa

KMZB podlegała ewaluacji po raz pierwszy na przełomie stycznia i lutego 2017 r. w ramach X edycji Polskich Badań Przystępczości⁴¹. W ocenie 58,8% respondentów narzędzie to nosi w sobie potencjał, aby „przyczynić się do spadku liczby przestępstw/wykroczeń szczególnie uciążliwych społecznie”⁴².

W okresie od 24 stycznia do 3 marca 2017 r. przeprowadzono dodatkowe badanie w zakresie funkcjonowania KMZB, w którym wzięło udział 3433 respondentów⁴³. Ogólnie rzecz ujmując, oceniono KMZB jako narzędzie o pozytywnym znaczeniu dla społeczeństwa (57,9%). Tylko co 6. respondent ocenił aplikację negatywnie (16,8%), zaś ¼ ankietowanych (25,4%) wybrała odpowiedź „trudno powiedzieć”.

Opracowanie własne⁴⁴.

⁴¹ *Ocena Policji, poczucie bezpieczeństwa PBP 2007-2017*, PDF, <http://bip.kgp.policja.gov.pl/kgp/rejestr/25207,dok.html> (dostęp: 16.02.2018).

⁴² Zgodnie z informacjami uzyskanymi z KGP, KSP oraz 16-tu KWP.

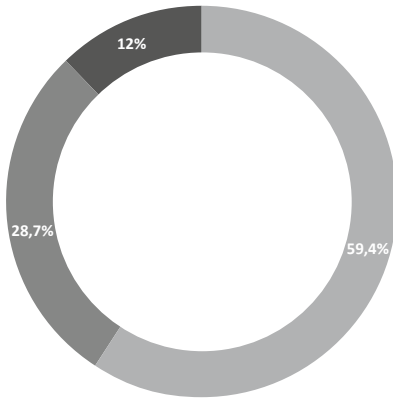
⁴³ Pismo KGP w Warszawie z 10 lipca 2017 r., sygn. Gip-2966/17; Gip-2966/17; M. Głodziński, A. Kłysb – Zespół ds. Analiz i Kontroli Zarządczej Gabinetu KGP, *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa*, „Policja”, Wydanie specjalne nr 9, kwiecień 2017 r., s. 3-51.

⁴⁴ M. Bieniek-Ciarcńska, *Wykorzystanie profilowania...*, s. 424.

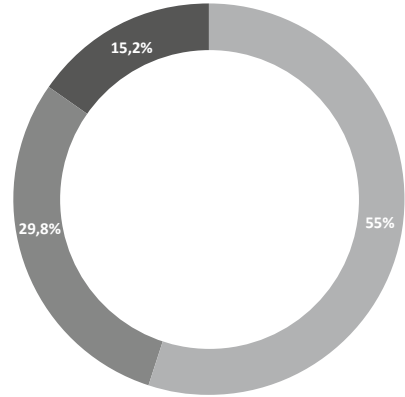
Respondenci biorący udział w badaniu poddali ocenie także wpływ aplikacji na stan bezpieczeństwa. Wyniki przedstawiają wykresy zamieszczone poniżej.

Wpływ KMZB na bezpieczeństwo.

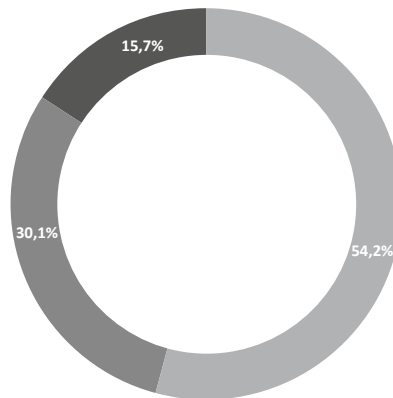
KMZB poprawi skuteczność działań podejmowanych przez Policję

KMZB przyczyni się do spadku liczby przestępstw i/lub wykroczeń szczególnie uciążliwych społecznie

KMZB podniesie poczucie bezpieczeństwa

- zgadzam się
- nie zgadzam się
- trudno powiedzieć

Opracowanie własne na podstawie M. Głodziński, A. Kłys, *Krajowa Mapa...*, ISSN 2391-4335, s.

W każdej z trzech kategorii tj. poprawa skuteczności działań Policji; przyczynienie się do spadku przestępstw/wykroczeń szczególnie uciążliwych społecznie; podniesienie poczucia bezpieczeństwa obywateli, każdorazowo większość ankietowanych (odpowiednio 59,4%, 55% oraz 54,2%) wskazała, że zgadza się z postawionym twierdzeniem.

Z informacji uzyskanych za pośrednictwem Komendy Wojewódzkiej Policji w Łodzi wynika, iż wdrożenie KMZB przyczyniło się do wprowadzenia szeregu zmian, np.: „w przypadku niewłaściwego oznakowania drogi, nieprawidłowego parkowania (oprócz reakcji policjantów na zgłoszone zagrożenia, kierowane są wystąpienia do właściwych podmiotów (komisje bezpieczeństwa, urzędy miasta, starostwo i inne), co skutkuje ich eliminacją w przyszłości (np. zmiana organizacji ruchu, większa ilość miejsc parkingowych itp.); w zakresie zlokalizowanych dzikich wysypisk śmieci (dzielnicowi po ustaleniu właścicieli terenu egzekwują ich likwidację oraz zabezpieczenie); w przypadku przekraczania dozwolonej prędkości (w miejsca wskazywane na mapie, kierowane są większe ilości patroli ruchu drogowego, a prowadzone kontrole w znaczący sposób przyczyniają się do minimalizacji tego zjawiska). Podobnie rzecz się ma w przypadku wskazywania przez mieszkańców danego obszaru miejsc, w których spożywany jest alkohol czy zażywane są środki odurzające (w ocenie jednostki kierowane tam znaczne siły patroli pieszych oraz zorganizowane działania pozwalają ograniczać to zagrożenie)”⁴⁵.

W trakcie prowadzonych badań naukowych w zakresie ewentualnego wpływu KMZB na zmiany w obrazie przestępczości danego typu uzyskano między innymi informację, iż Wydział Prewencji KWP w Poznaniu odnotował w zakresie swojej właściwości miejscowej najwięcej potwierdzonych zgłoszeń używania środków odurzających, co pozwoliło na doprowadzenie do wyeliminowania tego problemu na określonym obszarze⁴⁶. W przypadku zaś KWP w Szczecinie pokłosem zgłoszeń wykroczeń takich jak spożywanie alkoholu w miejscach niedozwolonych, czy akty wandalizmu była efektywniejsza praca policjantów i ich odpowiednia dyslokacja⁴⁷. KWP w Olsztynie podkreśliła fakt, iż raz stwierdzone w danym obszarze zagrożenie, ponownie nie występowało⁴⁸. Pojawia się jednak problem z interpretacją zbieranych danych, bowiem w przypadku wyeliminowania zagrożenia na określonym terenie nie ma pewności czy przestępczość

⁴⁵ Pismo KWP w Łodzi z 12 lipca 2017 r. (za pośrednictwem Wydziału Komunikacji Społecznej), nie wskazano sygnatury, [za:] M. Bieniek-Ciarcńska, *Wykorzystanie profilowania...*, s. 427.

⁴⁶ Pismo KWP w Poznaniu z 5 lipca 2017 r., sygn. P-Kw-MR-062/5/17 (Wydział Prewencji).

⁴⁷ Pismo KWP w Szczecinie z 4 lipca 2017 r., sygn. IK-VII-610/17 (Wydział Kontroli).

⁴⁸ Także KWP w Białymstoku (pismo KWP w Białymstoku z 6 lipca 2017 r., sygn. P.062.62.2017.MB).

danego typu nie zmieniała po prostu lokalizacji na inną. Tym samym nie można jednoznacznie wskazać na sukces KMZB w tym zakresie.

4. Przyszłość KMZB – podsumowanie analiz i wnioski końcowe

Mimo uprzednio podejmowanych prób przybliżenia społecznościom pracy funkcjonariuszy na danym obszarze, to dopiero KMZB zyskała miano nowej, innowacyjnej, w pełni interaktywnej aplikacji, która ma na celu ochronę bezpieczeństwa społeczności lokalnych. Wzbudzając zainteresowanie mieszkańców, czego pokłosiem był także pozytywny odzew przeprowadzonych konsultacji społecznych, KMZB jest postrzegana jako szansa na objęcie nadzorem obszarów istotnych z punktu widzenia samych obywateli.

Dodatkowo, aplikacja przyczyniła się do udziału społeczeństwa w procesie decyzyjnym na rzecz poprawy stanu bezpieczeństwa, w tym odnośnie do ewentualnego rozlokowania posterunków policji. W szczególności zaś w przedmiocie rozważenia przez decydentów możliwości przywrócenia tych uprzednio zlikwidowanych⁴⁹, biorąc pod uwagę występujące zagrożenia na obszarach dotychczas niechronionych lub niedostatecznie chronionych.

Wymienione działania, charakterystyczne dla społeczeństw obywatelskich, promują model współodpowiedzialności za bezpieczeństwo wspólnot lokalnych. Stąd też ich wynikiem był również wzrost poziomu kontroli społecznej⁵⁰. Co istotne zaś, zapoznanie mieszkańców z rodzajem zagrożeń i instytucjami publicznymi odpowiedzialnymi za ich eliminację, doprowadziło ostatecznie do utworzenia kanału przepływu informacji między społeczeństwem a właściwymi podmiotami, na czele z Policją, w tym w szczególności poprzez umożliwienie partycypowania społeczeństwa w kształtowaniu bezpiecznych przestrzeni⁵¹. Wskazuje się, iż „w tym kontekście, «Mapa zagrożeń» traktowana jest jako istotny element procesu zarządzania bezpieczeństwem publicznym, realizowanym

⁴⁹ Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa, <https://www.gov.pl/web/mswia/krajowa-mapa-zagrozen-bezpieczenstwa> (dostęp: 1.09.2021).

⁵⁰ Pismo KWP w Szczecinie z 4 lipca 2017 r., sygn. IK-VII-610/17.

⁵¹ Obywatele powinni jednak pamiętać, iż zgłoszenia mające charakter pilny, zagrażające bezpośrednio życiu lub zdrowiu powinny być zgłaszane niezwłocznie w odpowiedniej formie, tj. poprzez kontakt telefoniczny wybierając numer alarmowy 112 lub 997.

w partnerstwie międzyinstytucjonalnym i społecznym⁵². Jednocześnie przyczynia się do poprawy wizerunku funkcjonariuszy, którzy nie byli przez część społeczeństwa postrzegani jako partnerzy do rozmów (głównie dotyczy to dzielnicowego, którego rolę jako funkcjonariusza obecnego w środowisku starano się w sposób szczególny podkreślić), lecz jedynie organy egzekwowania przestrzegania przepisów i norm obowiązujących na danym obszarze.

KMZB miała stanowić odzwierciedlenie stanu faktycznego⁵³ w postaci przestępczości ujawnionej, aby pokazać społeczeństwu skalę problemu, a jednocześnie wskazać, iż to za przyczyną aktywności obywatelskiej zidentyfikowano pewne zdarzenia i zakwalifikowano je jako istotne dla obu stron – obywateli i funkcjonariuszy. W ten sposób możliwe było wprowadzenie działań o charakterze prewencyjnym.

Aspektem przemawiającym za KMZB był także ogólnodostępny charakter, który pozwalał na bieżące monitorowanie przez obywateli obszarów pozostających w spektrum ich zainteresowania. Łatwość obsługi za pośrednictwem aplikacji mobilnej „GeoportalMobile”⁵⁴ oraz serwisu internetowego www.policja.pl, założenie pełnej anonimowości, choć świadomy użytkownik może przejawiać obawy o zapis IP urządzenia/sieci internetowej, były dodatkowymi czynnikami mającymi przyczynić się do usprawnienia kontaktu między mieszkańcami a funkcjonariuszami. Cele te zostały osiągnięte.

Narzędzie poddane analizie posiada również swoje słabe strony. KMZB, w odróżnieniu od map zagrożeń ujętych w zarządzeniu nr 768 (których

⁵² Pismo KWP w Olsztynie z 20 lipca 2017 r. (nie wskazano sygnatury), [za:] M. Bieniek-Ciarcńska, *Wykorzystanie profilowania...*, s. 401.

⁵³ M. Jureczka, *Mapy zagrożeń jako nowa forma działania na rzecz wspomaganie bezpieczeństwa społecznego*, „Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego” 2016, nr 1, s. 10.

⁵⁴ Na marginesie wskazać należy, że sama aplikacja z perspektywy użytkownika jest obsługiwana intuicyjnie. Umożliwia za pomocą usług lokalizacji ustalenie położenia osoby zgłaszającej, a także na dokonanie pomiarów (odległości dwóch obiektów od siebie, bądź wydzielenia obszaru). Przybliżanie i oddalanie obszarów funkcjonują bez zarzutów, podobnie jak szybkość aplikacji, którą należy ocenić pozytywnie. Co do zasady aplikacja nie zawiera elementów wprowadzających w błąd, trudnością jednak pozostaje powrót do menu głównego i zamknięcie okna – po zamknięciu aplikacji w sposób tradycyjny (wyjście z panelu) użytkownik wraca w miejsce, w którym uprzednio zakończył korzystanie z niej. Co prawda istnieje możliwość dokonania przesunięcia treści palcem/rysiakiem z lewej do prawej strony, jednakże dla mniej zaawansowanych użytkowników smartfonów może być to utrudnienie, które powinno zostać niezwłocznie wyeliminowane. Użytkownicy starszych aparatów telefonicznych nie będą mogli skorzystać z aplikacji.

cechą szczególną jest ich rzeczywisty charakter powstały w wyniku pracy operacyjnej i dochodzeniowo-śledczej funkcjonariuszy), jest narzędziem o charakterze typowo populistycznym, subiektywnym, które nie zawiera wymiernych informacji o przestępczości na danym obszarze. Przestępczość bowiem jako zjawisko społeczne charakteryzuje dynamizm, przez co dane umieszczone na mapach muszą stale podlegać procesowi aktualizacji. W przypadku KMZB istnieje wysokie prawdopodobieństwo, iż umieszczane na niej dane przyczyniają się do przenoszenia zdarzeń niepożądanych w inne obszary, nie zaś do ich wyeliminowania.

Dodatkowo, choć twórcy narzędzia jasno określili cel funkcjonowania KMZB, część informacji od obywateli nie przyczynia się do poprawy bezpieczeństwa na danym obszarze, bowiem narzędzie to potrafi być wykorzystywane w sposób żartobliwy, np. poprzez naniesienie informacji o niestrzeżonym przejeździe kolejowym na szczycie góry (stąd utworzenie dodatkowego statusu „Żart lub pomyłka”). Zaobserwowano także zgłaszanie nieistniejących zagrożeń celem spowodowania skierowania większej liczby funkcjonariuszy w dane miejsce, co wprost przekłada się na niedostateczną obsadę w innych patrolowanych rejonach. Z uwagi na to, że rzetelność i prawidłowość wprowadzonych danych w znacznej mierze zależy od samych użytkowników, wskazać należy na trudność w dokonaniu faktycznej oceny narzędzia pod kątem spełniania swojej funkcji, a co za tym idzie także i założonej skuteczności.

Wobec przedstawionych powyżej argumentów (tych o wydzwisku wyraźnie pozytywnym, jak i tych mających pod kątem skuteczności KMZB charakter raczej wątpliwy), przedmiotowa materia powinna obejmować także swego rodzaju wnioski i postulaty, które mogą w przyszłości przyczynić się do weryfikacji skuteczności narzędzia przez ich pomysłodawców, jak również do jego modyfikacji o nowe komponenty bądź wyeliminowania stwierdzonych nieprawidłowości. Wskazać bowiem należy, iż każde narzędzie interaktywne, osadzone w pewnej przestrzeni wirtualnej, wymaga wprowadzenia adekwatnych usprawnień technicznych, których brak może utrudniać, bądź uniemożliwiać dalsze funkcjonowanie.

Mając na względzie konieczność podążania za nowymi rozwiązaniami technicznymi zasadnym jest inwestowanie w KMZB, jak i inne tego typu instrumenty zwalczania i zapobiegania przestępczości, lecz tylko przy założeniu prowadzenia jednocześnie stosownych analiz (testowanie wsparte zbieraniem opinii użytkowników, zarówno obywateli jak i samych funkcjonariuszy obsługujących to instrumentarium). Co istotne bowiem,

mieszkańcy, którzy stali się dysponentami KMZB powinni być również zawiadamiani o wszelkich zmianach, aby trwając w partnerstwie, które przyczyniło się do powstania aplikacji, również na etapach modernizacji mogli przedstawiać swoje stanowiska. Nie tylko bowiem technologia jest dotknięta znakiem czasu. Swe piętno odciska ono także na człowieku i postrzeganiu przez niego dotychczasowych rozwiązań. Świat się zmienia, człowiek wraz z nim. Dotyczy to również procesu legislacji, z którym związana jest ściśle tak kryminalizacja, jak i dekryminalizacja.

Postulować należy więc również stałą ewaluację dotychczas wypracowanych wytycznych dla funkcjonariuszy (przez koordynatorów na poszczególnych szczeblach) i na ich podstawie rozważenie możliwości wprowadzenia ewentualnych nowelizacji podstaw prawnych leżących u podstaw KMZB⁵⁵. Uregulowania ustawowe oraz nowe trendy w planach zagospodarowania przestrzennego danych obszarów, czy ogólnie rzecz ujmując postępująca urbanizacja i związane z nią zjawiska społeczne, mogą przyczyniać się z roku na rok do zupełnie nowych wniosków. Patrząc na KMZB w sposób holistyczny, jej twórcy i współpracujące z nimi podmioty będą w stanie stale podążać za zmianami. Pierwszą zaobserwowaną odpowiedzią na gotowość do podejmowania zmian pozostaje uruchomienie skrzynki poczty elektronicznej kmzb@policja.gov.pl i zachęta do zgłaszania na bieżąco uwag przez obywateli co do funkcjonowania aplikacji⁵⁶. Do kolejnych istotnych usprawnień, do których należało wdrożenie KWZ w formie elektronicznej w miejsce uprzednio występującej formy papierowej zalicza się także wydanie wersji mobilnej aplikacji, tak aby można było z niej korzystać także z urządzeń przenośnych; czy też dodanie możliwości potwierdzania przez innych użytkowników już widniejącego zagrożenia bez potrzeby nanoszenia go po raz kolejny w tym samym miejscu. Takie działania, noszące w sobie znamiona otwartości na społeczeństwo, w połączeniu z inicjatywą ustawodawczą, mogą stanowić przyczynek do kolejnych zmian w obowiązujących przepisach prawa. Pozytywne rokowania

⁵⁵ Dotychczas wdrożono dwie nowelizacje wytycznych, tj. wytyczne nr 1 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 lipca 2017 r. zmieniające wytyczne w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Dz. Urz. KGP poz. 53); wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 grudnia 2019 r. zmieniające wytyczne w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Dz. Urz. KGP poz. 122).

⁵⁶ Pismo Zastępcy Komendanta Głównego Policji z 24 września 2019 r., znak: EP-4737/3954/19 do Rzecznika Praw Obywatelskich.

w tym kontekście wpisują KMZB w obszar działań podejmowanych, choć z różnym skutkiem, to jednak wciąż na rzecz poprawy stanu bezpieczeństwa w lokalnych społecznościach.

Bibliografia

Literatura

Bartnicka M., *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy (studium geografii percepcji)*, „Dokumentacja Geograficzna” 1989, z. 2.

Bieniek-Ciarcińska M., *Profilaktyka kryminalno-architektoniczna*, „Probacja” 2021, nr 4.

Bieniek-Ciarcińska M., *Wykorzystanie profilowania geograficznego w kryminalistyce*, niepublikowana rozprawa doktorska, Warszawa 2020.

Dyduch L., *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa w Polsce a realizacja interwencji policyjnych*, „Kwartalnik Policyjny” 2017, nr 3.

Głodziński M., Kłys A. Zespół ds. Analiz i Kontroli Zarządczej Gabinetu KGP, *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa*, „Policja”, Wydanie specjalne nr 9, kwiecień 2017 r.

Jałowicki B., Szczepański M.S., *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2006.

Jureczka M., *Mapy zagrożeń jako nowa forma działania na rzecz wspomagania bezpieczeństwa społecznego*, „Zeszyty Naukowe Ruchu Studenckiego” 2016, nr 1.

Klonowska I., Stawnicka J., *Partnerstwo służb dzielnicowych ze społecznością lokalną na rzecz bezpieczeństwa wewnętrznego z perspektywy działań społeczno-wychowawczych*, Warszawa 2017.

Libura H., *Badanie wyobrażeń geograficznych na przykładzie mieszkańców Sanoka*, „Dokumentacja Geograficzna” 1988, z. 1.

Maciejczak P., *Polacy ufają Krajowej Mapie Zagrożeń Bezpieczeństwa*. Rozmowa z Jarosławem Zielińskim, sekretarzem stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji, „Policja 997”. Wydanie specjalne, 2017, nr 9.

Mapy przestępczości, „Geodeta” 2008, nr 9.

Minkiewicz D., *Funkcje Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa w kształtowaniu bezpieczeństwa społeczności lokalnej*, „Kwartalnik Policyjny” 2017, nr 3.

Mordwa S., *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Łodzi*, „Kronika m. Łodzi” 1993, z. 2.

Polończyk A., *Zagrożenia bezpieczeństwa informacyjnego na przykładzie Krajowej mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa*, w: *Bezpieczeństwo informacyjne w dyskursie naukowym*, H. Batorowska, E. Musiał (red.), Kraków 2017.

Rządowy program ograniczenia przestępczości i społecznych zachowań „Razem bezpieczniej”, *Tworzenie i funkcjonowanie grup osiedlowych oraz miejskich map bezpieczeństwa*, Warszawa 2010.

Stawnicka J., Klonowska I., *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa nową formą dialogu polskiej Policji ze społecznością lokalną na rzecz bezpieczeństwa wewnętrznego – w aspekcie społeczno-pedagogicznym*, Sosnowiec 2018.

Stawnicka J., *Regulacje prawne i funkcjonowanie Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa – istotnego elementu procesu zarządzania bezpieczeństwem publicznym przez polską Policję*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2018, nr XVIII, t. 1.

Węclawowicz G., *Geografia behawioralna*, „Przegląd zagranicznej literatury geograficznej” 1986, z. 3-4.

Akty prawne

Zarządzenie nr 768 Komendanta Głównego Policji z dnia 14 sierpnia 2007 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów pełniących służbę patrolową oraz koordynacji działań o charakterze prewencyjnym (Dz. Urz. KGP Nr 15, poz. 119, ze zm.).

Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 14 września 2016 r. w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Dz. Urz. KGP poz. 58).

Wytyczne nr 1 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 lipca 2017 r. zmieniające wytyczne w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Dz. Urz. KGP poz. 53).

Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 grudnia 2019 r. zmieniające wytyczne w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji zadań związanych z funkcjonowaniem Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (Dz. Urz. KGP poz. 122).

Źródła internetowe

- Aplikacja mobilna „GeoportalMobile”
<http://bip.kgp.policja.gov.pl/kgp/rejestr/25207,dok.html>
<http://kwartalnik.csp.edu.pl/download/21/27548/Funkcjekrajowej-mapyzagrozenbezpieczenstwawksztaltowaniubezpieczenstwaspolecznosc.pdf/>.
<http://www.policja.pl/pol/mapa-zagrozen-bezpiecze/33880,dok.html>.
<http://www.psychokartografia.foland.pl/pierwsze.pdf>.
<http://www.warminsko-mazurska.policja.gov.pl/ol/aktualnosc/18796,KWP-Zakonczyly-sie-konsultacje-spoleczne-w-sprawie-projektu-mapy-zagrozen-bezpie.html>.
<https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html>.
<https://www.gov.pl/web/mswia/krajowa-mapa-zagrozen-bezpieczenstwa>.
<https://www.gov.pl/web/mswia/krajowa-mapa-zagrozen-bezpieczenstwa>.
<https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/212433>.

Badania własne – materiały pozyskane w drodze wniosków w trybie dostępu do informacji publicznej

- Pismo KGP w Warszawie z dnia 10 lipca 2017 r., sygn. Gip-2966/17.
Pismo Komendanta Głównego Policji z dnia 20 stycznia 2016 r. (znak: L.dz. EP-226/16).
Pismo KWP w Białymstoku z 6 lipca 2017 r., sygn. P.062.62.2017.MB.
Pismo KWP w Bydgoszczy z 28 lipca 2017 r., sygn. WKS-SO.062.63.1.2017.JN.
Pismo KWP w Gdańsku z 7 lipca 2017 r., sygn. Ldz. P.062-85/2017.
Pismo KWP w Łodzi z 12 lipca 2017 r. (za pośrednictwem Wydziału Komunikacji Społecznej), nie wskazano sygnatury.
Pismo KWP w Olsztynie z 20 lipca 2017 r. (nie wskazano sygnatury).
Pismo KWP w Poznaniu z 5 lipca 2017 r., sygn. P-Kw-MR-062/5/17 (Wydział Prewencji).
Pismo KWP w Szczecinie z 4 lipca 2017 r., sygn. IK-VII-610/17 (Wydział Kontroli).

Pismo KWP w Gorzowie Wielkopolskim z 5 lipca 2017 r., sygn. WKS-580/2017.

Pismo KWP z/s w Radomiu z 3 lipca 2017 r., sygn. L.dz WKS-2953/2592/17.

Pismo Zastępcy Komendanta Głównego Policji z 24 września 2019 r., znak: EP-4737/3954/19 do Rzecznika Praw Obywatelskich.

Witold Cieśla^{1DEF}
Adam Pawłyta^{2ABCDE}

**ZASADA SAMODZIELNOŚCI JURYSDYKCYJNEJ SĄDU
ORZEKAJĄCEGO W SPRAWIE KARNOSKARBOWEJ
W PRAKTYCE ORZECZNICZEJ SĄDÓW
POWSZECHNYCH I ADMINISTRACYJNYCH**

**THE PRINCIPLE OF JURISDICTIONAL AUTONOMY
OF A COURT ADJUDICATING IN A CRIMINAL
FISCAL CASE IN THE JUDICIAL PRACTICE OF
ORDINARY AND ADMINISTRATIVE COURTS**

Otrzymano: 31.12.2021 Zaakceptowano: 13.06.2022 Opublikowano: 30.06.2022

DOI: 10.5604/01.3001.0015.8799

Artykuł Oryginalny

Źródło finansowania – badania własne

A – projekt badań; B – wykonanie badań; C – analiza statystyczna; D – interpretacja danych;

E – przygotowanie manuskryptu; F – przegląd piśmiennictwa

Streszczenie

W sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe elementem materiału dowodowego sprawy często jest decyzja podatkowa wydana

¹ Mgr Witold Cieśla, Zastępca dyrektora Departamentu Prawa Europejskiego w Ministerstwie Sprawiedliwości, zastępca redaktora naczelnego Kwartalnika „Nieruchomości@”, „Prawo i Klimat”, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego” i „Probacja”, absolwent Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, absolwent programu ARGO Top Public Executive organizowanego przez IESE Business School, ORCID: 0000-0001-6476-8121.

² Mgr Adam Pawłyta, referendarz sądowy w Sądzie Rejonowym w Opocznie, Wydział Ksiąg Wieczystych, członek Kolegium redakcyjnego kwartalnika „Nieruchomości@” i członek Kolegium doradczego redakcji kwartalnika „Probacja”; w latach 2013-2015 adwokat, e-mail: apawlyta@wp.pl, ORCID: 0000-0003-4687-7599.

w postępowaniu podatkowym prowadzonym wobec osoby, która w procesie karnoskarbowym występuje w charakterze oskarżonego. W związku z tym powstaje pytanie o walor dowodowy decyzji, która została wydana na potrzeby postępowania podatkowego, a nie karnoskarbowego. W szczególności istotne jest zagadnienie, czy sąd karnoskarbowy w ogóle jest związany ustaleniami zawartymi w takiej decyzji. Problemem uzupełniającym dla podejmowanego zagadnienia jest kwestia odpowiedzi na pytanie, czy pomiędzy postępowaniem podatkowym i karnoskarbowym zachodzi jakakolwiek relacja prejudycjalna, która uzależnia rozpoznanie sprawy karnoskarbowej od uprzedniego wydania przez odpowiedni organ administracji skarbowej decyzji podatkowej. Analiza orzecznictwa sądów powszechnych i administracyjnych nie pozwala na udzielenie jednoznacznej odpowiedzi w tym przedmiocie, co skłoniło autorów do podjęcia się prezentowanego zagadnienia i sformułowania *de lege lata* wniosków związanych z potrzebą ujednolicenia praktyki orzeczniczej. W pracy omówiono także zasadę swobodnej oceny dowodów w kontekście scharakteryzowania decyzji podatkowej (zarówno o charakterze konstytutywnym, jak i deklaratoryjnym), jako jednego z możliwych dowodów, z którym ma do czynienia sąd karnoskarbowy.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność karnoskarbowa, samodzielność jurysdykcyjna sądu, decyzja podatkowa, swobodna ocena dowodów, sytuacja prejudycjalna

Abstract

In cases of fiscal offences and fiscal transgressions, an element of evidence in a case is often a tax decision issued in tax proceedings conducted against a person who acts as a defendant in a penal fiscal proceedings. As a result, a question arises as to the evidentiary value of such a decision, which was issued for the purposes of tax proceedings and not criminal fiscal proceedings. In particular, an important question is whether the criminal fiscal court is bound by the findings included in such a decision? An additional problem for the issue addressed is the question, whether between tax and penal fiscal proceedings there is any kind of preliminary relationship, which makes the examination of a penal fiscal case dependent on the prior tax decision issued by a relevant tax administration authority. The analysis of the jurisdiction of common and administrative courts does not allow for an explicit answer in this respect, which led the

authors to take up the presented issue and to formulate *de lege lata* conclusions, related also to the need to unify the jurisprudence. The paper also discusses the principle of free assessment of evidence in the context of characterising a tax decision (of both, constitutive and declaratory nature) as one of the possible evidences that a fiscal court has to deal with.

Key words: criminal fiscal responsibility, independent jurisdiction of the court, tax decision, free assessment of evidence, preliminary situation

Wstęp

Zasadniczym celem artykułu jest analiza problematyki związanej z granicami samodzielności sądu orzekającego w sprawie karnoskarbowej, w tym scharakteryzowanie relacji postępowania podatkowego do postępowania karnego na tle aktualnego orzecznictwa sądów powszechnych i administracyjnych.

Punkt wyjścia rozważań stanowi zasada wyrażona w art. 8 k.p.k. związana z samodzielnością jurysdykcyjną sądu, którą w obrębie podejmowanej problematyki należy uzupełniać zasadą swobodnej oceny dowodów. Autorzy podejmują się rozważenia trafności stanowisk prezentowanych w aktualnym orzecznictwie sądów powszechnych i administracyjnych w zakresie rozumienia kognicji sądu karnoskarbowego, na tle którego to zagadnienia wyłania się wiodący problem podejmowany w opracowaniu – wpływu decyzji podatkowej o charakterze deklaratoryjnym bądź konstytutywnym na ustalenia podejmowane w procesie karnym. Wskazano na zagrożenia związane z generalizowaniem oceny materiału dowodowego pozyskanego w innym – aniżeli karnoskarbowe – postępowaniu, czego wyrazem staje się coraz częstsze zjawisko automatycznego przenoszenia ustaleń dokonanych w postępowaniu podatkowym do postępowania karnoskarbowego. Podjęto się również próby uaktualnienia dominującej w praktyce orzeczniczej tezy o wzajemnej autonomii postępowań podatkowych wobec postępowań karnoskarbowych poprzez koncepcję, według której jedynym źródłem związania sądu karnego uprzednio wydaną decyzją podatkową jest sytuacja, gdy jej istnienie należy do znamion czynu zabronionego ujętego w Kodeksie karnym skarbowym. Postawiono tezę badawczą, że samodzielność jurysdykcyjna sądu karnoskarbowego jest szeroka i nie podlega ograniczeniom ze strony organów podatkowych, wydających decyzje

podatkowe o charakterze deklaratoryjnym czy konstytutywnym, ze względu na treść art. 8 § 1 k.p.k. i odmienne cele postępowań karnoskarbowych i podatkowych. Weryfikacji tej zasadniczej tezy służy potwierdzenie następujących tez pomocniczych:

- 1) sąd karny nie jest związany ustaleniami zawartymi w deklaratoryjnych decyzjach ustalających wymiar podatku, gdyż decyzje tego typu nie kształtują wymiaru podatku, a jedynie potwierdzają jego istnienie oraz wysokość, która wynika z właściwych przepisów prawa podatkowego;
- 2) sąd karny nie jest związany konstytutywnymi decyzjami ustalającymi wysokość zobowiązania podatkowego, albowiem nie są to orzeczenia sądu kształtujące prawo lub stosunek prawny w rozumieniu art. 8 § 2 k.p.k., chyba że istnienie tej decyzji należy do znamion czynu zabronionego objętego przepisem prawa karnego materialnego lub karnoskarbowego, który typizuje dany czyn zabroniony;
- 3) ustalenie kwoty uszczuplonego lub narażonego na uszczuplenie podatku należy do sfery faktycznej, w której sąd karnoskarbowy ma pełną swobodę jurysdykcyjną; natomiast sąd nie jest uprawniony do określania zobowiązania podatkowego, które jako powinność podatnika funkcjonuje w obrębie prawa podatkowego i nie wiąże się z typami czynów zabronionych w Kodeksie karnym skarbowym;
- 4) zasada samodzielności jurysdykcyjnej statuowana w art. 8 k.p.k. nie uprawnia sądu do wzruszania prawomocnych rozstrzygnięć wydawanych przez organy administracji publicznej w zakresie ich kompetencji, a która w istocie stanowiłaby kontrolę jej legalności;
- 5) sąd rozpoznając sprawę nie może zignorować faktu istnienia lub nieistnienia ostatecznej i wykonalnej decyzji administracyjnej wydanej przez kompetentny organ podatkowy i dokonać ustaleń faktycznych, które prowadziłyby do jej wzruszenia, co w istocie stanowiłoby kontrolę legalności i obejście procedury administracyjnej (podatkowej).

Opracowanie pozwala na skonfrontowanie zawartych w nim poglądów, które wyrażone zostały w oparciu o tezy prezentowane w literaturze prawa karnego skarbowego, do problemów praktycznych związanych przede wszystkim z oceną decyzji podatkowej podejmowaną w ramach postępowania administracyjnego, co powinno sprzyjać bardziej wszechstronnemu poznawaniu tej dyscypliny o rosnącym znaczeniu społeczno-ekonomicznym³.

³ Należy odnotować dużą dynamikę – zapoczątkowaną jeszcze w 2012 r. – wpływu spraw karnoskarbowych do sądów, co odnosi się zarówno do przestępstw (o 700%), jak i,

Stan badań

Zagadnienie samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego niewątpliwie należy do jednych z najlepiej opracowanych w polskiej literaturze zasad procesu karnego. Ciągłe aktualne pozostają w tym zakresie przede wszystkim monografie opublikowane jeszcze pod koniec lat 80. XX w. przez T. Gardocką⁴ i P. Hofmańskiego⁵. Bardzo wartościowe uzupełnienie wyżej wymienionych dzieł stanowi niedawno wydana przez R. Badowiec⁶ monografia, która w całości poświęcona jest problematyce samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego ze szczególnym uwzględnieniem odstępstw od niej, a także prace M. Wąsek-Wiaderek⁷, L.K. Paprzyckiego⁸, A. Zbiciaka⁹ (zwłaszcza w zakresie związanym z zagadnieniem prejudycjalności orzeczenia administracyjnego w ramach postępowania karnego), J. Dużego¹⁰, P. Lewczuka¹¹, które *mutadis mutandi* przyjmują na płaszczyźnie art. 8 k.p.k. (w zw. z art. 113 k.k.s.) szerokie rozumienie pojęcia samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego orzekającego również w sprawach karnoskarbowych i dostrzegają odmienności związane z charakterem postępowania administracyjnego oraz karnoskarbowego. Co do zasady przeciwne stanowisko zajmuje natomiast M. Charkiewicz, optujący za związaniem sądu karnoskarbowego treścią ostatecznej (prawomocnej) decyzji podatkowej, gdyż według niego „ani finansowy organ

w nieporównanie większym stopniu, do wykroczeń (o przeszło 33 tys.%). Czyny te stanowią już całkiem pokaźny odsetek wszystkich spraw karnych rozpatrywanych przez sądy rejonowe (w 2017 r. było ich niespełna 80 tys.); cyt. za: A. Siemaszko, P. Ostaszewski, J. Włodarczyk-Madejska, *Tendencje wpływu spraw do polskich sądów powszechnych. Analizy wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2019, s. 50.

⁴ T. Gardocka, *Prejudycjalność w polskim procesie karnym*, Warszawa 1987.

⁵ P. Hofmański, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego*, Katowice 1988.

⁶ R. Badowiec, *Zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego i odstępstwa od niej*, Toruń 2021.

⁷ M. Wąsek-Wiaderek, *Zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu*, w: *System prawa karnego procesowego. Zasady procesu karnego*, t. 3, cz. 2, red. P. Wiliński, red. naczelny P. Hofmański, Warszawa 2014.

⁸ L.K. Paprzycki, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego (wybrana problematyka europejska)*, „Europejski Przegląd Sądowy”, styczeń 2014, s. 71-75.

⁹ A. Zbiciak, *Prejudycjalność cywilna i cywilna kwestia prejudycjalna w postępowaniu karnym*, Warszawa 2020.

¹⁰ J. Duży, *Kompetencja sądu karnego do ustalania kwoty uszczuplonego podatku*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 1, s. 106-120.

¹¹ P. Lewczyk, *Zakres związania sądu karnego decyzją podatkową*, „Przegląd Sądowy” 2013, nr 4, s. 89-98.

postępowania przygotowawczego, ani też sąd karny nie mogą we własnym zakresie, na potrzeby postępowania w sprawach o przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe, dokonać określenia wysokości takiego podatku, a w konsekwencji sporządzić akt oskarżenia”¹². Powyższe poglądy przedstawicieli doktryny i ich odniesienie do praktyki orzeczniczej sądów administracyjnych, a zwłaszcza sądów powszechnych, posłużyły autorom opracowania za inspirację do podjęcia się zbadania zagadnienia prezentowanego w opracowaniu. Pomimo licznych wypowiedzi doktryny przedmiotu w zakresie rozumienia zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnoskarbowego czy też ewentualnej zależności postępowania podatkowego od postępowania karnego (zagadnienie prejudycjalności). W orzecznictwie sądów istnieją dość liczne rozbieżności np. w odniesieniu do oceny dowodowej decyzji podatkowej czy zagadnienia prejudycjalności. Do przeprowadzenia analizy zastosowano przede wszystkim prawnodogmatyczną metodę badawczą, właściwą dla przeprowadzonej analizy przepisów prawnych oraz orzecznictwa sądowego.

Kwestie terminologiczne

W polskim procesie karnym obowiązuje zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu, której wyrazem jest art. 8 k.p.k.¹³, a składane na kanwie konkretnej sprawy zeznania lub wyjaśnienia oceniane są swobodnie, zgodnie z regułami wynikającymi z art. 7 k.p.k. Reguły te nakazują autonomicznie kształtować zarówno podstawę faktyczną, jak i prawną każdego rozstrzygnięcia. Przy czym praktyka orzecznicza skłania się, co do zasady, do szerokiego rozumienia terminu „zagadnienia prawne i faktyczne” poprzez odnoszenie jej nie tylko do oceny prawnej (jurydycznej) faktów, ale i do kwestii ustaleń faktycznych, jakie wyłaniają się w danej sprawie¹⁴. Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego nie obliguje go bowiem, ani

¹² M. Charkiewicz, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego na gruncie art. 54 i art. 56 ustawy – Kodeks karny skarbowy – rzeczywistość znana i nieznaną*, „Prawo i Podatki” 2012, nr 12, s. 18-24.

¹³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2021 r. poz. 534; dalej: k.p.k.).

¹⁴ R. Badowiec, *Zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego i odstępstwa od niej*, Toruń 2021, s. 30.

nie upoważnia do respektowania poglądów kogokolwiek¹⁵, a zatem nie wiąże go inne rozstrzygnięcia zapadłe tak w sprawach karnych, jak i cywilnych, czy administracyjnych¹⁶. Statuowana zasada zakłada więc autonomię orzekania w przedmiocie procesu¹⁷. Chodzi o to, aby uczynić sąd niezależnym od ocen innych sądów bądź organów administracji publicznej podejmowanych w innych sprawach, a sędziemu zapewnić określoną swobodę decyzyjną przy równoczesnym pozostawieniu mu pełnej odpowiedzialności za wydane orzeczenie. Każda sprawa – w założeniu prawodawcy – powinna być bowiem rozpatrywana indywidualnie przez niezawisły sąd na podstawie materiału dowodowego zgromadzonego w aktach konkretnej sprawy.

W praktyce orzeczniczej sądów karnych coraz większe znaczenie odgrywa potrzeba odniesienia się do materiału dowodowego zgromadzonego w innym, aniżeli karne, postępowaniu. Problem ten aktualizuje się zwłaszcza w tych sytuacjach, w których przepis prawa odwołuje się do istnienia uprawnienia bądź obowiązku kształtowego decyzją administracyjną jako jednego ze znamion czynu zabronionego¹⁸. Na gruncie prawa karnego skarbowego będzie to najczęściej decyzja podatkowa, celna lub rozstrzygająca w przedmiocie określonych uprawnień strony (koncesja). W doktrynie prawa oraz w orzecznictwie Sądu Najwyższego, sądów powszechnych, a ostatnio również sądów administracyjnych zagadnienie to nie jest rozstrzygane jednolicie, a liczne *controverso controversam* powstają na tle rozumienia zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego oraz jego

¹⁵ Za wyjątkiem zapytań prawnych i wskazań sądu odwoławczego, które są jednak wiążące dla sądu, któremu sprawę przekazano do ponownego rozpoznania (arg. z art. 442 § 3 k.p.k.). Ponadto jeśli stwierdzenie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy wymaga wiadomości specjalnych to sąd ma obowiązek zasięgnąć opinii biegłego (arg. z art. 193 § 1 k.p.k.).

¹⁶ L. Wilk, J. Zagrodnik, *Prawo i proces karny skarbowy*, Warszawa 2015, s. 298. Podobnie przyjęto w: wyroku SA w Szczecinie z 9.01.2013 r., II AKa 220/12, Legalis nr 743238; wyroku SA w Gdańsku z 12.07.2018 r., II AKa 181/18, Legalis nr 1886929; wyroku SA w Katowicach z 8.03.2012 r., II AKa 34/12, Legalis nr 486840.

¹⁷ Wyrok SR dla Warszawy Pragi-Północ w Warszawie z 30.05.2017 r., IV K 783/16, Legalis nr 2146121.

¹⁸ Por. art. 180a ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2021 r. poz. 2345; dalej: k.k.), w którym mowa jest o „decyzji właściwego organu o cofnięciu uprawnienia do kierowania pojazdami”. Istnienie decyzji administracyjnej, jako znamię czynu zabronionego, częściej występuje w ramach tzw. prawa karnego pozakodeksowego (np. art. 333 i art. 337a ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska; Dz. U. z 2021 r. poz. 1973; dalej: p.o.ś.).

kognicji w odniesieniu do istnienia ostatecznej (prawomocnej) decyzji podatkowej i jej wpływu na proces karnoskarbowy, a dalej ewentualnego stosunku prejudycjalności postępowania administracyjnego, bądź sądowno-administracyjnego do postępowania karnego. Zagadnieniem uzupełniającym pozostaje natomiast kwestia oceny decyzji podatkowej jako jednego z dowodów w ramach postępowania karnoskarbowego.

Jeden z kierunków interpretacyjnych opiera się mianowicie na kategorię stwierdzeniu związania sądu karnego treścią decyzji podatkowej, gdyż „ustalenie istnienia tego obowiązku oraz wysokości podatku należy wyłącznie do organów skarbowych pod kontrolą sądu administracyjnego, a zatem sąd karny jest nią związany po myśli art. 8 § 2 k.p.k.”¹⁹, podczas gdy pogląd konkurencyjny opowiada się za daleko idącą samodzielnością jurysdykcyjną sądu karnego przejawiającą się w stwierdzeniu, że „sąd ten nie jest związany jakakolwiek decyzją administracyjną (w tym podatkową), niezależnie od jej deklaratywnego czy konstytutywnego charakteru”²⁰.

¹⁹ U. Doniec, A. Koziara, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego w zakresie decyzji kreujących zobowiązania podatkowe*, w: *Z problematyki funkcji procesu karnego* pod red. T. Grzegorzcyka, J. Izydorczyka, R. Olszewskiego, Warszawa 2013, s. 650; także: wyrok WSA w Łodzi z 3.04.2019 r., I SA/Łd 739/18, Legalis nr 2194172; wyrok SN z 1.10.2009 r., IV KK 455/08, Legalis nr 287821; wyrok SA w Krakowie z 9.05.2017 r., II AKa 244/16, Legalis nr 1807173; postanowienie SA w Lublinie z 17.06.2009 r., II AKz 334/09, Legalis nr 246661; wyrok SA w Krakowie z 20.04.2000 r., II AKa 32/00, Legalis nr 70549; wyrok SR w Legionowie z 15.07.2020 r., II K 821/19, Legalis nr 2494128; postanowienie SO w Warszawie z 28.01.2014 r., X Kz 61/14, Legalis nr 2124964; wyrok SR w Jeleniej Górze z 22.02.2016 r., II K 1635/15, Legalis nr 2155152; także: M. Charkiewicz, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego...*, s. 18–24.

²⁰ M.in. wyrok SA w Warszawie z 8.04.2021 r., II AKa 406/20, Legalis nr 2587050; wyrok SA w Warszawie z 11.08.2017 r., II AKa 210/17, Legalis nr 1673981; wyrok SA w Szczecinie z 24.07.2018 r., II AKa 50/18, Legalis nr 1865535; wyrok SA w Katowicach z 26.10.2018 r., II AKa 231/18, Legalis nr 2239209; wyrok SA w Lublinie z 12.09.2017 r., II AKa 178/17, Legalis nr 1696670; wyrok SN z 29.10.2015 r., IV KK 187/15, Legalis nr 1361496; wyrok SA w Lublinie z 23.12.2009 r., II AKa 152/09, Legalis nr 250967; postanowienie SN z 1.09.2010 r., IV KK 78/10, Legalis nr 291907. Na tle stanu prawnego objętego rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Kodeks postępowania karnego z dnia 19 marca 1928 r. (Dz. U. z 1950 r. Nr 40, poz. 364) również uchwała SN z 10.01.1968 r., VI KZP 55/67, Legalis nr 555937, gdzie stwierdzono: „Wydane przez władze finansowe w postępowaniu podatkowym prawomocne decyzje ustalające wysokość uszczuplonego podatku przez płatnika nie wiążą sądu w postępowaniu karnym przy rozpoznawaniu przez niego spraw o przestępstwa karne skarbowe”; wyrok SN z 25.03.1970 r., II PR 192/69, Legalis nr 14458; także: M. Kuśmierczyk, *Wykorzystanie dowodów zgromadzonych w toku postępowania podatkowego w postępowaniu karnym skarbowym*, Doradztwo Podatkowe – Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych, 2021, nr 4, s. 78-80.

Wreszcie wyróżnić można pogląd kompromisowy, który uzależnia stopień samodzielności sądu karnego od charakteru decyzji podatkowej uznając, iż ten jest związany jedynie decyzją konstytucyjną²¹. W doktrynie odwoływano się natomiast do koncepcji, według której źródłem związania dla sądu karnego orzeczeniem innego organu jest sytuacja, gdy istnienie tego orzeczenia (decyzji administracyjnej) zależy od znamion czynu zabronionego wyrażonego w przepisie prawa karnego materialnego, który typizuje dany czyn zabroniony²². Tak istotne zróżnicowanie ocen sugerować może, że każda z nich ma swoje przekonujące uzasadnienia normatywne. Czy jednak słusznie?

Zakres samodzielności sądu karnego

Rozważania, co do trafności któregośkolwiek z wyżej prezentowanych poglądów na temat związania sądu karnego decyzją podatkową, wypada rozpocząć od przytoczenia brzmienia art. 8 k.p.k. statuującego zasadę samodzielności jurysdykcyjnej sądu. Zgodnie z nim, sąd karny rozstrzyga samodzielnie zagadnienia faktyczne i prawne oraz nie jest związany rozstrzygnięciem innego sądu lub organu (§ 1), przy czym prawomocne rozstrzygnięcia sądu kształtujące prawo lub stosunek prawny są wiążące (§ 2). Przepis ten, odczytywany literalnie, przewiduje zatem trzy warunki związania sądu karnego orzeczeniem innego sądu. Pierwszy – to rozstrzygnięcie prawomocne, drugi – rozstrzygnięcie pochodzące wyłącznie od sądu, a trzeci – to rozstrzygnięcie kształtujące prawo lub stosunek prawny.

W ślad za judykaturą należy przyjąć, że w odniesieniu do pierwszego warunku chodzi wyłącznie o prawomocność w znaczeniu formalnym²³. Natomiast prawomocne rozstrzygnięcie to takie, co do którego brak jest

²¹ Wyrok SA w Białymstoku z 21.11.2018 r., II AKa 179/18, Legalis nr 1978661.

²² P. Hofmański, *Samodzielność...*, s. 183; M. Błoński, w: *Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym. Komentarz praktyczny z orzecnictwem*, pod red. P. Kruszyńskiego, wyd. 2, Warszawa 2018, s. 254; P. Lewczyk, *Zakres związania sądu karnego...*, s. 95; J. Grajewski, K.L. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. I*, Warszawa 2013, s. 71-72; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. I*, Warszawa 2011, s. 111; T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. I*, Warszawa 2014, s. 85; D. Świecki (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. I*, Warszawa 2013, s. 67.

²³ W odróżnieniu od prawomocności materialnej, która dotyczy skutków rozstrzygnięcia ze względu na treść zawartą w orzeczeniu sądowym.

możliwości jego wzruszenia w drodze zwykłego środka odwoławczego. W takiej sytuacji wiąże on nie tylko strony i sąd, który je wydał, lecz również inne sądy i inne organy państwowe, a w przypadkach w ustawie przewidzianych także inne osoby²⁴. Istota mocy wiążącej prawomocnego orzeczenia sądu wyraża się zatem w tym, że także inne sądy muszą brać pod uwagę fakt istnienia i treść prawomocnego orzeczenia sądu. Oznacza to, że podmioty te muszą przyjmować, iż dana kwestia prawna kształtuje się tak, jak stwierdzono w prawomocnym orzeczeniu (a dokładniej w jego sentencji)²⁵.

Drugi warunek związania sądu karnego orzeczeniem innego sądu odnosi się do podmiotu, który wydał określone rozstrzygnięcie, a mianowicie, że musi nim być sąd. Dyspozycją art. 8 k.p.k. nie są i nie mogą być objęte decyzje administracyjne (podatkowe), choćby faktycznie kształtowały nowy stan prawny²⁶. Do takich nie są natomiast zaliczane zwłaszcza decyzje wydane przez organy administracji skarbowej określające zobowiązania podatkowe²⁷. Odmienne stanowisko w tej kwestii, jak trafnie wskazano w wyroku Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z 21.11.2018 r., II AKa 179/18²⁸, oznaczałoby aprobatę dla ograniczenia roli sądu karne-

²⁴ Por. art. 170 ustawy z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz. U. z 2019 r. poz. 2325; dalej: p.p.s.a.); art. 365 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2021 r. poz. 1805; dalej: k.p.c.).

²⁵ Wyrok SA w Białymstoku z 6.11.2013 r., II AKo 100/13, Legalis nr 775825.

²⁶ Z. Gostyński, S. Zabłocki, w: Stefański, Zabłocki, *KPK. Komentarz*, t. 1, 2003, s. 240; Grzegorzczak, *KPK. Komentarz*, t. 1, 2014, s. 85; O.M. Piaskowska, *Znaczenie rozstrzygnięć administracyjnych w procesie karnym*, Warszawa 2014, s. 137; por. wyrok SA w Warszawie z 8.04.2021 r., II AKa 406/20, Legalis nr 2587050, gdzie wskazano: „Z uwagi na zasadę samodzielności jurysdykcyjnej (art. 8 k.p.k.) Sąd rozstrzygający nie był w jakimkolwiek zakresie związany treścią decyzji Szefa Urzędu ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych, potwierdzającej status wnioskodawcy, jako osoby represjonowanej z powodów politycznych”; w orzecznictwie przyjmuje się, że sąd karny nie jest również związany decyzją legalizacyjną jako rozstrzygnięciem organu administracji (wyrok SN z 14.03.2013 r., IV KK 390/12, Legalis nr 666676), decyzją Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (wyrok SA w Białymstoku z 30.10.2014 r., II AKa 214/14, Legalis nr 1180004), „rozstrzygnięciem organu finansowego” (wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 25.09.2020 r., IV Ka 456/20, Legalis nr 2529315), czy „orzeczeniem organu karno-skarbowego” (wyrok SN z 25.03.1970 r., II PR 192/69, Legalis nr 14458).

²⁷ Arg. z art. 21 § 3 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz. U. z 2021 r. poz. 1540; dalej: o.p.); por. wyrok WSA w Gdańsku z 3.10.2006 r., I SA/Gd 974/05, Legalis nr 1022530.

²⁸ Legalis nr 1978661.

go w orzekaniu o odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciwko obowiązkom podatkowym, określone w rozdziale VI Kodeksu karnego skarbowego, do organu określającego jedynie konsekwencje karnoskarbowe wiążących go ustaleń organów administracyjnych. Równocześnie stanowiłoby to ograniczenie w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości w postępowaniu o przestępstwa skarbowe²⁹. Ponadto oba postępowania, tj. postępowanie podatkowe oraz postępowanie karne, mają charakter autonomiczny i oparte są, co do zasady, na odmiennych zasadach³⁰. Podczas gdy dla postępowania podatkowego wystarczające jest obiektywne, tj. bez względu na przyczynę, stwierdzenie, że określony podmiot nie wykonał ciążącego na nim zobowiązania, to dla postępowania karnego warunkiem podstawowym jest zagadnienie winy. Odpowiedzialność karnoskarbowa oparta jest bowiem na odmiennych przesłankach niż odpowiedzialność za delikt administracyjny³¹.

Trzecim warunkiem związania sądu karnego orzeczeniem innego sądu jest okoliczność wydania rozstrzygnięcia „kształtującego prawo lub stosunek prawny”, co polega na ustanowieniu, zmianie lub zniweczeniu uprawnienia określonego podmiotu bądź stosunku prawnego łączącego określone podmioty. Cechę konstytutywną (kształtującą) orzeczenia stanowi zdarzenie prawne, z którym łączą się określone skutki. Znaczy to, że dopiero na skutek jego wydania następuje zmiana w istniejących stosunkach prawnych lub zostaje ukształtowany nowy stan prawny³². Za deklaratoryjne natomiast uznaje się te orzeczenia, które nie wprowadzają żadnej zmiany do dotychczasowego stanu prawnego, a jedynie potwierdzają jego istnienie³³.

Biorąc pod uwagę wyżej wskazane argumenty, do rozstrzygnięcia pozostaje jeszcze dość istotne z perspektywy procesu karnoskarbowego zagadnienie, czy sąd karny może być związany prawomocnym orzeczeniem

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Wyrok SR dla Warszawy Pragi-Północ w Warszawie z 30.05.2017 r., IV K 67/16, Legalis nr 2147088; wyrok SR Gdańsk-Południe w Gdańsku z 18.05.2018 r., II K 730/16, Legalis nr 2012087.

³¹ Wyrok NSA z 15.07.2021 r., II GSK 1394/18, Legalis nr 2603610; wyrok NSA z 26.03.2021 r., II GSK 232/18, Legalis nr 2565478.

³² P. Hofmański, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego*, Katowice 1988, s. 106 i n.; K. Korzan, *Orzeczenia konstytutywne w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1972, s. 43-44; M. Kurowski, w: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. I, Warszawa 2022, wyd. 6, Wolters Kluwer, s. 77-78.

³³ Wyrok SA we Wrocławiu z 13.12.2018 r., II AKa 351/18, Legalis nr 2150135.

sądu administracyjnego? *Verba legis* art. 8 § 2 k.p.k., jak się wydaje, taką możliwość dopuszcza³⁴, choć należy od razu zaznaczyć, że taka sytuacja ze względu na przeważnie kasatoryjny model postępowania sadowo-administracyjnego będzie należała do rzadkości. Niekiedy związanie sądu karnego konstytucyjnymi orzeczeniami sądów administracyjnych może pośrednio wynikać ze sposobu ujęcia znamion istoty czynu w przepisie części szczególnej Kodeksu karnego lub innej ustawy karnej³⁵. Źródłem mocy wiążącej mogą być zarówno normy prawa materialnego i procesowego. Konieczność uwzględnienia treści orzeczenia sądu administracyjnego przez sąd karny może zatem być też konsekwencją tego, że orzeczenie to kształtuje konieczny element stanu faktycznego decydujący o bycie przestępstwa lub wykroczenia w ogóle³⁶. Jeśli konkretna sytuacja prawna została ukształtowana orzeczeniem sądu administracyjnego, to sąd karny przy rozpoznawaniu sprawy karnej musi brać pod uwagę wynikające z tego faktu konsekwencje. W przypadku, gdy ustalenie istnienia obowiązku podatkowego, ewentualnie innego uprawnienia administracyjnego, podlega kontroli sądu administracyjnego, to zapadające w postępowaniu administracyjnym orzeczenia w tym zakresie należy traktować jako rozstrzygnięcia kształtujące prawo w rozumieniu art. 8 § 2 k.p.k. i uznawać na tej podstawie za wiążące odpowiednio w postępowaniu karnym, karnoskarbowym (*via* art. 113 § 1 k.k.s.³⁷) i w postępowaniu w sprawach o wykroczenia (*via* art. 8 k.p.w.³⁸). Z powołanych przepisów wyraźnie wynika, że prawomocne rozstrzygnięcia sądu administracyjnego kształtujące prawo albo stosunek prawny wiążą sąd karny w tych postępowaniach, co znajduje również – moim zdaniem – potwierdzenie w dyspozycji art. 170 p.p.s.a.

³⁴ Wyrok NSA z 16.12.2020 r., II OSK 1769/18, Legalis nr 2525379.

³⁵ Por. art. 180a k.k., w którym mowa jest o „decyzji właściwego organu o cofnięciu uprawnienia do kierowania pojazdami”.

³⁶ Wyrok SA w Białymstoku z 6.11.2013 r., II AKo 100/13, Legalis nr 775825.

³⁷ Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz. U. z 2021 r. poz. 408; dalej: k.k.s.).

³⁸ Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. z 2021 r. poz. 457; dalej: k.p.w.).

Praktyka orzecznicza

Krytycznie należy ustosunkować się dlatego do poglądu zaprezentowanego w wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Łodzi z 3.04.2019 r., I SA/Łd 739/18, gdzie m.in. wskazano, że „Skoro ustalenie istnienia tego obowiązku (bądź braku powinności) oraz wysokości podatku należy do organów skarbowych pod kontrolą sądu administracyjnego, zapadające w odnośnym postępowaniu decyzje należy traktować jako rozstrzygnięcia kształtujące stosunek prawny (art. 8 § 2 k.p.k.) i uznawać za wiążące w postępowaniu karnym”. Analiza uzasadnienia powołanego orzeczenia nie przynosi przekonującej argumentacji, dla której można by było uznać, że dyspozycją art. 8 § 2 k.p.k. są objęte również inne, niż orzeczenia sądowe, akty³⁹. Uważam też, że jakkolwiek wykładnia rozszerzająca wyjątków od zasady jurysdykcyjnej samodzielności sądu karnego, również na orzeczenia organów skarbowych, nie byłaby zgodna z wolą ustawodawcy. Zatem, jako nieprawidłowy, bo sprzeczny z art. 8 k.p.k. i generalnie z zasadą swobodnej oceny dowodów, należy uznać pogląd prezentowany przez jeden ze składów orzeczniczych (i odwołujący się zresztą do komentowanego wyroku sądu administracyjnego), w którym wskazano: „Tym samym wobec uprawnienia wszystkich decyzji wydanych wobec oskarżonego, to poczynione w nich ustalenia m.in. w zakresie wysokości zaległego podatku są wiążące”⁴⁰. Zredukowanie aktywności sądu karnego li tylko do ustalenia, że decyzja podatkowa stała się ostateczna w administracyjnym toku instancji jest trudnym do zaakceptowania uproszczeniem dowodowym w ramach postępowania

³⁹ Orzeczenie to jest jednak o tyle interesujące, że organ administracji skarbowej (Dyrektor Izby Administracji Skarbowej) za wiążący w rozumieniu art. 11 p.p.s.a. uznał prawomocny wyrok karny, który w znacznej części opierał się na ostatecznej decyzji określającej zobowiązanie podatkowe. Decyzja ta jednak została uchylona w wyniku kontroli sądowoadministracyjnej. W takiej sytuacji mamy zatem do czynienia z niebezpieczeństwem – jak słusznie zauważa A. Zbiciak – wystąpienia „błędneho koła”, które powołany wyrok sądu administracyjnego „zatrzymał”, uchylając decyzję wydaną w oparciu o pogląd o wiążącym charakterze nieprawidłowego wyroku sądu karnego. Bez wątplenia najczystsza w tym wypadku pod względem procesowym sytuacją byłoby wznowienie postępowania karnego (A. Zbiciak, *Prejudykat cywilny i cywilna kwestia prejudycjalna w postępowaniu karnym*, Warszawa 2020, s. 228-240, a zwłaszcza przypis nr 38).

⁴⁰ Tego rodzaju stwierdzenia pomijają jednak podkreślaną wielokrotnie w orzecznictwie Sądu Najwyższego i Naczelnego Sądu Administracyjnego samodzielność jurysdykcyjną i instytucjonalną sądów karnych od organów administracji podatkowej oraz autonomiczny charakter tych postępowań; por. wyrok SR w Legionowie z 15.07.2020 r., II K 821/19, Legalis nr 2494128.

karnoskarbowego (które zasadniczo realizuje inne cele aniżeli podatkowe), a ponadto praktyka taka obraża zarówno art. 8 § 1, jak i art. 7 k.p.k.⁴¹. Także odwoływanie się do okoliczności prawomocności i ostateczności „decyzji ustalających wysokość należnych podatków oraz ich niekwestionowanie w procesie”, czy wręcz „suwerenności i niepodważalności”⁴² jako wyłącznej podstawy ustaleń faktycznych w tym zakresie może być traktowane jako naruszenie zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego i swobodnej oceny dowodów⁴³.

Oczywiście nie chodzi tu o pomijanie *a limine* decyzji organów podatkowych, jako takich, oraz prowadzenie przez sąd dodatkowego postępowania podatkowego tym razem na potrzeby sprawy karnoskarbowej, lecz o traktowanie tego rodzaju dowodów jako materiału pomocniczego⁴⁴. W tej kwestii wypowiedział się zresztą jednoznacznie Sąd Najwyższy w wyroku z 1.12.1998 r., IV KKN 492/97. Wskazał on – w sprawie, gdzie przedmiotem postępowania także była decyzja administracyjna – że co prawda sąd karny związany jest jedynie prawomocnymi rozstrzygnięciami sądu kształtującymi prawo albo stosunek prawny (do których decyzja przecież nie należy), ale nie oznacza to wszakże, że nie ma ona jakiegokolwiek znaczenia dla prowadzonego postępowania w przedmiocie odpowiedzialności karnoskarbowej⁴⁵. Zignorowanie faktu istnienia lub nieistnienia ostatecznej i wykonalnej decyzji administracyjnej wydanej przez kompetentny organ podatkowy i dokonanie ustaleń faktycznych, które prowadziłyby do jej wzruszenia stanowiłoby – w swej istocie – kontrolę legalności stanowiącą obejście procedury administracyjnej, co również byłoby niedopuszczalne. Zasada samodzielności jurysdykcyjnej statuowana w art. 8

⁴¹ Zgodnie z regułą wyrażoną w art. 7 k.p.k. dowody ocenia się nie w oderwaniu od siebie, ale właśnie we wzajemnym powiązaniu. Chodzi bowiem o skonfrontowanie treści dowodów przeprowadzonych przed tym sądem z treścią dowodów przeprowadzonych w postępowaniu o wykroczenie i ich ocena zwłaszcza w sytuacji ujawnienia sprzeczności z dowodami przeprowadzonymi w sprawie karnej.

⁴² Por. wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 18.11.2021 r., IV Ka 606/21, opublikowano w portalu orzeczeń sądów powszechnych (CBOSP).

⁴³ Wyrok SR w Jeleniej Górze z 22.02.2016 r., II K 1635/15, Legalis nr 2155152.

⁴⁴ Wyrok SA w Gdańsku z 6.06.2018 r., II AKa 115/18, Legalis nr 1877673; także: wyrok SO w Gliwicach z 29.11.2019 r., VI Ka 590/19, Legalis nr 2288184, gdzie stwierdzono: „Dla porządku jedynie należy dodać, że norma wyrażona art. 8 § 1 k.p.k. jest ściśle związana z zasadą swobodnej oceny dowodów i w istocie tą zasadą uzupełnia”. Podobnie: M. Andrzejewski, *Samodzielność jurysdykcyjna w procedurach sądowych*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne” 2016, nr 4, s. 35.

⁴⁵ Wyrok SN z 1.12.1998 r., IV KKN 492/97, Legalis nr 43115.

k.p.k. nie uprawnia bowiem sądu karnego do wzruszania prawomocnych (w sensie formalnym) rozstrzygnięć wydawanych przez organy administracji publicznej w zakresie ich kompetencji⁴⁶, co otwierałoby w istocie drogę do ponownej kontroli ich legalności pomimo wyczerpania środków prawnych przewidzianych w prawie administracyjnym⁴⁷.

Za tezę o pełnej samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego w sprawach karnoskarbowych dodatkowo przemawia fakt, że do znamion czynów zabronionych stypizowanych w k.k.s. nie należy istnienie *expressis verbis* prawomocnych (ostatecznych) decyzji organów podatkowych określających wysokość zobowiązania podatkowego⁴⁸. Dla bytu przestępstw bądź wykroczeń skarbowych określonych w k.k.s. zasadniczo wystarczające jest samo narażenie Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego na uszczuplenie należności publicznoprawnej (*arg.* z art. 53 § 28 k.k.s.), co oznacza, że zaistnienie uszczerbku finansowego jest wysoce prawdopodobne, choć nie musi wcale nastąpić⁴⁹. Dlatego do ewentualnego ustalenia odpowiedzialności karnoskarbowej w wielu przypadkach potrzebna jest tylko deklaracja podatkowa, w której podano np. dane niezgodne ze stanem rzeczywistym, a mianowicie wskazano w niej stan faktyczny, który nigdy nie zaistniał, ale który uzasadnia opodatkowanie (po to tylko aby np. uzyskać zwrot określonej kwoty podatkowej). A zatem

⁴⁶ Istotne jest również, że decyzji ostatecznej służy tzw. domniemanie legalności i prawidłowości; por. np. wyrok NSA z 10.09.2014 r., I OSK 229/13, Legalis nr 1092546.

⁴⁷ Tak m.in. w: wyroku SO w Gliwicach z 22.10.2018 r., V Ka 335/18, Legalis nr 2042849; wyroku SO w Gliwicach z 22.11.2018 r., VI Ka 213/18, Legalis nr 2240248.

⁴⁸ Zresztą jednym z nielicznych przepisów odwołujących się wprost do uprzedniego istnienia decyzji administracyjnej, jako koniecznej przesłanki odpowiedzialności na forum Kodeksu karnego, pozostaje obowiązujący od 18 maja 2015 r. art. 180a k.k., zgodnie z którym: „Kto na drodze publicznej, w strefie zamieszkania lub w strefie ruchu, prowadzi pojazd mechaniczny, nie stosując się do decyzji właściwego organu o cofnięciu uprawnienia do kierowania pojazdami, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

⁴⁹ Por. także: wyrok SO w Częstochowie z 15.01.2019 r., VII Ka 1074/18, Legalis nr 2028507, w którym m.in. stwierdzono: „Sąd Okręgowy nie kwestionuje prawa Urzędu Skarbowego do ustalania wysokości zobowiązania podatkowego, ale czym innym jest takie ustalenie, a czym innym jest przyjęcie, iż w oparciu o to ustalenie podatnik wypełnienia znamiona przestępstw skarbowych, w szczególności z art. 54 § 1 k.k.s. i innych (...). Gdyby bowiem przyjąć, iż decyzja określająca wysokość zobowiązania podatkowego w podatku dochodowym od osób fizycznych jest dla Sądu *meriti* wiążąca to, jak słusznie podniósł obrońca, zbędnym byłoby czynienie jakichkolwiek dalszych ustaleń w zakresie powstania uszczuplenia należności podatkowej i jej wysokości. W takiej bowiem sytuacji postępowanie karne byłoby zbędne”.

wydanie w tym przedmiocie ostatecznej (prawomocnej) decyzji administracyjnej przez organy podatkowe bądź też przez sąd administracyjny po przeprowadzeniu kontroli instancyjnej nie wpływa na ocenę odpowiedzialności karnej sprawcy, któremu zarzucono popełnienie czynu zabronionego kwalifikowanego z k.k.s. Innymi słowy sąd karny nie ma kompetencji aby określać zobowiązanie podatkowe, ma natomiast powinność ustalenia kwoty uszczuplonego lub narażonego na uszczuplenie podatku oraz ustalenia, czy doszło w związku z tym do naruszenia obowiązku podatkowego. Należy zgodzić się z poglądem, że „Pomiędzy wymagalnym zobowiązaniem podatkowym określonym w decyzji podatkowej a pojęciami uszczuplonego lub narażonego na uszczuplenie podatku, należności publicznoprawnej i pokrewnymi w kontekście wyczerpania znamion konkretnych przestępstw karnoskarbowych nie istnieje zależność tego rodzaju, że to pierwsze wypełnia konieczną treścią pozostałe”⁵⁰.

Powyższe wywody prowadzą więc do wniosku, że realizacja znamion określonych w przepisach prawa karnego skarbowego łączy się przede wszystkim z przesłanką narażenia na uszczuplenie należności publicznoprawnej czynem zabronionym i pozostaje w związku z ogólnym *ratio legis* prawa karnego skarbowego jakim jest niewątpliwie ochrona interesów fiskalnych Skarbu Państwa⁵¹. Tymczasem powyższe należy do sfery faktycznej, w której sąd karny ma – w naszej ocenie – pełną swobodę jurysdykcyjną.

Sytuacja prejudycjalna

Z prejudycjalnością mamy do czynienia wtedy, gdy wynik postępowania karnego zależy od wyniku innego postępowania (cywilnego, karnego, dyscyplinarnego lub administracyjnego), gdyż przedmiot postępowania prejudycjalnego stanowi element podstawy faktycznej rozpoznawanej sprawy⁵². Zatem inne, toczące się równolegle postępowanie musi być tego

⁵⁰ J. Duży, *Kompetencja sądu karnego do ustalenia kwoty uszczuplonego podatku*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 1, s. 115.

⁵¹ Por. uzasadnienie rządowego projektu ustawy – Kodeks karny skarbowy, druk nr 1146 z 17 maja 1999 r., Sejm III kadencji.

⁵² Por. także: D. Onyśk, *Wpływ wyroków prejudycjalnych Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich na samodzielność jurysdykcyjną sądu polskiego*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 6, s. 81-97.

rodzaju, że orzeczenie, które w nim zapadnie stanowić będzie „przedsąd” do rozpoznawanej sprawy. Zawieszenie postępowania karnego z uwagi na prejudycjalność innego postępowania służy jedynie uniknięciu wydania sprzecznych orzeczeń, ekonomii procesowej związanej z oszczędnością czasu, kosztów procesu, uniknięciem kilkukrotnego przeprowadzania tych samych dowodów, czy dwukrotnego orzekania o tych samych kwestiach. Prejudycjalność służy zapewnieniu jednolitości w kształtowaniu stosunków prawnych, stanowiąc zarazem czynnik racjonalizujący proces karny⁵³. Nawet jeśli stosunek prejudycjalności zachodzi, sąd nie ma jednak obowiązku oczekiwania na wynik innego postępowania, ale może – w ramach zasady samodzielności jurysdykcyjnej – ustalić sporne fakty i rozstrzygnąć spór⁵⁴. Inny pogląd w tym przedmiocie prowadziłby do ustalenia nie dającej się zaakceptować na gruncie prawa karnego skarbowego tezy, że orzekanie o tym, czy w ogóle doszło do popełnienia przestępstwa lub wykroczenia skarbowego byłoby możliwe dopiero po uzyskaniu prejudykatu w postaci ostatecznej (względnie) prawomocnej decyzji podatkowej⁵⁵. Takie stanowisko wydaje się nie do przyjęcia również ze względu na autonomiczność (swoistość) postępowania podatkowego i postępowania karnoskarbowego, na co zasadnie zwraca się uwagę również w orzecznictwie sądów administracyjnych. Mianowicie chodzi o rozróżnienie nie tylko funkcji samych postępowań, ale bardziej obowiązujących w nich zasad związanych z ustalaniem podstaw i zakresu odpowiedzialności. O ile niekwestionowanym założeniem polskiego prawa procesowego jest dążenie do prawdy materialnej (obiektywnej) i wydania sprawiedliwego wyroku (*arg. z art. 2 § 2 k.p.k.*), to w postępowaniu administracyjnym zasadniczo obowiązuje zasada prawdy formalnej, narzuconej np. przez domniemania prawne wynikające z innych dziedzin prawa⁵⁶.

W praktyce nierzadko zdarzają się sytuacje, w których sąd karny zawiesza na podstawie art. 114a k.k.s. postępowanie karnoskarbowe do czasu wydania przez organy podatkowe ostatecznej decyzji, bądź też do czasu uprawomocnienia się jej w sytuacji złożenia skargi do sądu administracyjnego.

⁵³ M. Błoński, w: *Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym. Komentarz praktyczny z orzecznictwem*, pod red. P. Kruszyńskiego, wyd. 2, Warszawa 2018, s. 254.

⁵⁴ Odmienne: P. Lewczuk, *Usiłowanie przestępstwa karnego skarbowego*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 7-8, s. 31-46.

⁵⁵ Podobnie: J. Duży, *Kompetencje sądu karnego...*, s. 110.

⁵⁶ P. Lewczuk, *Zakres związania sądu karnego decyzją podatkową*, „Przegląd Sądowy” 2013, nr 4, s. 89 i tam podana literatura.

W kontekście czynionych rozważań, w zakresie samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego, uważam taką praktykę za pozbawioną jakichkolwiek podstaw i proceduralnie błędną. Oczekiwanie na prejudykat, który ma zapaść dopiero w postępowaniu podatkowym, w sytuacji gdy sąd merytorycznie rozpoznający sprawę jest właściwy do samodzielnej oceny kwestii natury faktycznej i prawnej jest niecelowe, a nadto sprzeciwiałoby się dyrektywie rozpoznania sprawy w rozsądnym terminie (arg. z art. 4 § 1 pkt 4 k.p.k. w zw. z art. 113 § 1 k.k.s.)⁵⁷. Wymieniony przepis mógłby ponadto stanowić podstawę zawieszenia postępowania karnego, ale jedynie w postępowaniu przygotowawczym, w którym nie stoi temu na przeszkodzie właśnie zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu. Oczekiwanie na decyzję organu podatkowego lub organu celnego bądź orzeczenia sądu administracyjnego w istocie przeczyłoby zasadzie samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego, gdyż orzeczenia sądu administracyjnego mają, jak już wskazywano – co do zasady – charakter deklaratoryjny, podobnie jak decyzje wydawane przez organy podatkowe⁵⁸. W orzecznictwie podnosi się, że zawieszenie postępowania uzasadniają przeszkody natury faktycznej. O ile zatem powody zawieszenia postępowania podane w art. 22 § 1 k.p.k. niewątpliwie mają charakter takich przeszkód, to nie są one wystarczające do zawieszenia procesu karnoskarbowego z uwagi na oczekiwanie na prejudykat czy orzeczenie w innej sprawie karnej, cywilnej czy administracyjnej (skoro te dotyczą zagadnień prawnych)⁵⁹.

Warto także zauważyć, że w Kodeksie postępowania administracyjnego⁶⁰ czy Ordynacji podatkowej nie sformułowano *expressis verbis* zasady związania organów administracji wyrokiem sądu karnego⁶¹. Sprawa kar na nie ma zatem w sprawie administracyjnej charakteru prejudycjalnego dla organów podatkowych, jakkolwiek ustalenia poczynione przez sąd

⁵⁷ Postanowienie SA w Krakowie z 17.04.2018 r., II AKz 182/18, Legalis nr 1860397; postanowienie SA w Katowicach z 9.04.2014 r., II AKz 212/14, Legalis nr 1045046.

⁵⁸ Wyrok SO w Sieradzu z 23.05.2018 r., II Ka 90/18, Legalis nr 2092803.

⁵⁹ M. Czaplinski, *Zawieszenie postępowania karnego z uwagi na prejudykat a samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego*, „Przegląd Sądowy”, 2015, nr 11-12, s. 64; postanowienie SN z 19.10.2010 r., WZ 45/10, Legalis nr 451422.

⁶⁰ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 2021 r. poz. 735; dalej: k.p.a.).

⁶¹ Wyrok NSA z 10.07.2018 r., I OSK 1335/17, Legalis nr 1891266; wyrok WSA w Warszawie z 5.03.2015 r., IV SA/Wa 2454/14, Legalis nr 1763089.

karny powinny stanowić materiał dowodowy poddany ocenie⁶². Również z perspektywy administracyjnej uznaje się, że postępowanie karnoskarbowe i postępowanie podatkowe są względem siebie odrębne i mogą być prowadzone niezależnie od siebie⁶³. Co do zasady, ocena sądu karnego warunkowana celami postępowania karnego i ukierunkowana na dokonanie innego rodzaju ustaleń faktycznych ani nie uprzedza, ani nie determinuje późniejszej oceny organów podatkowych. Obie oceny są typologicznie równoważne i mogą być odmienne. Materie sprawy karnej i sprawy podatkowej są bowiem zasadniczo odmienne, a w szczególności nietożsame są fakty determinujące każde z tych rozstrzygnięć. Podczas gdy dla postępowania podatkowego wystarczające jest obiektywne, tj. bez względu na przyczynę, stwierdzenie, że określony podmiot nie wykonał ciężącego na nim zobowiązania, to dla postępowania karnego warunkiem podstawowym jest wina. Z tych powodów w orzecznictwie sądów administracyjnych również nie wskazuje się, że ustalenia poczynione w toku postępowania podatkowego mogły stwarzać „przedsąd” dla postępowania karnego oraz aby były w tym postępowaniu wiążące⁶⁴. Do takich nie mogą być bowiem zaliczane decyzje wydane w toku postępowania podatkowego określające zobowiązania podatkowe⁶⁵.

Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego a zasada swobodnej oceny dowodów

Fakt uprzedniego prowadzenia postępowania podatkowego zakończonego ostateczną decyzją, nawet wraz z ewentualną jego weryfikacją w trybie sądownoadministracyjnym, nie może zwalniać sądu karnego z obowiązku poczynienia własnych ustaleń faktycznych wynikających z przeprowadzonych w ramach postępowania karnoskarbowego dowodów. „Przejęcie” w całości ustaleń dokonanych przez organ podatkowy, a zawartych czy to w treści decyzji podatkowej, czy też protokole pokontrolnym i ich

⁶² Wyrok WSA w Warszawie z 16.01.2015 r., II SA/Wa 270/14, Legalis nr 1199306; wyrok WSA we Wrocławiu z 23.03.2009 r., I SA/Wr 1006/08, Legalis nr 164416; wyrok WSA we Wrocławiu z 19.01.2006 r., I SA/Wr 307/04, Legalis nr 422448.

⁶³ Wyrok WSA w Gliwicach z 16.09.2021 r., I SA/Gl 819/21, Legalis nr 2611717; wyrok WSA we Wrocławiu z 8.12.2009 r., I SA/Wr 1469/09, Legalis nr 236830.

⁶⁴ Wyrok NSA z 30.11.2004 r., FSK 1269/04, Legalis nr 70901.

⁶⁵ Wyrok WSA w Gdańsku z 3.10.2006 r., I SA/Gd 974/05, Legalis nr 1022530.

włączenie do podstawy wyroku nosiłoby w takiej sytuacji cechy dowolności⁶⁶. Błąd takiego rozumowania polegałby na ignorowaniu dyrektywy jurysdykcyjnej samodzielności sądu karnego, a nade wszystko dyrektyw zasady swobodnej oceny dowodów (art. 8 § 1 i art. 7 k.p.k. w zw. z art. 113 § 1 k.k.s.). W takim przypadku można by było argumentować, że sąd *meriti* w sposób sprzeczny z zasadami procesu karnego, zaniechał przeprowadzenia „własnego” postępowania dowodowego, z którego wysnute „własne” wnioski faktycznie doprowadziłyby ten sąd do ustalenia winy oskarżonego. Dodatkowo, w sytuacji w której doszłoby do swoistego skopiowania *in extenso* części decyzji podatkowej czy też protokołu pokontrolnego do uzasadnienia wyroku sądu rozstrzygającego o odpowiedzialności karnoskarbowej, to okoliczność taka mogłaby prowadzić również do skutecznego postawienia zarzutu naruszenia przez sąd art. 424 § 1 pkt 1 w zw. z art. 7 i art. 8 § 1 k.p.k.⁶⁷, bądź (i) art. 7 w zw. z art. 410 k.p.k.⁶⁸.

W wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 7.05.2013 r., II AKa 206/12⁶⁹, stwierdzono natomiast kategorycznie, że za rażące naruszenie zasad określonych przepisami art. 8 § 1 i art. 7 k.p.k. należy uznać „powielenie w zaskarżonym wyroku znacznej części ustaleń faktycznych i ocen materiału dowodowego dokonanych przez sąd uprzednio rozpoznający sprawę”⁷⁰. Słusznie też podniesiono w wyroku Sądu Apelacyjnego w Lublinie z 23.12.2009 r., II AKa 152/09⁷¹, że sąd musi dokonać także własnych ocen przeprowadzonych przez siebie dowodów, a ich ocena dokonana poprzednio przez inny organ nie może być dla niego wiążąca.

⁶⁶ Wyrok SA w Katowicach z 11.10.2012 r., II AKa 385/12, Legalis nr 741212.

⁶⁷ Uważam jednak, że sąd II instancji powinien w takiej sytuacji najpierw podjąć próbę naprawienia takiego uchybienia na podstawie art. 449a § 1 k.p.k. poprzez zwrócenie akt sprawy sądowi I instancji w celu uzupełnienia uzasadnienia zaskarżonego wyroku; por. wyrok SA w Poznaniu z 6.10.2020 r., II AKa 169/18, Legalis nr 2538928, w którym wskazano: „Takie ogólne i autorytatywne odwołanie się do orzeczeń innych sądów stanowi naruszenie zasady samodzielności jurysdykcyjnej wyrażonej w art. 8 k.p.k.”.

⁶⁸ Wyrok SO w Częstochowie z 22.05.2019 r., VII Ka 378/19, Legalis nr 2031061; wyrok SA w Białymstoku z 21.11.2018 r., II AKa 179/18, Legalis nr 1978661.

⁶⁹ Legalis nr 732946; także: postanowienie SN z 1.09.2010 r., IV KK 78/10, Legalis nr 291907.

⁷⁰ Jednak: „Podobieństwo wywodów obu Sądów wszak nie oznacza samo w sobie, że zaskarżone orzeczenie zapadło z naruszeniem zasady samodzielności jurysdykcyjnej, bez uwzględnienia wyników przeprowadzonego w sprawie postępowania dowodowego, bez dokonania „samodzielnej” jego oceny przez sąd I instancji; por.: wyrok SA w Lublinie z 6.12.2012 r., II AKa 253/12, Legalis nr 733809.

⁷¹ Legalis nr 250967.

W orzecznictwie zasadnie wskazuje się, że bezrefleksyjne odwoływanie się przez sąd karny do stwierdzeń typu: „urząd ustalił”, „sąd uwzględnił decyzję Naczelnika Urzędu Skarbowego”, „z protokołu kontroli i decyzji podatkowych wynika jednoznacznie”, „organ podatkowy w toku przeprowadzonej kontroli ustalił”, „urząd skarbowy zakwestionował” może wywoływać wątpliwości co do zachowania przez sąd samodzielności jurysdykcyjnej. W wyroku Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie z 19.09.2018 r., VI Ka 1319/17⁷², argumentowano w następujący sposób: „Nie byłoby błędu przy tego rodzaju przyjęciach dokonanych przez Sąd Rejonowy, gdyby ustalenia poczynione przez organ skarbowy stanowiły jedynie swego rodzaju punkt wyjścia do ustaleń dowodowych poczynionych w toku postępowania karnego przez sąd i następnie rozważań karno-prawnych w zakresie odpowiedzialności oskarżonego, ale z całą pewnością nie mogą ich całkowicie zastępować”⁷³. Sąd w procesie karnoskarbowym nie może bowiem interpretować swojej kognicji w ten sposób, że fakt wydania ostatecznej (prawomocnej) decyzji podatkowej zwalnia go z potrzeby dokonywania jakichkolwiek ustaleń faktycznych. Gdyby bowiem podzielić taki pogląd rozpoznawania spraw karnoskarbowych to wyrok zapadałby po prostym i niekwestionowanym zaakceptowaniu decyzji organów podatkowych i wyłącznie na ich podstawie. Takie rozwiązanie jest nie do przyjęcia, a ponadto nie wynika z literalnego brzmienia art. 8 k.p.k.⁷⁴. Dlatego też, o ile sąd „przyjął istnienie i wysokość zobowiązań podatkowych po stronie oskarżonego ustalonych przez organy podatkowe (co byłoby jeszcze – po sprawdzeniu – do zaakceptowania) ale co najistotniejsze wprost przyjął, bez własnych ustaleń dowodowych, że te ustalenia są równoznaczne z winą oskarżonego, a z tym, już zgodzić się nie można, bo takie przyjęcie stanowiło naruszenie art. 8 k.p.k. w zw. z art. 113 k.k.s.”⁷⁵. Natomiast w wyroku Sądu Okręgowego Warszawa-Praga w Warszawie

⁷² Legalis nr 2142383.

⁷³ Por. także wyrok SO w Koninie z 14.06.2019 r., II Ka 162/19, Legalis nr 2244161, gdzie stwierdzono: „sąd w sprawie karnej nie jest w jakimkolwiek zakresie związany ustaleniami faktycznymi poczynionymi w innej sprawie, wobec czego jakiegokolwiek powielenie ustaleń faktycznych czy oceny materiału dowodowego, przeprowadzonego w ww. sprawie Prokuratury Rejonowej w Koninie doprowadziłoby do rażącej obrazę zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu orzekającego w przedmiotowej sprawie”.

⁷⁴ Wyrok SO w Koninie z 14.06.2019 r., II Ka 162/19.

⁷⁵ Wyrok SO Warszawa-Praga w Warszawie z 19.09.2018 r., VI Ka 1319/17, Legalis nr 2142383.

z 10.11.2016 r., VI Ka 634/16⁷⁶, dokonano rozróżnienia celów postępowania podatkowego i karnoskarbowego stwierdzając, że: „Sąd Rejonowy, zawężając w zasadzie przewód sądowy do ujawnienia decyzji i ocen organu podatkowego, uchylił się *de facto* od rozpoznania oddanej mu pod osąd sprawy karnej skarbowej. Sprawy dotyczącej przecież innych aspektów zachowania się podatnika, aniżeli te uwzględniane w postępowaniu przed organami podatkowymi czy sądami administracyjnymi, a które znajdują odzwierciedlenie w prawomocnych decyzjach tych organów”.

Także nierozpoznanie wniosków dowodowych może być łączone, w niektórych sytuacjach procesowych, z naruszeniem zasady samodzielności procesowej⁷⁷. Mianowicie, jak wskazano w wyroku Sądu Okręgowego w Gliwicach z 17.09.2019 r., VI Ka 468/19⁷⁸, „O braku samodzielności przekonuje jak wspomniano treść uzasadniania zaskarżonego wyroku, gdzie w części ustaleń faktycznych wprost Sąd powołał się na ustalenia UKS. Przede wszystkim jednak nierozpoznanie przez okres niemal dwóch lat wniosku dowodowego, a następnie jego oddalenie bez uzasadnienia, wskazuje na przejęcie ustaleń innego organu i niejako antycypację oceny nieprzeprowadzonych dowodów”. Z drugiej strony podnosi się, że: „każdy Sąd jest niezawisły i działa w ramach samodzielności jurysdykcyjnej (art. 113 § 1 k.k.s. w zw. z art. 8 § 1 k.p.k.), więc zarzucanie Sądowi Rejonowemu, że nie ustosunkował się do składanej przez obronę dokumentacji, zawierającej przede wszystkim treści opinii dopuszczonych w innych sprawach i inne orzeczenia, było chybione. Dlatego twierdzenia obrońcy wywiedzione na podstawie w/w orzeczenia są klasycznym przykładem nadinterpretacji dokonywanej w celu wzmocnienia lansowanej przez siebie koncepcji (...)”⁷⁹.

Sąd karny, korzystający również na gruncie postępowania karnoskarbowego z samodzielności jurysdykcyjnej i w ramach swobodnej oceny dowodów, nie jest co do zasady związany wyrokami sądów administracyjnych (które z reguły mają charakter kasatoryjny)⁸⁰, ani tym bardziej zawartymi w ich uzasadnieniu wnioskami co do oceny mocy dowodowej

⁷⁶ Legalis nr 2143862.

⁷⁷ Np. art. 170 § 1 pkt 2 i 5 k.p.k. w zw. z art. 8 k.p.k. wyrażającą się w antycypacji nie przeprowadzonych dowodów, a w konsekwencji również naruszeniem zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu.

⁷⁸ Legalis nr 2270956.

⁷⁹ Wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 4.06.2019 r., IV Ka 273/19, Legalis nr 2493815.

⁸⁰ M. Kurowski, w: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz, t. I*, Warszawa 2022, s. 77.

określonych kategorii dowodów i nie tylko jest uprawniony, ale wręcz zobowiązany do przeprowadzenia samodzielnej analizy każdego z dowodów zgromadzonych w sprawie, w której orzeka⁸¹. Podobna relacja zachodzi również do orzeczeń sądów cywilnych. Przykładowo w wyroku Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 16.02.2018 r., II AKa 588/17⁸², argumentowano: „Ustalając znaczenie tej normy prawnej należy pamiętać o art. 8 statuującym zasadę jurysdykcyjnej samodzielności sądu karnego. Oznacza ona autonomię orzekania polegającą na niezwiązaniu sądu rozpoznającego sprawę karną rozstrzygnięciami sądu cywilnego lub organów administracyjnych, poza prawomocnymi rozstrzygnięciami sądu kształtującymi prawo lub stosunek prawny, które są wiążące. Odstępstwa od tej generalnej reguły mogą mieć charakter wyjątkowy i muszą wprost wynikać z treści określonych przepisów zawartych w ustawie. Z tego też powodu również wykładnia art. 415 § 5 k.p.k. powinna mieć charakter zawężający, tak aby sąd karny miał maksymalną swobodę w realizowaniu wszystkich celów procesu wśród których jest obowiązek zapewnienia pełnej ochrony prawnej pokrzywdzonemu (art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k.) polegający m.in. na kompensowaniu poniesionych przez niego szkód. Z tych też wszystkich powodów wcześniejsze orzeczenie sądu cywilnego oddalające powództwo (...) nie stało na przeszkodzie w orzekaniu wobec oskarżonego środka karnego z art. 46 § 1 k.k.”. Sąd karny nie jest również związany ustaleniami zapadłymi w ramach postępowania przygotowawczego ani orzeczeniami wydanymi w trybie art. 330 k.p.k. (skoro nie stwierdzają one sprawstwa ani winy), przy czym są one wiążące tylko dla organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze. Innymi słowy, wiążący charakter wskazań postanowienia kasatoryjnego sądu dotyczy jedynie prokuratora lub innego organu postępowania przygotowawczego, a zatem nie odnosi się nigdy do sądu⁸³. Sąd karny nie jest związany także skazującym orzeczeniem sądu karnego zapadłego w sprawie o wykroczenie, wyrokiem uniewinniającym

⁸¹ Wyrok SO w Toruniu z 3.07.2020 r., IX Ka 623/19, Legalis nr 2554788.

⁸² Legalis nr 1763865; wyrok SA w Warszawie z 20.02.2018 r., II AKa 427/17, Legalis nr 1743857; wyrok SR w Raciborzu z 21.11.2016 r., II K 247/16, Legalis nr 2046102.

⁸³ Postanowienie SN z 13.02.2020 r., III KK 471/19, Legalis nr 2532186; wyrok SA w Warszawie z 21.04.2021 r., II AKa 361/20, Legalis nr 2587000; wyrok SA w Białymstoku z 21.10.2020 r., II AKa 67/20, LEX nr 3090006.

w innej sprawie karnej⁸⁴, orzeczeniem komisji dyscyplinarnych⁸⁵ oraz decyzjami organów rentowych⁸⁶.

Nie jest celem procesu karnego powielanie ustaleń poczynionych poza nim i przez inne organy, lecz poczynienie ustaleń własnych: sąd musi także dokonać własnych (samodzielnych) ocen przeprowadzonych przez siebie dowodów, a ich ocena dokonana poprzednio przez inny organ nie może być dla niego wiążąca. Konieczność ta wynika z zasady bezpośredniości, obligującej sąd do korzystania z dowodów pierwotnych, a stanowiącej jedną z gwarancji zasady prawdy materialnej (obowiązku dążenia do dokonania ustaleń zgodnych z rzeczywistością). To właśnie nakazy posługiwania się dowodami stanowiącymi tylko jedno ogniwo pośrednie między organem prowadzącym postępowanie a ustalonym faktem oraz osobistego zetknięcia się z takim dowodem są uzasadnieniem zakazu korzystania z „cudzych” ustaleń⁸⁷. Konieczność dokonania własnych ustaleń wynika ponadto z zasady swobodnej oceny dowodów i z zasady bezpośredniości, obligującej sąd do korzystania z dowodów pierwotnych, a stanowiących jedną z gwarancji zasady prawdy materialnej (obowiązku dążenia do dokonania ustaleń zgodnych z rzeczywistością)⁸⁸.

Należy dostrzec, że zdecydowaną większość przestępstw skarbowych i wykroczeń skarbowych z k.k.s można popełnić wyłącznie umyślnie, a tylko niektóre z nich – o ile kodeks tak stanowi – nieumyślnie (*arg.* z art. 4 § 1 i 3 k.k.s.)⁸⁹. Dlatego proste przełożenie przez sąd karny ustaleń dokonanych przez organy postępowania podatkowego i sporządzonych wyłącznie do celów tego postępowania rodzi implikacje w kwestii ewentualnego zaniechania ustalenia strony podmiotowej czynu sprawcy, a zatem

⁸⁴ Wyrok SN z 30.09.1986 r., II KR 192/86, LEX nr 17818.

⁸⁵ Wyrok SN z 16.04.2018 r., SNO 16/18, LEX nr 2552012; wyrok SN z 5.12.1967 r., II PR 438/67, Legalis nr 13309.

⁸⁶ Uchwała SN z 10.07.1980 r., II UZP 10/80, Legalis nr 22145.

⁸⁷ Wyrok SA w Katowicach z 11.10.2012 r., II AKa 385/12, Legalis nr 741212; wyrok SO Warszawa-Praga w Warszawie z 10.11.2016 r., VI Ka 634/16, Legalis nr 2143862.

⁸⁸ S. Wałtoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, wyd. XIII, Warszawa 2016, s. 270.

⁸⁹ Por. G. Łabuda, który wskazuje: „Ustawodawca w sposób oszczędny posługuje się formułą kryminalizacji zachowań nieumyślnych, można wręcz powiedzieć, że typy nieumyślne są rzadkością na gruncie kodeksu (art. 65 § 2 i 4, art. 84 § 1, art. 91 § 2 i 4, art. 96 § 1, art. 106 § 1 i art. 111 § 1 k.k.s.); G. Łabuda, *Komentarz do art.4 Kodeksu karnego skarbowego*, 2017, LEX Omega.

elementu kluczowego co do ewentualnego ustalenia odpowiedzialności karnoskarbowej sprawcy czynu⁹⁰.

Racje ustrojowe i aksjologiczne

Uważa się, że samodzielność jurysdykcyjna sądu stanowiąca podstawową zasadę działania organów wymiaru sprawiedliwości w Polsce wynika z zasady autonomii sądów i trójpodziału władzy (*arg.* z art. 173 Konstytucji⁹¹)⁹². Ponadto należy zwrócić uwagę na treść art. 178 ust. 1 Konstytucji stanowiącego, że sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom. Na gruncie tego przepisu w orzecznictwie Sądu Najwyższego utrwaliło się przekonanie, że jakiegokolwiek ograniczenie zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego prowadzące do związania sądu rozpoznającego merytorycznie sprawę poglądem innego sądu, a tym bardziej organu administracji publicznej stanowi wyjątek od konstytucyjnej zasady podległości sędziów tylko Konstytucji i ustawom⁹³. Właśnie ze względu na tę wyjątkowość powinna być więc stosowana w sposób ścisły, bez żadnych koncesji na rzecz argumentów o nastawieniu celowościowym lub utylitarnym⁹⁴. Art. 178 ust. 1 Konstytucji zawiera skierowany do sędziów nakaz samodzielnego rozstrzygnięcia wszystkich zagadnień faktycznych i prawnych, związanych

⁹⁰ Pomocnicze zastosowanie przy wykładni przepisu art. 8 k.p.k. może mieć również antyczna zasada „*Ius est ars boni et aequi*” (prawo jest sztuką stosowania tego, co dobre i słuszne). Jest to paremia sformułowana przez starożytnego rzymskiego prawnika Celsusa, a przytoczona przez innego jurystę Ulpiana i odnosząca się do najbardziej podstawowych aspektów moralnych prawa. Oznacza ogólną dyrektywę, że wartości dobra (*bonum*) i słuszności (*aequium*) stanowią dla systemu prawa wartości fundamentalne, a prawo powinno być interpretowane i stosowane zawsze z ich uwzględnieniem. Także i dzisiaj ta konstatacja winna stanowić cenne źródło inspiracji w stosowaniu prawa.

⁹¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483, ze zm., dalej: Konstytucja).

⁹² P. Hofmański, *Samodzielność jurysdykcyjna...*, s. 17 i s. 85-86; także: wyrok SO w Gliwicach z 25.10.2018 r., V Ka 447/18, Legalis nr 2043220; wyrok SO w Gliwicach z 18.02.2019 r., V Ka 760/18, Legalis nr 2044520.

⁹³ Wyrok WSA w Łodzi z 16.09.2021 r., III SA/Łd 416/21, Legalis nr 2614086; także: V. Konarska-Wrzošek, *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Toruń 2002, s. 53-54.

⁹⁴ Uchwała SN z 30.03.1999 r., III CZP 62/98, LEX nr 35532; postanowienie SN z 19.01.2007 r., III CZP 135/06, LEX nr 272469.

z rozpoznawaną sprawą⁹⁵. Skoro więc, jak literalnie stanowi art. 8 § 2 k.p.k., tylko prawomocne rozstrzygnięcia pochodzące od sądu, kształtujące prawo lub stosunek prawny, są wiążące, to brak podstaw do rozszerzającej wykładni przepisu wyjątkowego (według paremii *exceptiones non sunt extendendae*). Art. 176 ust. 2 Konstytucji formułuje natomiast jedną z fundamentalnych zasad ustrojowych państwa demokratycznego, że ustroj i właściwość sądów oraz postępowanie przed sądami określają ustawy. Przepisy rangi ustawowej określają zatem, który sąd uprawniony jest do dokonywania oceny wiarygodności dowodów przeprowadzonych w danym postępowaniu, według jakich kryteriów należy dokonywać tej oceny i jaki jest tryb korygowania błędnych ocen dotyczących przeprowadzonych dowodów. W nawiązaniu do wyżej wymienionych podstaw ustrojowych Sąd Najwyższy w postanowieniu z 6.03.2008 r. identyfikował samodzielność sądu z niezawisłością sędziego, która „polega na zakazie wywierania jakiegokolwiek wpływu na sędziego w zakresie rozpoznania konkretnej sprawy i treści orzeczenia, a więc na niezależności sędziego (ale zawsze w ramach obowiązującego prawa) w rozstrzyganiu kwestii faktycznych i prawnych wyłaniających się w rozpoznawanej sprawie. Wiąże się z tym zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu”⁹⁶. Również w doktrynie przedmiotu i orzecznictwie znajdziemy wiele wypowiedzi świadczących o wzajemnym uzupełnianiu się zasad samodzielności jurysdykcyjnej sądu z niezależnością sądów, swobodnej oceny dowodów, prawdy materialnej, zasady bezpośredniości⁹⁷, prawa do obrony, a w konsekwencji również prawa do sądu (art. 45 ust. 2 Konstytucji w zw. z art. 6 EKPC⁹⁸).

Zatem jako jedna z ustrojowych, naczelnych zasad współczesnego procesu karnego, samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego nie może ustępować zasadzie ekonomii procesowej ani wyłączać niebezpieczeństwa odmiennego rozstrzygnięcia sprawy podatkowej czy karnoskarbowej. W orzecznictwie sądowym dostrzega się bowiem, że nie jest właściwa sytuacja, w której analogiczne stany faktyczne zostają odmiennie ocenione przez różne sądy w niezależnie od siebie prowadzonych postępowaniach

⁹⁵ Dlatego uważam, że oczekiwanie przez sąd karny na uprzednie rozstrzygnięcie zagadnienia związanego z odpowiedzialnością podatkową przez właściwy organ byłoby sprzeczne nie tylko z art. 8 k.p.k., ale również z art. 178 ust. 1 w zw. z art. 45 ust. 2 Konstytucji.

⁹⁶ Postanowienie SN z 6.03.2008 r., III KK 421/07, Legalis nr 99019.

⁹⁷ Wyrok SO w Poznaniu z 29 grudnia 2015 r., IV Ka 1129/15, Legalis nr 2111941.

⁹⁸ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284; dalej: EKPC).

sądowych. Nie uzasadnia to jednak poszerzania zakresu mocy wiążącej prawomocnego wyroku czy decyzji podatkowej. Nakłada natomiast na sąd rozpoznający sprawę później obowiązek szczególnie wnikliwego i rozważnego osądu, uwzględniającego także argumenty, które prowadziły do odmiennych wniosków oraz wyjaśnienia przyczyn odmiennej oceny⁹⁹.

Wnioski

Przy ustalaniu zasad związania sądu karnego ustaleniami zawartymi w decyzjach organów skarbowych trzeba uznać zasadę samodzielności jurysdykcyjnej sądu (art. 8 § 1 k.p.k.), co *de lege lata* nie zakazuje sądowi czynienia własnych ustaleń na podstawie decyzji administracyjnej (podatkowej), o ile uzna ją za dowód przydatny w sprawie na podstawie art. 7 k.p.k.¹⁰⁰. Nie można jednakże automatycznie przesądzać o związaniu sądu decyzjami podatkowymi, gdyż nie są to akty konstytucyjne w rozumieniu art. 8 § 2 k.p.k., a ponadto nie zostały wydane przez sąd w odpowiednim postępowaniu. Nie stanowią one zatem wyjątku od zasady samodzielności jurysdykcyjnej sądu¹⁰¹. Wcześniejsze wydanie przez organ skarbowy decyzji podatkowej nie zwalnia jednak sądu od oceny wyrażonej przez przyzmat art. 7 k.p.k., w której rezultacie sąd może podzielić tę decyzję lub poczynić własne, odmienne ustalenia.

Odmienność tych ustaleń może być warunkowana przyczynami faktycznymi (gdy sąd uzna za niewiarygodny fakt, który stanowił podstawę faktyczną decyzji), prawnymi (gdy na skutek badania stanu prawnego pod kątem art. 2 § 2 k.k.s. sąd uzna, że względność ustawy dotyczy także zmiany ustawy sankcjonowanej) lub *stricte* karnymi (gdy okaże się, że sąd podzielił ustalenia faktyczne i oceny prawne będące podstawą decyzji organów podatkowych, ale uzna, że w całości lub w pewnym zakresie oskarżonemu nie można przypisać winy). Czyniąc ustalenia faktyczne sąd

⁹⁹ Ograniczanie kompetencji jurysdykcyjnej sądu stanowi większe zagrożenie dla powagi wymiaru sprawiedliwości, niż niepożądana, lecz dopuszczalna rozbieżność ocen pomiędzy sądami (por. uzasadnienie wyroku SN z 15.01.2015 r., IV CSK 181/14, Legalis nr 1180601 jak również obszernie przedstawienie omawianej problematyki w: P. Pieczonka, *Glosa do wyroku SN z 30.05.2017 r., II PK 125/16*, „Studia Iuridica Toruniensia”, tom XXI, s. 387 i n.

¹⁰⁰ Wyrok SA w Szczecinie z 24.07.2018 r., II AKa 50/18, Legalis nr 1865535.

¹⁰¹ O.M. Piaskowska, *Znaczenie rozstrzygnięć administracyjnych w procesie karnym*, Warszawa 2014, s. 161.

w sprawach karnoskarbowych, co do zasady, może opierać się nie tylko na decyzjach wydawanych przez organy podatkowe, ale i na protokołach czynności kontrolnych dokonywanych przez te organy, jednak dokumenty te nie mogą zastępować samodzielnych ustaleń, szczególnie w kwestiach istotnych z punktu widzenia wyczerpania znamion czynów zabronionych zarzucanych oskarżonemu. Konieczne jest w szczególności uwzględnianie, przy ocenie przydatności dla odtworzenia rzeczywistego stanu faktycznego tych dokumentów, istotnej odmienności między postępowaniem karnym a postępowaniem podatkowym jaką jest różnica w rozkładzie ciężaru dowodowego. Zasadniczo w postępowaniu przed organami podatkowymi to na podatniku czy płatniku spoczywa obowiązek wykazania, że jego działania czy zaniechania odpowiadają unormowaniom prawa podatkowego, podczas gdy w postępowaniu karnym podatnik, płatnik nie ma obowiązku wykazywania swojej niewinności¹⁰².

Zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu pozostaje w ścisłym związku z innymi zasadami procesowymi, w tym m.in. z zasadą obiektywizmu, domniemania niewinności, bezpośredniości czy swobodnej oceny dowodów. Tylko bowiem w warunkach swobodnej oceny dowodów dokonać można prawdziwych ustaleń faktycznych, które stanowić powinny podstawę wszelkich rozstrzygnięć (art. 2 § 2 k.p.k.). Ocena przeprowadzonych dowodów jest zatem oceną wiarygodności każdego dowodu oddzielnie i ich oceną w powiązaniu z innymi dowodami, a także oceną całokształtu materiału dowodowego, z którego wynikają określone ustalenia faktyczne¹⁰³. Stanowi to więc proces nieustannego wartościowania dowodów¹⁰⁴. Przesłanki wszczęcia postępowania w sprawie karnej o przestępstwo lub wykroczenie skarbowe są zupełnie inne niż te dotyczące wszczęcia postępowania podatkowego czy będącej jego konkretyzacją postępowania egzekucyjnego. W tym pierwszym przypadku chodzi najczęściej o uszczuplenie lub narażenie na uszczuplenie należności publicznoprawnej, niezłożenia deklaracji w terminie, uporczywe niepłacenie podatków itd. Prawo karne skarbowe i prawo podatkowe służą zasadniczo odmiennym celom, a procedury właściwe dla każdej z tych gałęzi prawa cechują się daleko posuniętymi odrębnościami. Także argumenty natury konstytucyjnej (ustrojowej) oraz wzgląd na wykładnię historyczną art. 8 i art. 7 k.p.k.,

¹⁰² Wyrok SR Gdańsk-Południe w Gdańsku z 18.05.2018 r., II K 730/16, Legalis nr 2012087.

¹⁰³ Wyrok SA w Krakowie z 5.02.2015 r., II AKa 266/14, LEX nr 1665809; wyrok SA w Szczecinie z 4.12.2014 r., II AKa 148/14, LEX nr 1668659.

¹⁰⁴ Wyrok SO w Krośnie z 27.06.2018 r., II Ka 122/18, Legalis nr 2271851.

statuujących odpowiednio zasadę samodzielności jurysdykcyjnej sądu i swobodnej oceny dowodów, przesądza o braku związania sądu karnego treścią uprzednio wydanych decyzji podatkowych.

Bibliografia

Literatura

Andrzejewski M., *Samodzielność jurysdykcyjna w procedurach sądowych*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne”, 2016, nr 4.

Badowiec R., *Zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego i odstępowstwa od niej*, Toruń 2021.

Charkiewicz M., *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego na gruncie art. 54 i art. 56 ustawy – Kodeks karny skarbowy – rzeczywistość znana i nieznaną*, „Prawo i Podatki” 2012, nr 12.

Czapliński M., *Zawieszenie postępowania karnego z uwagi na prejudykat a samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego*, „Przegląd Sądowy” 2015, nr 11-12.

Doniec U., Koziara A., *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego w zakresie decyzji kreujących zobowiązania podatkowe*, w: *Z problematyki funkcji procesu karnego*, T. Grzegorzcyk, J. Izydorczyk, R. Olszewski (red.), Warszawa 2013.

Duży J., *Kompetencja sądu karnego do ustalenia kwoty uszczuplonego podatku*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 1.

Hofmański P., *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego*, Katowice 1988.

Hofmański P., Sądziak E., Zgryzek K., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. I, Warszawa 2011.

Gardocka T., *Prejudycjalność w polskim procesie karnym*, Warszawa 1987.

Gostyński Z., Zabłocki S., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, T. I, 2003.

Grajewski J., Paprzycki K.L., Steinborn S., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. I, Warszawa 2013.

Grzegorzcyk T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. I, Warszawa 2014.

Konarska-Wrzosek V., *Dyrektywy wyboru kary w polskim ustawodawstwie karnym*, Toruń 2002.

Korzan K., *Orzeczenia konstytucyjne w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 1972.

Błoński M., Kruszyński P. (red.), Zbrojewska M., *Dowody i postępowanie dowodowe w procesie karnym. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych*, Warszawa 2018.

Kuśmierczyk M., *Wykorzystanie dowodów zgromadzonych w toku postępowania podatkowego w postępowaniu karnym skarbowym*, „Doradztwo Podatkowe – Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych” 2021, nr 4.

Lewczuk P., *Usiłowanie przestępstwa karnego skarbowego*, „Prokuratura i Prawo”, 2012, nr 7-8.

Lewczuk P., *Zakres związania sądu karnego decyzją podatkową*, „Przełąd Sądowy” 2013, nr 4.

Łabuda G., *Komentarz do art. 4 Kodeksu karnego skarbowego*, 2017, LEX Omega.

Onysk D., *Wpływ wyroków prejudycjalnych Trybunału Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich na samodzielność jurysdykcyjną sądu polskiego*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 6.

Paprzycki L.K., *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego (wybrana problematyka europejska)*, „Europejski Przegląd Sądowy”, styczeń 2014.

Pieczonka P., *Głosa do wyroku SN z 30.05.2017 r., II PK 125/16*, „Studia Iuridica Toruniensia”, tom XXI.

Siemaszko A., Ostaszewski P., Włodarczyk-Madejska J., *Tendencje wpływu spraw do polskich sądów powszechnych. Analizy wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2019.

Świecki D. (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. I, Warszawa 2013.

Świecki D. (red.), Augustyniak B., Eichstaedt K., Kurowski M., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. T. I, Warszawa 2022.

Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2016.

Wąsek-Wiaderek M., *Zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu*, w: *System prawa karnego procesowego. Zasady procesu karnego*, t. 3, cz. 2, red. P. Wiliński, red. naczelny P. Hofmański, Warszawa 2014.

Wilk L., Zagrodnik J., *Prawo i proces karny skarbowy*, Warszawa 2015.

Zbiciak A., *Prejudykat cywilny i cywilna kwestia prejudycjalna w postępowaniu karnym*, Warszawa 2020.

Akty normatywne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483).

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 2021 r. poz. 735).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2021 r. poz. 534).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. z 2021 r. poz. 1805).

Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz. U. z 2021 r. poz. 408).

Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz. U. z 2021 r. poz. 457).

Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz. U. z 2021 r. poz. 1540).

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021 r. poz. 1973).

Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (Dz. U. z 2019 r. poz. 2325).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego. (Dz. U. z 1950 r. Nr 40, poz. 364).

Orzecznictwo

Sąd Najwyższy

Uchwała SN z 30.03.1999 r., III CZP 62/98, LEX nr 35532.

Uchwała SN z 10.07.1980 r., II UZP 10/80, Legalis nr 22145.

Uchwała SN z 10.01.1968 r., VI KZP 55/67, Legalis nr 555937.

Wyrok SN z 16.04.2018 r., SNO 16/18, LEX nr 2552012.

Wyrok SN z 29.10.2015 r., IV KK 187/15, Legalis nr 1361496.

Wyrok SN z 15.01.2015 r., IV CSK 181/14, Legalis nr 1180601.

Wyrok SN z 14.03.2013 r., IV KK 390/12, Legalis nr 666676.

Wyrok SN z 1.10.2009 r., IV KK 455/08, Legalis nr 287821.

Wyrok SN z 1.12.1998 r., IV KKN 492/97, Legalis nr 43115.

Wyrok SN z 30.09.1986 r., II KR 192/86, LEX nr 17818.

Wyrok SN z 25.03.1970 r., II PR 192/69, Legalis nr 14458.
Wyrok SN z 5.12.1967 r., II PR 438/67, Legalis nr 13309.
Postanowienie SN z 13.02.2020 r., III KK 471/19, Legalis nr 2532186.
Postanowienie SN z 19.10.2010 r., WZ 45/10, Legalis nr 451422.
Postanowienie SN z 1.09.2010 r., IV KK 78/10, Legalis nr 291907.
Postanowienie SN z 6.03.2008 r., III KK 421/07, Legalis nr 99019.
Postanowienie SN z 19.01.2007 r., III CZP 135/06, LEX nr 272469.

Sądy Apelacyjne

Wyrok SA w Warszawie z 8.04.2021 r., II AKa 406/20, Legalis nr 2587050.

Wyrok SA w Warszawie z 21.04.2021 r., II AKa 361/20, Legalis nr 2587000.

Wyrok SA w Białymstoku z 21.10.2020 r., II AKa 67/20, LEX nr 3090006.

Wyrok SA w Poznaniu z 6.10.2020 r., II AKa 169/18, Legalis nr 2538928.

Wyrok SA we Wrocławiu z 13.12.2018 r., II AKa 351/18, Legalis nr 2150135.

Wyrok SA w Białymstoku z 21.11.2018 r., II AKa 179/18, Legalis nr 1978661.

Wyrok SA w Katowicach z 26.10.2018 r., II AKa 231/18, Legalis nr 2239209.

Wyrok SA w Szczecinie z 24.07.2018 r., II AKa 50/18, Legalis nr 1865535.

Wyrok SA w Gdańsku z 12.07.2018 r., II AKa 181/18, Legalis nr 1886929.

Wyrok SA w Gdańsku z 6.06.2018 r., II AKa 115/18, Legalis nr 1877673.

Wyrok SA w Warszawie z 20.02.2018 r., II AKa 427/17, Legalis nr 1743857.

Wyrok SA w Katowicach z 16.02.2018 r., II AKa 588/17, Legalis nr 1763865.

Wyrok SA w Lublinie z 12.09.2017 r., II AKa 178/17, Legalis nr 1696670.

Wyrok SA w Warszawie z 11.08.2017 r., II AKa 210/17, Legalis nr 1673981.

Wyrok SA w Krakowie z 9.05.2017 r., II AKa 244/16, Legalis nr 1807173.

Wyrok SA w Krakowie z 5.02.2015 r., II AKa 266/14, LEX nr 1665809.

Wyrok SA w Szczecinie z 4.12.2014 r., II AKa 148/14, LEX nr 1668659.

Wyrok SA w Białymstoku z 30.10.2014 r., II AKa 214/14, Legalis nr 1180004.

Wyrok SA w Białymstoku z 6.11.2013 r., II AKo 100/13, Legalis nr 775825.

Wyrok SA w Krakowie z 7 maja 2013 r. II AKa 206/12, Legalis nr 732946.

Wyrok SA w Szczecinie z 9.01.2013 r., II AKa 220/12, Legalis nr 743238.

Wyrok SA w Lublinie z 6.12.2012 r., II AKa 253/12, Legalis nr 733809.

Wyrok SA w Katowicach z 11.10.2012 r., II AKa 385/12, Legalis nr 741212.

Wyrok SA w Katowicach z 8.03.2012 r., II AKa 34/12, Legalis nr 486840.

Wyrok SA w Lublinie z 23.12.2009 r., II AKa 152/09, Legalis nr 250967.

Wyrok SA w Krakowie z 20.04.2000 r., II AKa 32/00, Legalis nr 70549.

Postanowienie SA w Krakowie z 17.04.2018 r., II AKz 182/18, Legalis nr 1860397.

Postanowienie SA w Katowicach z 9.04.2014 r., II AKz 212/14, Legalis nr 1045046.

Postanowienie SA w Lublinie z 17.06.2009 r., II AKz 334/09, Legalis nr 246661.

Sądy Okręgowe

Wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 18.11.2021 r., IV Ka 606/21, opublikowano w portalu orzeczeń sądów powszechnych (CBOSP).

Wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 25.09.2020 r., IV Ka 456/20, Legalis nr 2529315.

Wyrok SO w Toruniu z 3.07.2020 r., IX Ka 623/19, Legalis nr 2554788.

Wyrok SO w Gliwicach z 29.11.2019 r., VI Ka 590/19, Legalis nr 2288184.

Wyrok SO w Gliwicach z 17.09.2019 r., VI Ka 468/19, Legalis nr 2270956.

Wyrok SO w Częstochowie z 22.05.2019 r., VII Ka 378/19, Legalis nr 2031061.

Wyrok SO w Koninie z 14.06.2019 r., II Ka 162/19, Legalis nr 2244161.

Wyrok SO w Piotrkowie Trybunalskim z 4.06.2019 r., IV Ka 273/19, Legalis nr 2493815.

Wyrok SO w Gliwicach z 18.02.2019 r., V Ka 760/18, Legalis nr 2044520.

Wyrok SO w Częstochowie z 15.01.2019 r., VII Ka 1074/18, Legalis nr 2028507.

Wyrok SO w Gliwicach z 22.11.2018 r., VI Ka 213/18, Legalis nr 2240248.

Wyrok SO w Gliwicach z 25.10.2018 r., V Ka 447/18, Legalis nr 2043220.

Wyrok SO w Gliwicach z 22.10.2018 r., V Ka 335/18, Legalis nr 2042849.

Wyrok SO Warszawa – Praga w Warszawie z 19.09. 2018 r., VI Ka 1319/17, Legalis nr 2142383.

Wyrok SO w Krośnie z 27.06.2018 r., II Ka 122/18, Legalis nr 2271851.

Wyrok SO w Sieradzu z 23.05.2018 r., II Ka 90/18, Legalis nr 2092803.

Wyrok SO w Poznaniu z 29 grudnia 2015 r., IV Ka 1129/15, Legalis nr 2111941.

Postanowienie SO w Warszawie z 28.01.2014 r., X Kz 61/14, Legalis nr 2124964.

Sądy Rejonowe

Wyrok SR w Legionowie z 15.07.2020 r., II K 821/19, Legalis nr 2494128.

Wyrok SR Gdańsk-Południe w Gdańsku z 18.05.2018 r., II K 730/16, Legalis nr 2012087.

Wyrok SR dla Warszawy Pragi-Północ w Warszawie z 30.05.2017 r., IV K 783/16, Legalis nr 2146121.

Wyrok SR dla Warszawy Pragi-Północ w Warszawie z 30.05.2017 r., IV K 67/16, Legalis nr 2147088.

Wyrok SR w Raciborzu z 21.11.2016 r., II K 247/16, Legalis nr 2046102.

Wyrok SR w Jeleniej Górze z 22.02.2016 r., II K 1635/15, Legalis nr 2155152.

Naczelny Sąd Administracyjny

Wyrok NSA z 15.07.2021 r., II GSK 1394/18, Legalis nr 2603610.

Wyrok NSA z 26.03.2021 r., II GSK 232/18, Legalis nr 2565478.

Wyrok NSA z 16.12.2020 r., II OSK 1769/18, Legalis nr 2525379.

Wyrok NSA z 10.07.2018 r., I OSK 1335/17, Legalis nr 1891266.

Wyrok NSA z 10.09.2014 r., I OSK 229/13, Legalis nr 1092546.

Wyrok NSA z 30.11.2004 r., FSK 1269/04, Legalis nr 70901.

Wojewódzkie Sądy Administracyjne

Wyrok WSA w Gliwicach z 16.09.2021 r., I SA/Gl 819/21, Legalis nr 2611717.

Wyrok WSA w Łodzi z 16.09.2021 r., III SA/Łd 416/21, Legalis nr 2614086.

Wyrok WSA w Łodzi z 3.04.2019 r., I SA/Łd 739/18, Legalis nr 2194172.

Wyrok WSA w Warszawie z 5.03.2015 r., IV SA/Wa 2454/14, Legalis nr 1763089.

Wyrok WSA w Warszawie z 16.01.2015 r., II SA/Wa 270/14, Legalis nr 1199306.

Wyrok WSA we Wrocławiu z 8.12.2009 r., I SA/Wr 1469/09, Legalis nr 236830.

Wyrok WSA we Wrocławiu z 23.03.2009 r., I SA/Wr 1006/08, Legalis nr 164416.

Wyrok WSA w Gdańsku z 3.10.2006 r., I SA/Gd 974/05, Legalis nr 1022530.

Wyrok WSA we Wrocławiu z 19.01.2006 r., I SA/Wr 307/04, Legalis nr 422448.

Inne

Uzasadnienie rządowego projektu ustawy – Kodeks karny skarbowy, druk nr 1146 z 17 maja 1999 r., Sejm III kadencji.

INFORMACJA DLA AUTORÓW

Publikacja w czasopiśmie „Probacja” wymaga spełnienia przez Autorów wymogów formalnych, merytorycznych i technicznych.

Autor winien złożyć oświadczenie o oryginalności tekstu oraz o tym, że tekst nie był wcześniej publikowany w żadnym wydawnictwie – druk do pobrania znajduje się na stronie „Probacji”: www.probacja.com w zakładce „Dla Autorów”.

Redakcja przyjmuje materiały autorskie w wersji elektronicznej (plik doc lub docx).

Redakcja nie zwraca nadesłanych materiałów i zastrzega sobie prawo dokonywania formalnych zmian i niezbędnych skrótów.

Materiały należy składać korzystając z systemu redakcyjnego ICI Publishers Panel na stronie „Probacji”: www.probacja.com w zakładce „Złóż Manuskrypt” lub przesłać na adres e-mail: joanna.strzalkowska@ms.gov.pl

1. Wymogi merytoryczne

Przesłane teksty winny zawierać analizę tematyki dotychczas w literaturze nieopracowanej.

Każdy przesłany do redakcji tekst winien zaczynać się od sprecyzowania przedmiotu analizy, wyjaśnienia dlaczego zdaniem autora wybrana tematyka jest ważna z punktu widzenia określonej dziedziny wiedzy, wskazania stawianych przez autora tez badawczych, a kończyć czytelnymi konkluzjami wynikającymi z przeprowadzonego wnioskowania.

2. Wymogi techniczne tekstów

Objętość tekstu dla artykułu: maks. 25 stron znormalizowanego tekstu (włączając bibliografię, rysunki, tabele i wykresy), a dla pozostałych opracowań: 10 stron.

Edytor tekstu: Word, preferowana czcionka Times New Roman 11 punktów, interlinia 1,5 (dla przypisów dolnych 9). Tekst powinien być wyjustowany, śródtytuły numerowane, należy unikać pogrubienia i podkreślenia. Do cytatów należy stosować cudzysłów.

Należy dołączyć: słowa kluczowe (do 8 słów) oraz streszczenie (do 500 znaków) w języku polskim i angielskim oraz ułożoną w porządku alfabetycznym bibliografię.

Autor powinien dostarczyć materiał ilustracyjny (zdjęcia, wykresy, tabele) dodatkowo w formie osobnych plików graficznych.

3. Sporządzanie przypisów

Pierwszy przypis w artykule powinien być afiliacją autora (autorów): posiadane tytuły naukowe, nazwa instytucji zatrudniającej i adres e-mail, ORCID:, np.:

dr Jan Kowalski, Katedra Prawa Karnego Wykonawczego, Uniwersytet Warszawski, adres do korespondencji, e-mail: mail@mail.pl, ORCID: ...

Zwroty obcojęzyczne oraz tytuły cytowanych prac zaznacza się kursywą.

Dłuższe cytaty są niedopuszczalne, chyba że ich zastosowanie jest uzasadnione i celowe, przykładowo przez przeprowadzenie dokładnej analizy zacytowanego fragmentu.

Przypisy powinny zostać umieszczone na dole strony przy wykorzystaniu funkcji automatycznego numerowania. Należy unikać rozbudowanych fragmentów tekstów w przypisach oraz zamieszczania w przypisach dłuższych cytatów.

W tekście głównym stosowane są powszechnie przyjęte skrótowce, także na oznaczenie aktów prawnych (k.k., k.p.k.), a w przypisie pełna nazwa aktu normatywnego, data jego wydania oraz adres publikacyjny.

Formalny kształt przypisów:

Książki

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł kursywą, miejsce i rok wydania, strona:

B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, Warszawa 2007, s. 100.

Dzieła z jednolitym współautorstwem

inicjały imion i nazwiska autorów, tytuł kursywą, miejsce i rok wydania, strona:

J. Giezek, *O funkcjach urojenia okoliczności wyłączających bezprawność. Wybrane zagadnienia teoretycznoprawne*, w: *Nowa kodyfikacja prawa karnego. Tom XLIII, Księga Jubileuszowa Profesora Tomasza Kaczmarka*, J. Giezek, D. Gruszecka, T. Kalisz, Warszawa 2017, s. 100.

Prace w dziełach zbiorowych

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł pracy kursywą, „w:” bez nawiasów, tytuł dzieła kursywą, skrót „red.” bez nawiasów, inicjał imienia i nazwisko redaktora/redaktorów, miejsce i rok wydania, strona:

P.D. Zakrzewski, *Kara łączna a prawo karne intertemporalne. Analiza problematyki na tle pojęcia czynu*, w: *Zagadnienia teorii i nauczania prawa karnego. Kara łączna. Księga Jubileuszowa Profesor Marii Szewczyk*, red. W. Górowski, P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2013, s. 100.

Komentarze w wydaniach papierowych

inicjał imienia i nazwisko autora, „w:” bez nawiasów, pełny tytuł komentarza kursywą, skrót „red.” bez nawiasów, inicjał imienia i nazwisko redaktora/redaktorów, miejsce i rok wydania, strona:

S. Tarapata, A. Zoll, w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz. Tom I. Komentarz do art. 53–116 (cz. 2)*, red. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2016, s. 180.

Komentarze w wydaniach cyfrowych

inicjał imienia i nazwisko autora, komentarz do art. ... „w:” bez nawiasów, pełny tytuł komentarza kursywą, skrót „red.” bez nawiasów, inicjał imienia i nazwisko redaktora/redaktorów, miejsce i rok wydania, numer tezy:

Akty normatywne

dokładny tytuł aktu normatywnego i publikator:

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2018 r. poz. 1600, ze zm.) dalej: k.k.

Orzecznictwo

rodzaj orzeczenia, nazwa organu (ewentualnie skrót), data wydania (miesiąc cyframi arabskimi), sygnatura (bez dopisku „sygn. akt”), miejsce publikacji:

Wyrok Sądu Najwyższego z 8.02.2017 r., III KK 226/16, LEX nr 2224610.

Materiały legislacyjne

pełny tytuł projektu aktu prawnego, nr druku sejmowego, nr kadencji Sejmu; dodatkowo można podać datę projektu (dzień, miesiąc, rok) oraz adres, pod którym projekt został udostępniony w Internecie (analogicznie do stron internetowych):

projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z projektami aktów wykonawczych, druk nr 2393, Sejm VII kadencji.

Źródła internetowe

inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł kursywą, adres www, data dostępu:

B. Stańdo-Kawecka, *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*, <https://books.google.pl/books?id=dl6kYKgrjNIC&pg=PA15&dq=psychologiczne+uwarunkowania+kompetencji+spo%C5%82ecznych&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwiHuMDzleDPAhXK2SwKHQm-CDkwQ6AEIIDAB#v=onepage&q&f=false> (dostęp: 07.12.2010).

Sposób powtórnego cytowania

W razie powtórnego cytowania literatury w przypisach należy stosować skrót *ibidem*, *op. cit.* a w razie powtórzenia cytowania tego samego autora, którego cytujemy więcej niż jedną pracę należy tytuł opracowania skrócić i użyć ..., s. 100.

Powtórne cytowanie książki albo artykułu w czasopiśmie

P. Zakrzewski, *O sposobach normowania...*, s. 100.

Powtórne cytowanie komentarzy w wydaniach papierowych

S. Tarapata, A. Zoll, *op. cit.*, s. 180.

Powtórne cytowanie komentarzy w wydaniach elektronicznych

S. Lelental, *Komentarz do art. 156 k.k.w....*, Legalis teza nr II.1.

Powtórne cytowanie orzeczeń

Wyrok Sądu Najwyższego z 8.02.2017 r., III KK 226/16.

4. Bibliografia opracowania

Do każdego artykułu i glosy należy załączyć – w osobnym pliku – bibliografię cytowanych prac, ułożoną w kolejności alfabetycznej według nazwisk autorów.

Bibliografia

Literatura

Balandynowicz A., *Pejoratywne aspekty systemu izolacyjno-dyscyplinarnego*, w: *Izolacja penitencjarna z perspektywy pejoratywnej i melioratywnej*, red. M. Snopek, Toruń 2012.

Janus-Dębska A., *Praca na cele społeczne jako szansa jednostki na uniknięcie psychospołecznych skutków izolacji więziennej*, „Probacja” 2018, nr 4.

Akty prawne

Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. Nr 79, poz. 523, ze zm.).

Źródła internetowe

<https://sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>.

PROCES RECENZJI

Autor przekazuje artykuł redakcji Kwartalnika drogą elektroniczną i jest informowany o fakcie poddania artykułu procedurze recenzji.

Na wstępie artykuł poddawany jest ocenie formalnej z uwzględnieniem takich elementów, jak: tytuł artykułu w j. polskim oraz angielskim, streszczenie w j. polskim, streszczenie w j. angielskim, słowa kluczowe w j. polskim, słowa kluczowe w j. angielskim.

Następnie artykuł kierowany jest do recenzji.

Skład Zespołu Recenzentów zamieszczany jest w każdym drukowanym numerze kwartalnika oraz na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości w zakładce Probacja i na stronie internetowej www.probacja.com

Zespół Recenzentów zrzesza pracowników nauki posiadających co najmniej stopień naukowy doktora. Respektowana jest zasada, że recenzent nie może pochodzić z ośrodka naukowego, reprezentowanego przez autora artykułu i nie jest członkiem Rady Naukowej Czasopisma.

Redakcja przydziela dwóch recenzentów dla każdego artykułu. Respektowana jest zasada, że autor i recenzenci nie znają swoich tożsamości (*double-blind review proces*).

Każda recenzja sporządzana jest pisemnie na „druku recenzji”, zawierającym ocenę artykułu oraz wnioski recenzenta w sprawie dopuszczenia, warunkowego dopuszczenia lub niedopuszczenia artykułu do druku w Kwartalniku.

W procesie recenzji brane są pod uwagę takie kryteria, jak:

- tematyka artykułu w kontekście profilu Kwartalnika,
- poziom naukowy artykułu.

Praca musi być oryginalna, odkrywcza, napisana językiem komunikatywnym i precyzyjnym, wywody i wnioski winny być udokumentowane i osadzone w paradygmacie metodologii empirycznej i teoretycznej.

Jeśli artykuł nie spełnia wymienionych kryteriów, redakcja może zrezygnować z jego publikacji.

Autor otrzymuje drogą mailową informację o wynikach recenzji oraz „wypis” z recenzji, tj. fragmenty, które są istotne z punktu widzenia wprowadzenia niezbędnych korekt do tekstu oraz dalszego rozwoju naukowego autora.

W przypadku uzyskania jednej recenzji pozytywnej i jednej negatywnej, redakcja kieruje artykuł do trzeciego recenzenta.

Autor zobowiązany jest do pisemnego sformułowania „Odpowiedzi na recenzję”, w której określa czy i w jakim zakresie dostosował się do uwag recenzenta lub przedstawia argumenty ich nieuwzględnienia.

IUSTITIA EST
CONSTANS ET PERPETUA
VOLUNTAS
IUS SUUM CUIQUE
TRIBUENDI